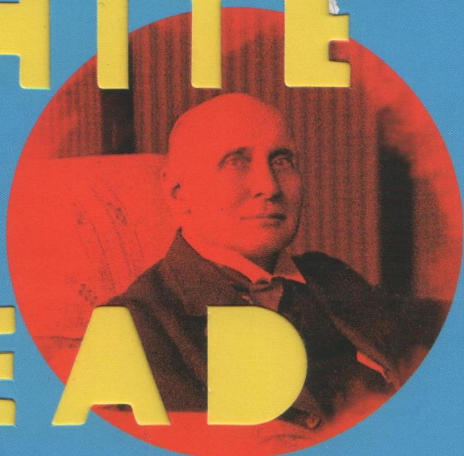
ALFRED

AKLIN İŞLEVİ

NORTH

WHITE

HEAD

ÇEVİREN / KEVSER ÇELİK

FOL

Aklın İşlevi

FOL 41

Sertifika No: 44396

Felsefe 41
Alfred North Whitehead Kitaplığı 03

Aklın İşlevi
Alfred North Whitehead

Çeviren: Kevser Çelik

Özgün Adı: *The Function of Reason*
Edisyon: Princeton University Press, Princeton 1929

Yayına Hazırlayan: Ebubekir Demir
Redaksiyon: Mak Grup Redaksiyon Ekibi
Görsel Yönetmen: Nurullah Özbay
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos

ISBN 978-605-69643-0-5

Baskı: Ayrıntı Basımevi Ankara - Sertifika No: 13987

I. Baskı: Ekim 2019

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06420 Çankaya Ankara
Tel.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

Aklın İşlevi

Alfred North Whitehead

Çeviren
Kevser Çelik

ALFRED NORTH WHITEHEAD

İngiltere'nin Ramsgate kasabasında dünyaya geldi (1861). Matematik üzerine aldığı lisans eğitimini tamamlayarak yirmi beş yıl görev yapacağı Cambridge, Trinity College'de öğretime başladı (1885). Kraliyet Cemiyeti üyesi seçildi (1903). Kırk dokuz yaşındayken Londra'ya taşındı ve Bilim ve Teknoloji Kraliyet Kolejine uygulamalı matematik profesörü olarak atandı (1914). En verimli eserlerini vereceği Harvard Üniversitesinde emekliliğine kadar felsefe profesörü olarak çalıştı (1924-1937). İngiliz Akademisi'ne seçildi (1931) ve 'Liyakat Nişanı' aldı (1941). Cambridge'te öldü (1947).

Başlıca eserleri: *Principia Mathemetica* (Cambridge 1910/13), *Religion in the Making* (New York 1926), *Symbolism* (New York 1927), *The Aims of Education*, *The Function of Reason* (Princeton 1929), *Process and Reality* (New York 1929).

KEVSER ÇELİK

Kütahya, Gediz'de doğdu (1980). Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2002). Süleyman Demirel Üniversitesi Din Felsefesi Bilim Dalında Süreç Felsefesi üzerine yüksek lisans tamamladı (2006). Amerika'da Claremont School of Theology ve The Center for Process Studies'de "Alfred North Whitehead'in Medeniyet Teorisi" adlı doktora teziyle ilgili araştırmalar yapmak için misafir araştırmacı olarak bulundu ve 2011'de doktorasını tamamladı. Hâlen Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalında doçent doktor olarak görev yapmakta; ayrıca Tabula Rasa dergisinin yayın editörlüğünü yapmaktadır.

Başlıca telif ve çeviri eserleri: *Din Felsefesi Yapma Biçimleri* (2015); *İslam Felsefesi* (2016).

İÇİNDEKİLER

Sunuş 11
Kevser Çelik

Otobiyografik Notlar 13

Aklın İşlevi 27

Giriş 29

Birinci Bölüm
[Yaşam Sanatı; Odysseus ve Platon] 30

İkinci Bölüm
[Spekülatif Aklın Tarihi ve Bilim] 51

Üçüncü Bölüm
[Spekülatif Akıl ve Medeniyet] 67

Whitehead Dersleri 83

1 85
Tercüme, Medeniyet ve Aklın İşlevi
Kevser Çelik

2 92
Whitehead'in Spekülatif Akıl Savunması
A. D. Ritchie

Dizin 115

Sunuş

Filozof ya da felsefeci mütevazıdır. Çünkü hayatını vakfettiği felsefe, 'her şeyi bilirimciliği' yalanlayacak bir uğraştır.[1] Böyle bir bakış açısıyla beni derinden etkileyen filozoflardan biri olarak Whitehead'in bir kitabını Türkçeye kazandırmak, hem heyecan hem de mutluluk verici. Bu çalışmanın, dünyadaki iyilik ve güzellikte payı olacak çalışmalara ve ülkemizdeki felsefe serüvenine güzel ve faydalı katkılar sağlaması temennisiyle, Aklımızı işlevsel hâle getirmek umuduyla, zihinsel serüvenimize 'yeni mükemmellikler' sunacağı kanaatindeyim.

Teşekkür bölümüne gelince, öncelikle düşünce dünyamı ve hayata bakışımı etkileyen Whitehead'i ve süreç felsefesini tanımamda, öğrenmemde, öğreniyor olmamda ve bu konuda okumalar ve çalışmalar yapmamda en büyük rolü ve katkısı olan değerli hocam Prof. Dr. Mevlüt Albayrak'a büyük şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışma boyunca, ona ayıracağım ama ayıramadığım değerli zamanlar konusunda büyük sabır ve anlayış gösteren, desteğiyle daima motive eden sevgili annem Cemile Çelik'e çok müteşekkirim. Çalışma esnasında yardımlarını ve değerli katkılarını esirgemeyen dostlarım Füsun Kılçık ve Yusuf Bilcen'e de desteklerinden dolayı minnettarım.

Ayrıca FOL Yayınları'na ve emeği olan her bir çalışanına, özellikle de çeviri metni büyük bir titizlikle ve sabırla okuyup katkı sağlayan editör Ebubekir Demir'e çok teşekkür ediyorum.

Hayatınızda, serüveninizin bol olması dileğiyle...

Kevser Çelik
14 Ağustos 2019, Isparta

[1] Whitehead, *Modes of Thought*, The Free Press, New York 1968, s. 171.

Otobiyografik Notlar

Alfred North Whitehead

Kent'in Thanet Adası'ndaki Ramsgate'de 15 Şubat 1861'de doğmuşum. Aile, büyükbaba, baba, amcalar, erkek kardeşlerin hepsi, eğitim, din ve yerel yönetimle ilgili faaliyetlerde bulundular: Sheppey Adası'nın yeoman kütüğüne kayıtlı büyükbabam, muhtemelen, George Fox'un dergisinde 1670'de orada yaşayacağından bahsettiği Quaker George Whitehead'in soyundan gelmektedir. 1815 yılında büyükbabam Thomas Whitehead yirmi bir yaşındayken, Thanet Adası'ndaki Ramsgate'te özel bir okulun başına müdür oldu; bu okul, babam Alfred Whitehead'in buna bağlı olarak 1852 yılında yirmi beş yaşındayken onun yerine müdür olduğu okuldur. Büyükbabam çok daha dikkat çekici olsa da, her ikisi de en başarılı sert öğretmenlerdendi.

1860'ta babam Anglikan Kilisesi'nin din adamlarından biri olarak atandı; 1866 ya da 1867'de, ilk önce Ramsgate'de rahiplik işlerinden dolayı okulundan ayrıldı ve daha sonra 1871'de Ramsgate'den iki ya da üç mil uzakta bulunan kilisesiyle, çoğunlukla kırsal olan büyük bir bölge olan St. Peters Parish'e mahalle papazı olarak atandı. Kuzey Foreland, cemaate ait bir yerdi. Babam 1898'de ölene kadar orada görev yaptı.

O, East Kent papazları arasında, fahri Canterbury kanonu ve toplantılarda düzeni sağlamakla görevli olarak başpapaz makamını işgal eden etkili kişilerden biri oldu. Ancak etkisinin asıl nedeni, adadaki genel nüfusun onun popülaritesine gösterdiği ilgiye dayalıydı. Eğitime olan ilgisini hiç kaybetmedi ve her gün bebekler, kızlar ve erkeklerden oluşan bölge kilise okullarını düzenli olarak ziyaret etti. Küçük bir çocuk olarak, 1875'te okula gitmeden evvel sık sık ona eşlik ediyordum. Yerel çıkarları ve nüfuzu olan bir adamdı. Bu tür yerel kişiliklerin varlığı anlaşılmadan, 19. yüzyılda İngiltere'nin sosyal ve politik tarihi anlaşılamaz. İngiltere kişilik sahibi insanların etkisiyle yönetiliyordu; bu 'akıl' anlamına gelmiyor.

Babam entelektüel biri olmamakla beraber, kişilik sahibi biriydi. Başpiskopos Tait'in cemaate ait yaz ikametgâhı vardı, o ve ailesi, ailemin yakın arkadaşlarıydı. O ve babam öncellerine göre 18. yüzyılın en iyi (ve baskın) hayatını sergilediler.

Böylece, bilinçsiz bir şekilde o zamanda, dede, baba, Başpiskopos Tait, Sir Moses Montefiore, Pugin ailesi ve diğerleriyle birlikte sahip olduğum bakış açımla İngiltere'nin tarihini izledim. Bölge kilisesindeki vaftiz papazı ölüyorken, başında ona İncil'i okuyan kişi babamdı. O günlerde İngiltere'ye karşılıklı güçlü düşmanlıklara ve samimi duygulara sahip toplulukların yerel erkekleri tarafından rehberlik ediliyordu. Bu bakış açısı tarihe ve eğitime olan ilgimin kaynaklarından biri oldu.

Aynı yöndeki bir başka etki de sergiledikleri güzellik ve ilgileriyle arkeolojik kalıntılardı. Görkemli ve anılarıyla Canterbury Katedrali bulunduğum yere on altı mil uzaktaydı. Şimdi yazdığım gibi, Becket'in 1170'de düştüğü yeri görebiliyorum ve genç hayal gücümde olayın yeniden oluşumunu hatırlayabiliyordum. Ayrıca Kara Prens Edward'ın (ö. 1376) mezarı da oradaydı.

Fakat evime daha yakın, ada içinde veya sınırlarının hemen ötesinde, İngiliz tarihi her türlü kutsal emaneti bırakmıştı. Romalılar tarafından inşa edilen Richborough Kalesi'nin büyük duvarları ve Saksonlar ve Augustine'nin ayak bastığı Ebbes Donanmasının kıyıları da oradaydı. Bir mil kadar iç kesimlerde, Roma taş işçiliğinin bazı dokunuşlarını koruyan ancak görkemli Norman mimarisinin baskın olduğu, muhteşem Abbey Kilisesi'nin bulunduğu Minster köyü de oradaydı. Burası Augustine'nin ilk vaazını verdiği yerdi. Aslında ada, Norman ve Minster rahipleri tarafından inşa edilen diğer Ortaçağ kiliseleriyle ve sadece manastırlarına destek yapılarla donatılmıştı. Babamın kilisesi, bir Norman kilisesi olarak onlardan biriydi.

Richborough'un hemen ötesinde, Sandwich şehri vardır. O dönemde sokaklarda dizili Flemen evleriyle 16. ve 17. yüzyılların özellikleri korunuyordu. Şehir kayıtları, limanların doldurulmasını kontrol etmek için vatandaşların, 'su sisteminde becerikli ustaları', düşük ülkelerden davet ettiğini yazar. Maalesef bunda başarısız oldular ve bu yüzden de şehir o dönemden beri olduğu gibi kaldı. Son yarım yüzyılda şehir, şüphesiz İngiltere'nin en iyilerinden biri olan golf sahası yapılarak canlandırıldı. Romalılar, Saksonlar, Augustine,

Ortaçağ rahipleri, Tudors ve Stuart'ların gemileri arasında kutsala yapılan bir saygısızlık hissi duyuyorum. Golf sahası bu şehrin hikâyesine ucuz bir eklenti gibi görünüyor.

1875 yılında on dört yaşındayken, güney İngiltere'nin karşı ucundaki Dorsetshire'da yer alan Sherborne'de okula gönderildim. Burada harabeler/antik kalıntılar daha fazlaydı. Bu yıl (1941) okulun 1200. yıl dönümü kutlandı. Bu okul Aziz Aldhelm'den kalmadır ve iddiaya göre öğrenci olarak Büyük Alfred'in okuduğu okuldur. Okul, manastır binalarını satın aldı ve arazisi, varlığındaki en görkemli manastırlardan biri tarafından Saxon prenslerinin mezarlarıyla sınırlandırıldı. Son iki yılımda Abbot'un odası (ya da öyle inandığımız), benim özel çalışma odamdı; VIII. Henry tarafından Altın Kumaş Tarlasından [Field of The Cloth of Gold][2] getirilen manastır çan sesleri altında derslerimizi çalıştık.

Buraya kadar yazdıklarım, 19. yüzyılın son yarısında güney İngiliz eğitimli sınıfının yaratıcı yaşamının nasıl şekillendiğini örnek göstermekle ilgilidir. Kendi deneyimim en azından istisna oluşturmaz. Şüphesiz detaylar farklı, fakat biçimler yerel halk için oldukça tek tipti.

Bu öykü, bu sıkıcı olmayan otobiyografinin amacına başka bir atıfta bulunuyor. Tarihsel geleneğin fiziksel çevrenin doğrudan tecrübesiyle nasıl miras alındığını gösteriyor.

Entelektüel açıdan, eğitimim de zamanın normal ölçütlerine uygundu. 10 yaşında Latinceye, 12 yaşımda da Yunancaya başladım. Tatiller hariç, hatırladığım kadarıyla günlük, on dokuz yaşımın ortalarına kadar, Latin ve Yunan yazarlarından bazı sayfalar yorumlanıyor ve dilbilgisi incelemeleri yapılıyordu. Okula gitmeden önce, ödev olarak, ilgili sayfaların Latince dilbilgisi kurallarının tümü Latince olarak tekrarlanır ve alıntılar yapılarak örneklendirilirdi. Klasik çalışmalar matematiğin içine serpiştiriliyordu. Şüphesiz bu tür çalışmalar

[2] İhtişamı ifade eden bir yer. Fransa'da Calais yakınlarında Haziran 1520 yılında Fransa kralı I. Francis ile İngiltere Kralı kralı VIII. Henri'nin buluştukları yer olarak geçer. (Çev.)

tarihle, yani Herodot, Ksenophon, Thucydides, Sallust, Livy ve Tacitus'la ilgiliydi. Elbette hepimiz onların büyük yazarlar olduğunu biliyoruz; ama bu tarafsız bir otobiyografidir.

Diğerleri eğlenceliydi. Aslında benim hatırladığım şey, klasiklerin modern yaşamın eski medeniyetin bilinçsiz bir karşılaştırmasıyla iyi öğretilmiş olmasıydı. Matematiğe daha fazla zaman ayırmak için Latince nazım kompozisyonu ve bazı Latin şiirlerinin okunması konusunda muaf tutuldum. İncil'i Yunanca, yani Eski Ahit'i de Grekçe versiyonuyla Septuaginta'dan okuduk. Bu tür Kutsal Kitap dersleri, her Pazar öğleden sonra ve Pazartesi sabahı popülerdi, çünkü yazarlar bizden daha fazla Yunanca bilmiyor gibiydiler ve bu yüzden de dilbilgilerini basit tutuyorlardı.

Fazla çalışmadık ve son yılımda zamanımın çoğunda, okulun dışındaki disiplinden sorumlu okul müdürü olarak görevlerle meşguldüm ve bundan keyif alıyordum; bu sorumluluklar, Thomas Arnold'tan türetilen rugby modeli, başlıca kriket ve futbolda oyunların kaptanı olarak yaptığım sorumluluklardı. Ancak özel okuma için boş zamanım vardı. Büyük ilgi alanım olarak şiir, özel olarak da Wordsworth ve Shelley ve aynı zamanda tarih oldu.

Cambridge'de Trinity College'deki üniversite hayatım 1880 sonbaharında başladı; ve ikamet söz konusu olduğunda, 1910 yazına kadar kesintisiz bir şekilde devam etti. Ancak kolej üyeliğim, önce 'öğretim üyesi' ve sonra 'akademi üyesi' olarak kırılmadan devam etti. Sosyal ve entelektüel eğitim için Cambridge Üniversitesine ve özellikle Trinity College'e olan yükümlülüğümü abartmıyorum. Bir insanın eğitimi, neredeyse hiç anlayamayacağımız en karmaşık konulardan biridir. Kendimi emin hissettiğim tek nokta, bu konuda yaygın, basit bir çözümünün olmamasıdır. Her kuruma verilen özel sorunu, öğrencilerine ve gelecek fırsatlarına göre değerlendirmek zorundayız. Şüphesiz, şu an için ve belirli bir sosyal sistem için, sorunun bazı şekilleri diğerlerinden daha yaygındır; örneğin şimdi ABD'deki devlet üniversitelerinin çoğunluğunda uğraşılan problem, 19. yüzyıl

boyunca, Cambridge Üniversitesi için mükemmel bir işti. Ancak alışkanlıkları çok özel koşullara uyarlanmıştı.

Cambridge'te örgün öğretim tamamen üstün yetenekli ilginç insanlar tarafından yapıldı. Ancak her bir lisans programına atanan dersler dar bir kapsamı içerebilir. Örneğin Trinity'deki bütün lisans dönemim boyunca, tüm derslerim soyut ve uygulamalı matematikle ilgiliydi. Asla başka bir sınıfa girmedim. Ancak dersler eğitimin sadece bir tarafıydı. Eksik kısımlar, arkadaşlarımızla, lisans öğrencileriyle ve personel üyeleriyle yapılan sürekli sohbetle tamamlandı. Bu, yaklaşık saat 6:00 ya da 7:00'de akşam yemeğiyle başladı ve yaklaşık akşam saat 10:00'a kadar devam etti, bazen erken bazen de geç bitti. Kendi durumumda, daha sonra iki veya üç saatlik matematik çalışmaları takip ederdi.

Arkadaş grupları, çalışma konularının benzerliğiyle oluşturulmadı. Hepimiz aynı okuldan, aynı önceki eğitimle geldik. Biz edebiyata karşı bir önyargı ile her şeyi, politikayı, dini, felsefeyi, edebiyatı tartıştık. Bu deneyim, çok miktarda çeşitli okumalara sebep oldu. Örneğin 1885'te burs kazandığım zaman Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nin temel bölümlerini hemen hemen biliyordum. Şimdi onu unuttum, çünkü değerine olan inancımı erken yitirdim. Hegel'i hiç okuyamadım: bana tamamen anlamsız gibi gelen matematik hakkındaki bazı açıklamalarını okuyarak [Hegel'i okuma] girişimime başladım. Benim aptallığımdı, ancak aklı selimimi açıklamak için yazmıyorum.

Bir yarım asırdan fazla geriye doğru bakıldığında, konuşmalar günlük Platonik bir diyalog görünümündedir. Henry Head, d'Arcy Thompson, Jim Stephen, Llewellen Davies (erkek) kardeşler, Lowes Dickinson, Nat Wedd, Sorley ve birçokları, onların bazısı sonradan ünlü, eşit derecede yetenekli diğerleri ise daha sonra da halkın ilgisini çekmedi. Cambridge'in erkek çocukları eğitme şekli buydu. O, Platonik yöntemin bir kopyasıydı. Cumartesi günleri akşam 10:00'dan ertesi sabah herhangi bir zamana kadar birbirlerinin odalarında toplanan 'Havariler', bu deneyimin toplanmasıydı. Aktif üyeler sekiz

ya da on lisans öğrencisi veya mezun genç öğrencilerdi, ancak çoğu kez 'himaye altına alınmış' eski üyeler katıldı. Orada tarihçi Maitland, Verrall, Henry Jackson, Sidgwick ve resmi olmayan yargıçlar veya bilim insanları ya da hafta sonu Cambridge'e gelen Parlamento üyeleri ile tartışırdık. Bu, harika bir etki oldu. Kulüp 1820'lerin sonunda Tennyson ve arkadaşları tarafından başlatıldı; hâlâ gelişiyor.

Cambridge eğitimim, matematiğe ve arkadaşlar arasında özgür tartışmaya yaptığı vurgusuyla Platon'un onayını alırdı. Zaman değiştikçe, Cambridge Üniversitesi yöntemlerini yeniden düzenledi. 19. yüzyıldaki başarısı, neyse ki sona eren toplumsal koşullara bağlı güzel bir tesadüftü. Platonik eğitim, hayata uygulanımda çok sınırlıydı.

1885'in sonbaharında, Trinity'deki burs kazanıldı ve fazla şansla bir öğretmenlik işi eklendi. Kıdemli öğretim görevlisi olarak son görevden, Londra'ya taşındığımız zaman 1910 yılında istifa edildi. Aralık 1890'da Evelyn Willoughby Wade ile evliliğim gerçekleşti. Eşimin dünyaya bakışım üzerindeki etkisi, felsefi verimimde başlıca etmen olarak bahsedilmesi gerekecek kadar çok temel olmuştur. Şu ana kadar, İngiliz meslek yaşamı için dar İngiliz eğitimini anlatıyordum. Bu sosyal sınıfın, üstlerindeki aristokratları etkileyen ve altlarındaki kitlelere liderlik eden yaygınlığı, 19. yüzyıl İngiltere'sinin başarısızlıklarını ve başarılarını sergilemesinin sebeplerinden biridir. O, neredeyse tarihsel anlatıya hiç girmeyen ulusal yaşamın çekinik etmenlerinden biridir.

Eşimin geçmişi, tamamen farklıdır, yani askeri ve diplomatiktir. Onun canlı hayatı, bana güzelliğin, ahlakın ve estetiğin, varlığın amacı olduğunu öğretti; nezaket, sevgi ve sanatsal doyum ise [bu amaca] ulaşma biçimleri arasındadır. Mantık ve bilim, ilgili biçimlerin ifşasıdır ve ayrıca ilgisizliklerden kurtulmayı sağlar.

Bu bakış, geçmişe yönelik sıradan felsefi vurguyu biraz değiştiriyor. O, yaşamın temel değerlerini en iyi ifade eden olarak büyük sanat ve edebiyat dönemlerine dikkat çeker. İnsan kazanımının zirvesi, sistem medeniyetin yükselişinde

temel işlevlere sahip olmasına rağmen, sistemli öğretinin ortaya çıkmasını beklemez. O, istikrarlı bir toplumsal sistemin gelişmesini sağlar.

Üç çocuğumuz 1891-1898 arasında doğdu. Onların hepsi I. Dünya Savaşında hizmet etti: En büyük oğlumuz tüm savaş boyunca Fransa'da, Doğu Afrika'da ve İngiltere'de; kızımız İngiltere ve Paris'teki Dışişleri Ofisinde; en küçük oğlumuz Hava Kuvvetlerinde görev yaptı: Mart 1918'de, Fransa'da, ölümcül sonuçlarla uçağı vurulup düşürüldü.

Yaklaşık sekiz yıl boyunca (1898-1906) Cambridge'den yaklaşık üç mil uzakta olan Grantchester'daki Old Mill House'da yaşadık. Pencerelerimiz, bir değirmen havuzuna bakıyordu, o zamanlar değirmen hâlâ çalışıyordu, artık çalışmıyor. Orada iki değirmen havuzu daha var; nehrin yukarısında yaklaşık birkaç yüz yardalık[3] yükseklikteki daha eski olan, Chaucer tarafından bahsedilen değirmendir. Evimizin bazı bölümleri, muhtemelen 16. yüzyıldan kalma, çok eskiydi. Ev gerçekten güzeldi ve Chaucer'dan Byron ve Wordsworth'a kadar hatıralarla doluydu. Daha sonraları, başka bir şair Rupet Brooke komşu evde, Old Vicarage'da yaşadı. Fakat bu, bizden çok zaman sonraydı ve hayatımıza girmedi. Sevgili dostlarımız olan, aynı zamanda köyde yaşayan Shuckburgh'lar (Cicero'nun mektuplarının çevirmeni) ve William Batesons'dan (genetik bilimci) bahsetmeliyim. Grantchester'daki mutlu hayatımızı, bizim için evi bulan Shuckburgh'lara borçluyuz. Evin üstünde çiçek açan sarmaşıklarla ve Chaucer'in dikmiş olabileceği bir porsuk ağacı olan hoş bir bahçesi vardı. İlkbaharda bülbüller bizi uyanık tutardı ve yalıçapkını kuşları nehre sık sık uğrardı.

İlk kitabım, *A Treatise on Universal Algebra* [*Evrensel Cebir Üzerine Bir İnceleme*], Şubat 1898'de yayımlandı. Ocak 1891'de başladı. İçindeki fikirler büyük ölçüde Herman Grassmann'ın 1844'teki *Ausdehnungslehre* [*Genişleme Kuramı*] ve 1862'deki *Ausdehnungslehre* [*Genişleme Ku-*

[3] Yarda, 0.9144 metrelik İngiliz uzunluk ölçüsü. (Çev.)

ramı] adlı iki kitabı üzerine kuruldu.[4] İki kitabın başlangıç kısımları, en temel şeyleri fazlasıyla içermektedir. Ne yazık ki yayımlandığı zaman kimse anlamadı. Ayrıca [İrlandalı matematikçi] Sir William Rowan Hamilton'nun 1853'deki *Quaternions*'u [*Kuaterniyonlar*] ve 1844'deki [bu konuyla ilgili] bir ön çalışma ile [İngiliz matematikçi George] Boole'ün 1859'daki *Sembolik Mantık*'ı, düşüncelerimde hemen hemen eşit derecede etkili oldu. Daha sonraki Matematiksel Mantık hakkındaki tüm çalışmam, bu kaynaklardan ortaya çıktı. Grassmann, asla yeterince tanınmamış, özgün bir dâhi idi. Leibniz, Saccheri ve Grassmann, insanlar onları anlamadan veya önemlerini kavramadan önce bu konuları yazdılar. Gerçekten zavallı Saccheri'nin kendisi başardığı şeyi kavrayamadı; Leibniz ise bu konudaki çalışmasını yayımlamadı.

Leibniz'in araştırmalarıyla ilgili bilgim, tamamen L. Couturat'ın 1901'de yayımlanan *La Logique de Leibniz* [*Leibniz Mantığı*] adlı kitabına dayalıydı.

Couturat'ın bu bahsi, Fransa ile bağlantılı iki başka deneyimin daha eklendiğini göstermektedir. 19. yüzyılın başlarında İngiltere tarihçisi Élie Halévy sık sık Cambridge'i ziyaret etti; onunla ve eşiyle olan dostluğumuzdan büyük zevk aldık.

Diğer bir deneyim ise Mart 1914'te Paris'te düzenlenen bir Matematiksel Mantık Kongresi'dir. Couturat oradaydı, Xavier Léon ve (sanırım) Halévy de. İtalyanlar, Almanlar ve Bertrand Russell ve kendimiz dâhil olmak üzere birkaç İngiliz ile doluydu. Kongre, Cumhurbaşkanı tarafından yapılan bir resepsiyon da dâhil olmak üzere çeşitli ileri gelenler tarafından cömertçe ağırlandı. Son oturumun sonunda, Kongre Başkanı bizi başarısı için samimi bir şekilde tebrik etti ve 'La Douce France' [Tatlı Fransa] ile ilgili iyi anıları götürerek evimize dönmemiz gerektiği umuduyla sona erdi. Beş aydan

[4] Alman dilbilimci, matematikçi Herman Grassmann (1809-1877), 1844'de Leibniz'in geometri hesabı projesini devam ettiren *Die Lineale Ausdehnungslehre ein neuer Zweig der Mathematik* [*Doğrusal Genişleme Kuramı, Yeni Bir Matematik Dalı*] adlı bir kitap çıkarmıştır. Bu kitabın bastan sona yeniden kaleme alınmış olan ikinci baskısı 1862'de yayımlanmıştır. (Çev.)

daha kısa bir süre içinde, I. Dünya Savaşı çıktı. [Bu savaş] bir çağın sonuydu, ama biz bilmiyorduk.

Evrensel Cebir Üzerine İnceleme, 1903'te Kraliyet Topluluğu'na seçilmeme yol açtı. Yaklaşık otuz yıl sonra (1931'de), aşağı yukarı 1918'de başlayan, felsefe konusundaki çalışmaların sonucu olarak İngiliz Akademisi'nin üyeliği başladı. Bu arada, 1898 ve 1903 yılları arasında *Evrensel Cebir*'imin ikinci cildi hazırlanmaktaydı. Hiç yayımlanmadı.

1903'de Bertrand Russell, *The Principles of Mathematics*'i [*Matematiğin İlkeleri*] yayımladı. Bu aynı zamanda 'ilk cilt' idi. Daha sonra, tasarladığımız ikinci cildin pratik olarak aynı konular üzerinde olduğunu keşfettik, bu nedenle ortak bir çalışma yapmak için bir araya geldik. Biz bir yıl gibi kısa bir sürede işin tamamlanacağını düşündük. Sonra ufkumuz genişledi ve sekiz ya da dokuz yıl sonucunda *Principia Mathematica* [*Matematiksel İlkeler*] yayımlandı. Bu çalışmayı tartışmak, bu taslağın kapsamı dışında kalmaktadır. Russell, üniversiteye 1890'lı yılların başında girmişti. Dünyanın geri kalanı gibi, biz de önce öğrencim, sonra da meslektaşım ve arkadaşım olarak onun olağanüstü zekâsından zevk aldık. O, Cambridge dönemimiz esnasında yaşamlarımızda çok büyük bir etmendi. Ancak temel bakış açımız, felsefi ve sosyolojik olarak, farklılaştı, bu nedenle farklı ilgilerle iş birliğimiz doğal bir şekilde sona erdi.

Üniversite akademik yılının kapanışında, 1910'nun yazında, Cambridge'ten ayrıldık. Londra'da kaldığımız süre boyunca Chelsea'de, çoğunlukla Carlyle Meydanında yaşadık. Gittiğimiz her yerde, eşimin estetik zevki, bazen neredeyse mucizevi bir şekilde evlere harika bir çekicilik kazandırdı. Söz konusu ifade, özellikle güzellikten etkilenmiyor gibi görünen bazı Londra konutlarımız için geçerlidir. Güzel bir kızı gören polisin gece yarısından sonra erken saatlerde onun evimize girmesine izin verdiğini hatırlıyorum. O mahkemede sunulmuştu ve daha sonra bir partiye gitmişti. Polis daha sonra hizmetçimize gerçek bir kişi veya Bakire Meryem'i görüp gör-

mediğini sordu. O, güzel bir elbise giymiş gerçek bir kişinin orada yaşayacağına inanmıyordu. Ama içinde güzellik vardı.

Londra'daki ilk akademik yılım sırasında (1910-1911) hiçbir akademik pozisyon almadım. *Introduction to Mathematics*'im [*Matematiğe Giriş*] bu döneme aittir. 1911'den 1914'ün yazına kadar olan akademik yıllarda Londra, College Üniversitesi'nde çeşitlik görevlerde bulundum ve 1914'ten 1924'ün yazına kadar Kensington'daki Bilim ve Teknoloji Kraliyet Kolejinde profesörlük yaptım. Bu dönemin son yıllarında, Üniversite'de Fen Fakültesi'nin Dekanı, Londra eğitimi ile ilgili iç işleri yöneten Akademik Konsey Başkanı ve Senato üyesi olarak görev yaptım. Ayrıca [Londra Üniversitesi] The Goldsmith's College'i yöneten Konsey Başkanı ve Borough Politeknik Konseyi üyesiydim. Bu pozisyonlarda yer alan sonsuz sayıda başka komiteler vardı. Aslında Londra eğitiminin, Üniversite ve Teknolojik'in yönetimine katılma, yoğun bir yaşam oluşturan Kraliyet Koleji'ndeki profesörlüğümün öğretim görevlerine eklendi. Bu, Üniversite'nin sekreter personelinin olağanüstü hızlı ve verimli çalışması ile mümkün olmuştur.

On dört yıl boyunca devam eden Londra sorunlarıyla ilgili bu deneyim, modern endüstriyel bir medeniyetteki yükseköğretim sorunu hakkındaki görüşlerimi değiştirdi. O zaman modaydı, üniversitelerin işlevine dar bir bakış açısıyla bakmak henüz yok olmamıştı. Oxford ve Cambridge tipi ve Alman tipi vardı. Başka bir tipe, cahil aşağılama ile bakıldı. Entelektüel aydınlanma arayışı içinde olan zanaatkârların, yeterli düzeyde bilgi edinmek için her sosyal sınıftan istekli gençlerin kargaşası, böylece ortaya çıkan sorunların çeşitliliği- bunların hepsi medeniyette yeni bir etmendi. Ancak öğrenilen dünya geçmişe gömüldü.

Londra Üniversitesi, modern hayatın bu yeni sorunuyla tanışmak amacıyla farklı türlerdeki çeşitli kurumların bir birliğidir. O, son zamanlarda Lord Haldane'nin etkisi altında yeniden düzenlendi, bu olağanüstü bir başarıydı. Zamanlarını eğitimin bu yeni sorununa tamamen veya kısmen veren erkek ve kadın grubu –iş adamları, avukatlar, dok-

torlar, bilim insanları, edebiyat bilginleri, bölümlerin idari başkanları–, çok ihtiyaç duyulan bir dönüşümü başardılar. Onlar bu girişimde tek değillerdi: Amerika'da farklı koşullar altında benzer gruplar benzer sorunları çözüyorlardı. Eğitimin bu yeni uyarlamasının medeniyeti kurtarabilecek etmenlerden biri olduğunu söylemek abartı değildir. En yakın benzetme, bin yıl önceki manastırlarınkidir.

Bu kişisel hatıraların konusu, gizli yeteneklerin hayatımın elverişli koşulları tarafından ortaya çıkarılma şeklidir. Sonuçta herhangi bir kalıcı değeri yargılamak benim için imkânsızdır. Ancak sevgi, nezaket ve onun tarafından geliştiren cesaretlendirmenin farkındayım.

Şimdi hayatın başka bir yönüne dönecek olursak, Cambridge'te son yıllarım sırasında katıldığım önemli siyasi ve akademik ihtilaflar oldu. Kadınların özgürleşmesi ile ilgili büyük sorun, yarım yüzyıldır sakinleştikten sonra aniden alevlendi. Üniversite'de statü eşitliğinin lehine rapor veren Üniversite Sendikasının üyelerindendim. Çekişmeli tartışmalardan ve öğrencilerden bir kısmının isyan çıkaran davranışından sonra mağlup olduk. Hafızam yanıltmıyorsa, tarih yaklaşık olarak 1898'di. Fakat daha sonra, 1914'teki savaşa kadar, Londra ve başka yerlerde çekişmeli hadiseler yaşandı. Fikir ayrılığı, parti politikalarının ötesine geçti; örneğin muhafazakâr Balfour kadın yanlısıydı, liberal Asquith ise karşıydı. Hareketin başarısı, 1918'de savaşın sonunda geldi.

Siyasi görüşlerim, muhafazakârlara karşı olduğu gibi, liberal tarafa da öyleydi. Şimdi İngiliz parti grupları açısından yazıyorum. Liberal Parti şimdi (1924) pratikte ortadan kayboldu; İngiltere'de ise İşçi Partisi'nin ılımlı yönü için oyumu verdim. Ancak şu an İngiltere'de 'partiler' yoktur.

Grantchester'da kaldığımız sırada, Grantchester'da ve bölgenin kırsal köylerinde önemli sayıda siyasi konuşmalar yaptım. Toplantılar, akşamları [papazın idaresindeki] bölge dersliklerinde yapıldı. Bütün köy katıldığından ve dinamik bir şekilde kendini ifade ettiğinden, bu heyecan verici bir işti. İngiliz köylerinin sıradan parti sözcüleri için bir faydası yoktur.

Onlar bölge sakinlerinin kendilerine hitap etmesini istiyorlar. Her zaman bir parti sözcüsünün baş belası olduğuna, çürük yumurta ve portakalların da partinin etkili silahları olduğuna rastladım ve sık sık da onlarla kaplanıyordum. Fakat onlar kötü histen ziyade canlılığın belirtileriydi. En kötü deneyimimiz, daha sonra yeni İşçi Partisinin lider üyesi olan Keir Hardie'nin konuşma yaptığı Cambridge'te, Guildhall'daki bir toplantıda oldu. Eşim ve ben platformdaydık, onun arkasında oturuyorduk ve ayaklanan üniversiteli dinleyici kitlesi vardı. Sonuçta, Keir Hardie'yi kaçıran çürük portakallardan birinin bizden birine isabet etmesi büyük olasılıktı. Londra'da yaşadığımız zaman, etkinliklerim tamamen eğitimle ilgiliydi.

Felsefi yazılarım, savaşın en sonunda Londra'da başladı. Londra Aristoteles Topluluğu, hoş bir tartışma merkeziydi ve yakın dostluklar kuruldu.

1924 yılında, 63 yaşındayken Harvard Üniversitesi Fakültesi, Felsefe bölümüne katılmak için bir davet onuru aldım. 1936-1937 akademik yılın sonunda emeritus profesör oldum. Üniversite yetkilileri, fakültedeki meslektaşlarım, öğrenciler ve arkadaşlarım tarafından bana verilen teşvik ve yardımı çok güçlü bir şekilde ifade etmek imkânsızdır. Eşim ve ben nezakete boğulduk. Yayımlanan çalışmalarımın, elbette birçok olan eksiklikleri de yalnız kendimden kaynaklanmaktadır. Tüm felsefi çalışmalara uygulanan bir ifadeye teşebbüs ediyorum: Felsefe, evrenin sonsuzluğunu, dilin sınırlamaları açısından ifade etme çabasıdır.

Bir bölümün sonunda Harvard ve onun birçok etkisi ile ilgilenmek söz konusu bile olamaz. Ne de böyle bir konu, tam olarak bu kitabın amacıyla ilgilidir. Bugün Amerika'da, Yunanistan'ın ve Rönesansın büyük dönemlerini anımsatan bir bilgi hevesi vardır. Ancak her şeyden önce, nüfusun tüm kesimlerinde, herhangi bir büyük sosyal sistemde emsalsiz olan sevgi dolu bir nezaket vardır.[5]

[5] 1941'de A. N. Whitehead'in *Otobiyografik Notları,* P. A. Schilpp tarafından düzenlenen *The Library of Living Philosophers*'ın III.Cildinde yayımlandı.

Aklın İşlevi

Giriş

Tarih, olayların akışında iki temel eğilimi ortaya çıkarmaktadır. İlk eğilim örneği, fiziksel doğanın yavaş yavaş bozulmasıdır; kaçınılmaz bir şekilde enerjinin kaybı mevcuttur. Etkinliğin kaynakları geçmişe doğru etkisi azalarak kayıp gitmekte ve gerçek maddesi kaybolmaktadır. Diğer eğilim örneği ise baharda doğanın her yıl yenilenmesi ve biyolojik evrimin yukarıya doğru seyridir. Ben bu sayfalarda, tarihin bu birbirine zıt yönleriyle ilişkisi içerisinde, Akıl üzerine düşüneceğim. Akıl, tarihteki yaratıcı [*originative*] unsurun öz disiplinidir. Bu [yaratıcı] unsur, Aklın faaliyetlerinden ayrı olarak, anarşiktir/düzensizliktir.

Birinci Bölüm
[Yaşam Sanati; Odysseus ve Platon]

Burada ele alınan konu, Aklın İşlevi [*The Function of Reason*], felsefi tartışmanın en eski konularından biridir. Zihinsel tecrübelerimizin karmaşıklığı arasında, sezgilerimiz, duygularımız, amaçlarımız, önemli noktada kararlarımız arasında Aklın İşlevi ne anlama gelmektedir? Böyle bir soruyu cevaplamak için öncelikle Aklın doğası, yani onun özü üzerinde düşünmemiz gereklidir. Şüphesiz bu, sıradan bir mevzudur. Onunla ilgili tartışmalar, felsefi düşüncenin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Ancak bu tür temel konuları tartışmak ve onları modern düşünce yollarımızla aydınlatılan bir düzeye koymak filozofların işidir.

Aklın gerçek işlevinin belirlenmesine bağlı olarak özel tartışmaları hatırlatan çeşitli ifadeler kendilerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

- İman ve Akıl
- Akıl ve Otorite
- Akıl ve Sezgi
- Eleştiri ve İmgelem
- Akıl, Fail, Amaç
- Bilimsel Metodoloji
- Felsefe ve Bilimler
- Rasyonalizm, Septisizm, Dogmatizm
- Akıl ve Ampirizm
- Pragmatizm

Bu ifadelerin her biri, Aklın faaliyet alanını ve bu alanın sınırını ortaya koymaktadır. Ayrıca bunlara dâhil olan konuların çeşitliliği, bir sade, kısa sözlü ifadenin yardımıyla

konumuzu ayrıntılı bir şekilde inceleyemeyeceğimizi göstermektedir.

Yine de saf bir ifade kullanmaktan kaçınma uyarısına rağmen, Aklın işlevinin ön bir tanımıyla başlayacağım. Bu tanım, tartışma ilerledikçe, örneklerle açıklanacak, gerçek anlamından çarpıtılacak ve genişletilecek bir tanımdır:

Aklın işlevi, yaşam sanatını yükseltmektir.

Bu tanımın yorumlanmasında, 'en iyi uyum sağlayanın hayatta kalması' [*the survival of the fittest*] ifadesiyle ileri sürülen evrimci yanılgıya itiraz ettiğimi hemen belirtmeliyim. Yanılgı, en iyi uyum sağlayan varlığın, hayatta kalma mücadelesinde daha az uyum sağlayanı ortadan kaldırdığına inanmaktan ibaret değildir. Gerçek açıktır ve gözümüzün önünde durmaktadır. Yanılgı, hayatta kalmak için uyum gücünün [*fitness*], Yaşam Sanatı'nın [*the Art of Life*] en iyi örneği ile özdeş olduğu inancıdır.

Aslında yaşamın kendisi, hayatta kalma değerinde nispeten yetersizdir. 'Süreklilik sanatı', ölmüş olmaktır. Sadece inorganik şeyler, çok uzun süre varlığını sürdürebilir. Bir kaya, sekiz yüz milyon yıl yaşayabilir; bir ağaç için sınır yaklaşık bin yıl iken, bir insan ya da bir fil için yaklaşık elli veya yüz yıldır, bir köpek için yaklaşık on iki yıldır, bir böcek için yaklaşık bir yıldır. Evrim öğretisiyle ortaya çıkan problem, böyle yetersiz [bir] hayatta kalma gücüyle karmaşık organizmaların nasıl evrim geçirdiğini açıklamaktır. Organizmalar kesinlikle bu oyunda etraflarındaki kayalardan daha iyi oldukları için görünmediler. 'Türlerin kökeni'ni, bu tür organizmalar arasında var olma mücadelesi öğretisiyle açıklamak mümkün olabilir. Fakat bu mücadele, karmaşık organizmanın böyle genel bir türü ortaya çıkmış olsa da, zayıf bir hayatta kalma gücü [*survival power*] ile kesinlikle aydınlığa kavuşamaz. Bu problem, varlıkların uyum gücü ile ilgili kavramlarını ayrıntılı inceleyen salt soyut düşünce-

nin ürünü olan herhangi bir dogmayla çözülemez. Çözüm, düşüncenin ampirik bir delile ve bu delilin bütününe tüm dikkatini vermesini gerektirmektedir.

Canlı varlıkların türlerinin alanı, çok geniştir. Bu alan, insandan, tüm omurgalılara, böceklere ve hücre topluluğu gibi görünen belli belirsiz organize olmuş canlılara, bitkisel yaşam çeşitlerine ve yaşamın en küçük mikroskobik formlarına kadar uzanmaktadır. Skalanın alt ucunda, canlı varlıklar ile inorganik madde arasında herhangi keskin bir ayrım yapılması tehlikelidir. Türlerin bu alanını incelemenin iki yolu vardır: Birinci yol, zamandan soyutlar ve yaşamın çeşitli düzeylerini gösteren çeşitli türleri ele alır. Diğer yol ise, türlerin birbiriyle genetik ilişkisini dikkate alarak, zamanı vurgular.

İkinci yol, evrim öğretisini içine almaktadır; türlerin ve düzensiz bir şekilde değişken bireylerin yok oluşunu, çevreye uyumsuzluktan kaynaklandığı şeklinde yorumlamaktadır. Bu açıklamanın gerçeklik payı vardır: Bu, bilimin en büyük genellemelerinden biridir. Ancak ateşli taraftarlar, onun yorumunu her şeyi açıkladığı nedeniyle hiçbir şeyi açıklamamak üzere zorluyorlar. Yok olmanın yol açtığı mücadelenin kesin karakterini neredeyse hiç bilmiyoruz. Bu ifade, yok olan türlerin fosilleri üzerine okunan bir duanın ayinsel nakaratı gibidir. Sadece nesli tükenme gerçeği çevreye olan uyumsuzluğun yeterli kanıtı ise, açıklama bir totolojiye indirgenir. Var olma mücadelesi öğretisinin önemi, canlı varlıkların kendilerini yeterli sayıda sağlıklı zürriyette meydana getirdikleri ve bu nedenle çevreye adaptasyonun tek belirleyici faktör olduğu varsayımına dayanır. Açıkça görülüyor ki doğurganlık ve sağlıklılıkla ilgili bu çifte varsayım, belirli durumlarda her zaman doğru değildir. Malthus'un[1] öğretisinde sınırlamalar vardır.

[1] Thomas Malthus'a (1776-1834) göre dünya nüfusu eğer hastalık ve savaşlar ile azalmazsa veya nüfus planlaması yapılarak denetim altına alınmazsa, nüfus, besin maddeleri üretiminden daha hızlı artacağından açlık baş gösterecektir. Bu anlayış Maltusçuluk (*Mathhusianism*) diye bilinmektedir. (Çev.)

Fakat evrimde, en iyi uyum sağlayanın hayatta kalması öğretisi ile asla açıklanamayan başka bir faktör daha vardır. Evrim eğilimi niçin yukarıya doğru olmuştur? Organik türlerin maddenin inorganik dağılımlarından üretilmiş olması ve zaman geçtikçe daha yüksek ve daha yüksek tipteki organik türlerin evrimleştiği gerçeği, çevreye veya mücadeleye uyum sağlama öğretisi ile asla açıklanamazdı.

Aslında yukarıya doğru eğilim, zıt bir ilişkinin gelişimiyle birlikte olmuştur. Hayvanlar, aşamalı bir şekilde çevreyi kendilerine uyarlama görevini üstlenmişlerdir. Yuvalar yaptılar ve büyük kompleks olan sosyal konutlarını inşa ettiler; kunduzlar ağaçları kesip nehirlere barajlar yaptılar; böcekler, çevreye çeşitli tepkiler vererek yüksek bir topluluk yaşamını özenle oluşturdular.

Hayvanların daha içten eylemleri bile çevreyi değiştiren faaliyetlerdir. En basit canlı varlıklar yiyeceklerine bol miktarda sahiptirler, onların içinde yüzerler. Daha yüksek hayvanlar yiyeceklerini kovalar, yakalar ve dişleriyle parçalayıp çiğnerler. Böyle yaparak, onlar çevreyi kendi amaçları için dönüştürüyorlar. Bazı hayvanlar yiyecekleri için toprağı kazar; bazıları da avlarını gizlice takip edip yakalar. Elbette tüm bu faaliyetler, çevreye uyumun ortak öğretisiyle anlam kazanmaktadır. Ancak bu faaliyetler, bu beyanla çok yetersiz bir şekilde ifade edilmektedir. Daha yüksek yaşam formları, çevrelerini değiştirmeyle aktif olarak meşgul olurlar. İnsanoğlunun durumunda, çevreye olan bu aktif saldırı, onun varlığında en belirgin gerçektir.

Şimdi, çevreye bu aktif saldırının açıklamasının üçlü dürtü olduğu tezini şu şekilde ifade edeceğim:

1. Yaşamak.
2. İyi yaşamak.
3. Daha iyi yaşamak.

Aslında yaşam sanatı, *ilk önce* hayatta olmak, *ikinci olarak* tatmin edici/doyurucu bir şekilde hayatta olmak, *üçüncü*

olarak da doyumda bir artış elde etmektir. Argümanımızın bu noktasında Aklın işlevini yani yaşam sanatını yükseltmeyi tekrar etmek zorundayız. Aklın birincil işlevi, çevreye yapılan saldırının yönüdür.

Bu sonuç, şöyle bir tezi ifade etmektedir: Akıl, imgelemde gerçekleşen fakat gerçekte orada olmayan bir amacın elde edilmesine yönelik dürtüyü yönlendiren ve eleştiren tecrübe içerisindeki bir faktördür.

Yaygın fizyolojik öğretinin bakış açısına göre bu tez, tam bir sapkınlıktır. Daha önce bahsedilen eski tartışmalara –İman ve Akıl, Akıl ve Otorite vb.– bir başkasını daha eklemeliyim: Fizyoloji ve Nihai Nedensellik. Söz konusu tartışmalara bu maddeyi eklediğimizde, Akıl tartışmasını modern konumuna yerleştirmiş olduk.

Aslında, bizden önce Akıl hakkında düşünmenin iki zıt yoluna sahibiz. Biz onu [aklı] bir hayvan bedeninin[2] varlığına dâhil edilen faaliyetler arasında biri olarak ve herhangi belirli hayvan faaliyetlerinden soyutlayarak düşünebiliriz. Bu ikinci değerlendirme tarzında Akıl, teorik gerçekleşmenin faaliyetidir. Teorik gerçekleşmede, Evren veya en azından içerisindeki faktörler, onların teorik bir sitemi örneklemesinin karakterlerinde anlaşılmaktadır. Akıl, bazı karmaşık kesinlik biçiminin olasılığını gerçekleştirir ve aynı zamanda dünyayı, kendi faktörlerinin birinde, bu kesinlik biçiminin örneklendirmesi olarak anlar.

Daha eski tartışmalar, esas olarak Akıl üzerine düşünmenin bu sonraki biçimiyle ilgilidir. Onlara göre Akıl, inceleyen, hüküm veren ve anlayan tanrısal bir melekedir. Daha yeni tartışmalarda ise Akıl, karmakarışık bir sürece dâhil olan faaliyetin parçalarından biridir. Açıktır ki eğer teorik

2 'Hayvan bedeni' (*animal body*) ifadesiyle Whitehead'in kastettiği sadece hayvan varlığı değil, aynı zamanda insan varlığıdır. Whitehead'in "Ayrıca insanlar hayvandır." (*The Function of Reason*, s. 14) ifadesi ve *Modes of Thought* adlı eserindeki (özellikle bkz. s. 22-30) düşüncelerini, 'hayvan yaşamının insan aşaması' gibi ifadelerini dikkate alarak kitabın tamamı boyunca bu ifadenin bu anlamda kullanıldığı kanaatindeyim. (Çev.)

Akıl, kendi sahip olduğu konumuna göre yerine getirilecekse, iki bakış açısının bir araya getirilmesi gerekir. Ancak onların herhangi bir koordinasyonu olmadan iki bakış açısı arasında tutarsızca kararsız kalınarak çok fazla keşmekeş ortaya çıkarılmaktadır. Bir taraftan kendini dünyanın üstünde olarak iddia eden bir Akıl vardır; diğer taraftan ise kendini dünyadaki birçok etkenden biri olarak ileri süren bir Akıl vardır. Grekler bize iki figürü miras bırakmıştır: Platon ve Odysseus, ki onların reel veya mistik yaşamları bu iki kavrama uyar. Platon, Aklı Tanrılarla paylaşırken, Odysseus ise onu tilkilerle paylaşır.

Biz, nihai nedensellik kavramının hayvan bedenlerinin davranışlarına uygunluğunu dikkate alarak, Aklın bu iki yönüyle ilgili tartışmayı birleştirebiliriz. O zaman teorik ve pratik Aklın gerçekte insan zihninde nasıl işlediğini göreceğiz.

Laboratuvarlarının ortak görüşünü dile getiren fizyologlar, pratik oybirliğiyle nihai nedenlerin dikkate alınmamasının fizyoloji bilimine girmesine izin verilmemesi gerektiğini söylüyorlar. Bu bakımdan fizyologlar, bilimsel çağın başlangıcındaki Francis Bacon ile aynı fikirdedir ve aynı zamanda tüm doğa bilimlerinin pratiği ile uyum içindedirler.

Nihai nedenselliğin bu reddindeki tanıklık (*testimony*), çok kuvvetli görünüyor; ta ki biz, klasik dünyanın eğitimli kısmını Hristiyan bakış açısını reddetmeye sevk edenle, eğitimli skolastik dünyayı 16. ve 17. yüzyılların yeni bilimsel bakış açısını reddetmeye sevk edenin tam olarak aynı güç ve karakterin tanıklığı olduğunu hatırlayıncaya kadar. Biz Aklın iki yönünü, yani Platon'un Aklı'nı ve Odysseus'un Aklı'nı hatırlamalıyız. Birincisi tam olarak anlama yetisini arayan olarak Akıl'dır; ikincisi ise doğrudan bir eylem yöntemi arayan olarak Akıl'dır.

Bilimsel metodolojinin bir meselesi olarak bilim insanlarının haklı olduğuna şüphe yoktur. Ancak yöntem seçiminde bilimsel görüşe verilecek ağırlık ile anlama yetisinin yargıla-

rını formüle etmedeki güvenirliliği arasında ayrım yapmak zorundayız. Doğabilim tarihinin en ufak bir incelemesi şunu göstermektedir: Mevcut bilimsel görüş, ilk durumda neredeyse yanılmazdır; ikinci durumda ise her zaman yanlıştır. Baskın ilgilerinin amaçları için iyi bir yöntemi olan insan, bu yöntemin daha eksiksiz bir deneyimle koordinasyonu konusundaki daha geniş yargısı bakımından patolojik bir vakadır. Rahipler ve bilim insanları, devlet adamları ve iş insanları, filozoflar ve matematikçiler hepsi bu açıdan aynıdır. Hepimiz ampirist olarak başlarız. Fakat bizim ampirizmimiz, mevcut ilgilerimiz içerisinde sınırlandırılır. Bu ilgiler uğruna, bir usul düzenleme yolunun entelektüel analizini ne kadar net kavrarsak, o zaman bizden önceki yöntemle doğrudan uyumlu hâle getirilmeyi reddeden kanıtların dâhil edilmesini de o kadar kesin bir şekilde reddederiz. İnsanlığın en büyük felaketlerinden bazıları, iyi bir metodoloji ile insanları sınırlamayla ortaya çıkmıştır. Odysseus'un Platon'a faydası yoktur ve onun arkadaşlarının kemikleri pek çok kayalığa ve adacığa dağılmıştır.[3]

Söz konusu özel öğreti şudur: Bir hayvan bedeninin faaliyetlerini oluşturan madde ve enerjinin dönüşümlerinde inorganik maddenin faaliyetlerini yönetenlerin dışında hiçbir ilke ayırt edilemez. Temel fizyolojik olgularla ilgili herhangi bir tartışma olamaz. Bir hayvan bedeninin maddi bileşenleri arasında hiçbir şekilde inorganik maddenin davranışına uygulanan fiziksel ve kimyasal yasaları herhangi bir şekilde ihlal eden reaksiyonlar gözlemlenmemiştir. Ancak bu, hiçbir ek ilkenin yer alamayacağı öğretiden çok farklı bir öneridir. İki önerme, yalnızca, söz konusu fiziksel ilkelerin türünün her fiziksel bedenin belirli faaliyetlerini kesin olarak belirlemeye yeterli olduğu varsayımıyla aynıdır.

Biz enerjinin korunumu, kimyasal reaksiyonlar gibi ilkelerden söz ediyorsak, durum kesinlikle böyle değildir. Tek bir

[3] Odysseus ve Platon karşılaştırmasına dair bkz. bu eserin "Whitehead Dersleri" Bölümü, A. D. Ritchie, "Whitehead'in Spekülatif Akıl Savunması". (Yay. Haz.)

enerjinin korunumu yasasının bile, uygulanacağı faaliyetleri belirsizlik olmadan belirlediği genellikle kabul edilir. Böyle temelsiz bir kurgunun nasıl ortaya çıktığını anlamak zordur.

Ancak dikkat çekmek istediğim nokta, yaygın bilimsel öğretide basitçe göz ardı edilen fizyolojik yöntem dışında yatan kanıt yığınıdır. İnsan ilişkilerindeki davranış, tamamen davranışta ortaya çıkan amacı ve amacı belirleyen öngörüyü tanımamamızın etkisi altındadır. Neredeyse ifade ettiğimiz her cümleyle ve oluşturduğumuz her yargıyla, yaşamdaki bu unsur hakkındaki yanılmaz/nihayetsiz tecrübemizi varsayarız. Kanıt o kadar karşı konulamaz ki, yani inanç o kadar sorgulanamaz ve dilin kanıtı o kadar kesin ki, onu kanıtlamaya nereden başlayacağımızı bilmek zordur. Örneğin bir devlet adamının veya ticari bir şirketin politikası hakkında konuşuyoruz. Nihai nedensellik kavramını bırakın, o zaman 'politika' kelimesi anlamını yitirir. Ben bu dersi [notları] yazarken, onu Princeton Üniversitesinde verme niyetindeydim. Nihai nedensellik kavramını bırakın, o zaman bu 'niyet' kelimesi anlamsız olur. Yine Güney Amerika kıtası çevresindeki *Utah* savaş gemisinin yolculuğunu düşünün. Önce geminin kendisini düşünün. Geminin formunda atomların, demirin, nitrojenin ve diğer kimyasal element türlerinin bir araya gelmesi, geminin zırhının, silahlarının, motorlarının, cephanelerinin, yiyecek depolarının bir araya gelmesi; bu bir araya gelmenin tamamen, okyanus dalgalarının Main kıyılarına amaçsızca vurduğu aynı fiziksel yasaların sonucu olduğuna inanmamız isteniyor. Bir olayda diğerinden daha fazla *erek* olamaz. Gemi yapımcılarının faaliyeti, sadece çakılın sahildeki yuvarlanmasına benziyordu.

Şimdi, –geleneksel fizyolojik öğretiyi hâlâ kabul ediyorsak– geminin yolculuğunu düşünmeye geçebiliriz. Amerika Birleşik Devletleri'nin seçilmiş başkanının onunla hiçbir ilgisi yoktu. Onun Güney Amerika politikası ve dünyadaki iyi niyet konusundaki niyetleri, mevzu dışıydı, nafile alakasız-

lıklardı. Onun bedeninin hareketleri, denizcilerin bedenlerinin hareketleri, gemi yapımcılarının hareketleri gibi, tamamen bir taşın yokuş aşağı yuvarlanmasına ve suyun kaynamasına neden olan fiziksel yasalar tarafından yönetiliyordu. Tamamen fikir, saçmadır.

Tabii ki, bize öğretinin insanların davranışına uygulanmaya yönelik olmadığı söylenecektir. Ancak bedensel hareketler, fizyolojik faaliyetlerdir. Bunlardan sonuncusu kör ise, hareketler de öyledir. Ayrıca insanlar, hayvandır. Şüphesiz evrim için edilen tüm kavga, tamamen bu son nokta ile ilgiliydi.

Yine konuya tarihsel olarak bakmamız gerektiği söylenir. İnsanlık yavaş yavaş, aşamalı olarak yaşamın en düşük formlarından gelişmiştir ve bu nedenle tüm bu çeşit formlara uygulanabilir terimlerle açıklanmalıdır. Fakat niçin sonraki formlar önceki formlara analojiyle yorumlanacak? Niçin süreci tersine çevirmiyoruz? Canlılardaki doğal olan faktörlerin kanıtlanmasına her bir canlı türünün kendi katkılarını yapmalarına izin vermek daha mantıklı, gerçekten daha ampirik gibi görünmektedir.

Tartışmayı sürdürmeye gerek duymuyorum. Mevzu, ayrıntılı açıklamaya oldukça açık. Diğer taraftan, başarılı metodolojileriyle ilgili fikirlerin etkisi altında eğitilmiş fizyologlar camiası, tüm karşı kanıt yığınını tamamen göz ardı ediyor. Burada başarılı bir metodolojiden kaynaklanan devasa bir anti-ampirik dogmatizm örneğine sahibiz. Basit bir şekilde yöntemin dışında kalan kanıt, hesaba katılmaz.

Elbette bu kanıtın yok sayılmasının, bilimin metodolojisinin kapsamı dışında kalmasından kaynaklandığını hatırlatırız. Bu yöntem, fizyolojik faaliyetler boyunca fiziksel ve kimyasal ilkelerin sürekliliğini izlemekten oluşmaktadır.

Bu yöntemin parlak başarısı kabul edilir. Ancak siz bir saldırı yöntemi nedeniyle bir problemi sınırlandıramazsınız. Problem, bir hayvan bedeninin faaliyetlerini anlamaktır. Belirli hayvan bedenlerinin belirli faaliyetlerinin bir ereğin ön-

görüsüne ve onu elde etmek için amaca bağlı olduğuna dair açık kanıt vardır. Problemin çözümü, bu kanıtı görmezden gelmek değildir, çünkü diğer faaliyetler fiziksel ve kimyasal yasalar açısından açıklanmıştır. Bir problemin varlığı bile kabul edilmemiştir. Şiddetle reddedilmiştir. Birçok bilim insanı, hayvan faaliyetlerinin hiçbir amaç tarafından yönlendirilmediği şeklindeki inançlarının doğruluğunu kanıtlamak *amacıyla*, sabırla deneyler düzenledi. 'Amaç', kendi etkinlikleri de dâhil, kendi bedensel faaliyetlerinin açıklaması için ilgisiz bir kategori olduğu için bilim insanı, belki de boş zamanını insan varlığının diğer hayvanlar gibi olduğunu ispatlamak için makaleler yazmaya harcamıştır. Onların amaçsız olduklarını ispatlamak amacıyla yaşayan bilim insanları, ilginç bir çalışma konusu oluşturuyor.

Nihai nedenselliği dışarda bırakmanın [*extrusion*] bir başka nedeni, onun yüzeysel açıklamanın tehlikeli bir biçimini sunmasıdır. Bu, kesinlikle doğrudur. Fiziksel öncüllerde silsilenin izlenmesinin zahmetli çalışması, bir nihai nedenin yüzeysel önerisiyle hayal kırıklığına uğratılmaya uygundur. Yine de nihai nedensellik kavramının sunulmasının tehlikeleri olduğu şeklindeki salt gerçek, reel bir problemi görmezden gelmek için bir neden değildir. Baştakiler zayıf olsa bile, problem devam etmektedir.

Hristiyan rahipler, çoğu kez inanç ve ahlak açısından tehlikeli olarak değerlendirilen yeniliklere de aynı itirazları getirdiler. Bilimsel dünya, delilin özgürce değerlendirilmesine yönelik bu tür kısıtlamalara şiddetle karşı koyar. Ancak bilim insanları, kendi dogmalarını savunurken rahiplerin yaptıklarından başka bir şey yapmazlar. Fizyologlar ve Tennessee Eyalet Meclisi, insan davranışının aynı ilkelerini sergiler. Aslında tüm insan tipleri, bu konuda bir düzeydedir ve cezbediciliğimizin kaynağını anlamadıkça asla gelişmeyeceğiz.

Aklın aşağıdan evrimi, kısa vadeli bir tahmin ile tamamen pragmatik olmuştur. Akıldan gelen ilkel derin-köklü doyum, yani çok eski bir kalıtımdan kaynaklanan bir do-

yum, mevcut pratiği düzenleyen bazı yöntemlerin belirgin bir şekilde açıklanmasıyla sağlanır. Yöntem çalışır ve Akıl doyuma ulaşmıştır. Yöntemin kapsamı dışında ilgisi yoktur. Aslında bu son ifade çok sınırlanmıştır. Yöntemin kapsamında merakı sınırlayan aktif ilgi vardır. Bu ilginin herhangi başarısızlığı, duygusal bir hoşnutsuzluk uyandırır. Ampirizm yok olur.

Daha geniş kapsamlı bir araştırma için en iyi şans şudur: o, aynı zamanda kendisini daha geniş bir yöntem vaadiyle sunmalıdır. Bazen hâkim yöntem zaten tükenme belirtileri gösteriyor. Bir metodolojinin ömrünü tamamladığına dair temel kanıt, içerisindeki ilerlemenin artık temel meselelerle ilgilenmediği zaman ortaya çıkmaktadır. Önemsiz sorular üzerinde hiç bitmeyen tartışmanın nihai bir dönemi vardır.

Her metodolojinin kendi hayat hikâyesi vardır. O, yaşamın bazı yeni doğmuş dürtülerinin başarıyla tamamlanmasını kolaylaştıran 'kaçamak bir yol' (*dodge*) olarak başlar. Kendi baharında bu dürtü, kendisini varlığın büyük bir doyumu olarak ifade ederek düşünce ve eylemin geniş bir koordinasyonunu gösterir. Sonunda o, ikinci çocukluluğu olan yaşlılık yorgunluğuna girer. Yöntem kapsamında ulaşılabilecek daha büyük zıtlıklar keşfedilmiş ve tanıtılmıştır. Tekrardan gelen doyum, yavaş yavaş yok olmuştur. Öyleyse yaşam, kaderinin bağlı olduğu son alternatiflerle karşı karşıya gelir.

Bu son alternatifler, daha önce bahsetmiş olduğum üçlü dürtünün karakterinden doğmuştur: yaşamak, iyi yaşamak, daha iyi yaşamak. Bir metodolojinin doğuşu, özünde yaşamak için kaçamak bir yolun keşfidir. Kendi baharında o, iyi bir hayat için mevcut şartları tamamlar. Ancak iyi hayat, değişkendir: yorgunluk yasası, değiştirilemezdir. Yaşamın herhangi bir metodolojisi, kapsamındaki yenilikleri tükettiğinde ve onları yorgunluk gelene kadar kullandığında, nihai bir karar, bir türün kaderini belirler. O, kendini sabit hâle getirebilir ve yaşamak amacıyla eski hâline dönüp kendini

tekrarlayabilir; veya o, silkinip kendini özgürleştirebilir ve daha iyi yaşam serüvenine atılabilir.

Sonraki olayda türler, eski hâkim yolun kapsamı dışında çeşitli tecrübelerin karmaşıklığında gizlenen yeni doğmuş metodolojilerden birini alıp benimser. Seçimden mutlu olunursa, evrim yükselişe geçmiştir: eğer mutsuz olunursa, zamanın kayıtsızlığı yok olmuş bir ırkın kalıntılarını örter.

Mutlu bir seçim ile, yeni yöntem hızlı bir şekilde en yüksek aşamasına ulaşır. Bu nedenle, metodik kapsamına dâhil edilen zıtlık çeşitliliğine bağlı olarak uzamasıyla birlikte iyi hayatın yeni bir biçimi vardır. Bütüne bakıldığında kanıt, yeni doğmuş bir metodolojiden nispeten uzayan orta aşamaya kadar belirli bir evrim hızına işaret eder.

Önceki olayda, türler serüveni reddettiği zaman, sadece hayatın doğruluğu kanıtlanmış bir alışkanlığına gömülme vardır. Özgün yöntem şimdi, mutluluğun [*well-being*] salt varlığa gömüldüğü uzun süreli yaşlılığa girer. Çeşitli dirilikler [*freshness*] kaybolmuştur ve türler eski alışkanlıklarının kör arzuları üzerinde yaşarlar. Onun en düşük formlarında Aklın özü, yeniliklerin parıltıları, yani arzuyla ilgili olan ama henüz eylemle ilgili olmayan yeniliğin ve doğrudan gerçekleşmedeki yeniliğin parıltıları konusundaki yargılarıdır. Sabit hâle getirilmiş bir hayatta, Akla hiç yer yoktur. Metodoloji, bir yenilik yönteminden bir tekrar yöntemine düşmüştür. Akıl, yenilik vurgusu aracıdır. Akıl, yeniliğin amaçta gerçekleştirilmesiyle verdiği yargıyı ve dolayısıyla olguda onun gerçekleşmesini sağlar.

Yaşamın-sıkıcılığı [*life-tedium*], yeni zıtlığa doğru engellenmiş bir dürtüden kaynaklanan yorgunluktur. Doğada biz, stabilizasyonun [değişmezlik durumuna getirmenin] güvence altına alınmış olduğu üç yol buluruz. Onlar şöyle adlandırabilir: Körlük Yolu, Ritim Yolu, Geçicilik Yolu. Bu yollar, karşılıklı olarak birbirlerini dışlayıcı değildir. Aslında Ritim Yolu, yaşam boyunca her yere yayılmış ve nüfuz etmiş görünüyor. Ancak Körlük Yolu, Geçicilik Yolunu gereksiz

kılıyor gibi görünüyor ve Geçicilik Yolu, Körlüğü azaltıyor. Tüm bu üç yol, salt hayatta kalmanın stabilize edilmiş yaşlılığında var gibi görünmektedir, ancak Körlük ve Geçicilik birbiriyle ters orantılı olarak değişiyor gibi görünmektedir.

Körlük Yolu, tekrar eski durumuna dönüş/nüksetme anlamına gelir. Bu nüksetme, kompleks hayatın mevcut aşamasına yükseliş yollarını oluşturan yeni arzu parıltılarını ortadan kaldırır. Bu parıltıların kendisi aslında aşamanın bir parçasıdır. Onlar hazzın canlı yenilik unsurlarıdır. Fakat yükselme aracı şimdi atılmıştır. Yenilikler ve onların gerekçeli vurgusu dışlanmıştır. Elde edilen karmaşıklık, onun kazanımına katılanlardan daha düşük bir faaliyetler düzeyinde yaşanmaktadır. Yükselme eğilimi kaybolmuştur. Bazı alt düzeylerde stabilizasyon ya da ilerlemiş nüksetme vardır. Aynı zamanda yenilik aracı ve yorgunluk aracı olan canlılık aracı körelmiştir.

Geçicilik Yolu, türleri bireyin yorgunluğundan koruyarak kısa ömürlü bireylerin yer değiştirmesi anlamına gelir. Geçicilik, gerçekten bir körlük yoludur; o, eski tecrübe dizisiyle körü körüne yüzleşmeleri için yeni bireyler sağlar.

Ritim Yolu, tüm hayatı ve aslında tüm fiziksel varlığı kuşatır. Bu ortak Ritim ilkesi, hayatın ana ilkelerinin, bazı düşük formlarda, fiziksel varlığın tüm tiplerinde örneklendiğine inanmanın nedenlerinden biridir. Ritim Yolunda, belirli bir yöntem içinde ulaşılabilir olan belli bir zıtlıklar dizisi oluşturan bir dizi tecrübeler düzenlenir ve böylece bu tür bir döngünün sonu, bu tür başka bir döngünün başlangıcı için uygun öncül aşama olur. Döngü, şu şekildedir: Onun kendini tamamlaması, sadece kendi tekrarı için gerekli koşulları sağlar. O, parçalarından herhangi birinin tekrarına eşlik eden yorgunluğu ortadan kaldırır. Sadece bir miktar fiziksel hafıza gücü, bir bütün olarak döngüden kaynaklanan yorgunluğu bir araya toplayabilir. Kendi içindeki her bir döngünün kendi kendini onarması şartıyla, tekrardan

kaynaklanan yorgunluk, geçmiş tecrübe alanlarının yüksek düzeyde koordinasyonuna gereksinim duyar.

İnsani tecrübe düzeyinde biz, sadece döngülerin tekrarından kaynaklanan yorgunluğu buluruz. Bu yorgunluğun yine tarafından engellendiği araç, sonra gelen döngülerin somut detaylarının değişmesiyle birlikte, döngünün temel soyut yapısının korunması şekline bürünür. Bu araç özellikle müzikte ve görüntüde [*vision*] gösterilmiştir. Tabii ki o, ayrıntıların karmaşıklığını muazzam bir detaylandırma yeteneğine sahiptir. Bu nedenle hayatın Ritmi, sadece basit döngüsel tekrarda aranmaz. Temele saplanan döngü unsuru, döngülerin çeşitlilikleri ve döngülerin döngüleri ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

Burada bir yöntemin benimsenmesinin en açık örneğini görürüz. İyi hayat, yöntem kapsamındaki zıtlıkların hazzıyla elde edilir. Biz bir düzen çerçevesinde işleyen arzu/iştah eylemini bu şekilde örnekleriz. Akıl, burada kapsamını/faaliyet alanını yükselme eğilimi yönündeki işlevinde bulur. En düşük formunda Akıl, bazı canlılık verici yeniliklerden sonra kavramsal güce vurgu sağlar. O zaman soyut düşüncenin yapısal alanından yoksun olan Akıl budur. O sadece, etkin bir arzudaki kavramsal bir parıltıyı ve gerçekleşmiş bir olgudaki etkin bir arzuyu yukarıya doğru yükselten basit dolaysız yargı olarak çalışır.

'Yorgunluk' [*fatigue*] Aklın antitezidir. Yorgunluk faaliyetleri, yükseliş eğiliminden sonra ulaşılan ilkel karakterindeki Aklın yenilgisini oluşturur. Yorgunluk, yeniliğe yönelik dürtüyü dışlama işlemi anlamına gelir. O, hayatın bizzat kendisini bulduğu mevcut aşamadaki fırsatları dışlar. Nitekim bu aşamaya fırsatı değerlendirmeyle ulaşılmıştır. Bir yöntemin en yüksek zaferi, hiç kendini aşmadan fırsata olanak sağladığındadır. Sadece tekrar, fırsatın engellenmesidir. Akıl üzerine yüklenen atalet, yenilikle bitmeyen, sadece tekrarlayan bir değişim dizisinin oluşumudur. Böyle ataletle tıkanmış Aklın dürtüsü, yorgunluktur. Yönünü şaşırmış

dürtü sonunda yok olduğunda, hayat formel işlemleriyle ilgili olduğu sürece kendi aşamasını korur. Fakat o, aşamaya ulaşmasıyla dürtüyü kaybetmişti. Bu dürtü, aşamanın kendisinde özgün bir unsuru oluşturan bir dürtüdür. Sadece kendini tekrarlayıp duran hayatta bir nüksetme/tekerrür olmuştur. Söz konusu bu hayat ise, sadece yaşamakla ilgilenen, iyi yaşamaya yönelik çabayı içeren herhangi bir faktörden yoksun ve daha iyi yaşamaya yönelik herhangi bir çabanın da olmadığı bir hayattır. Statik hayatın bu aşaması, hiçbir zaman gerçekten istikrara ulaşamaz. O, organizmanın karmaşıklığının giderek daha basit formlara doğru düşüş gösterdiği yavaş ve uzun süreli çürümeyi ifade eder.

Aklın hayvan yaşamındaki ilkel işlevinin bu genel tanımında, kendi kendine yeten bir organizasyonla canlı bir bedenin bir bütün olarak maddi evrenin kendi kendine yeten fiziksel organizasyonuna benzetilmesi yakından takip edilmiştir. Maddi evren, enerjisini yukarıya doğru yükseltmek için kendi bünyesinde gizemli bir itki bulundurdu, belki de hâlâ ihtiva ediyor. Bu itki, onun genel faaliyetiyle ilgili olduğundan gözlemimize kapalıdır. Fakat hâkim eğilimin protonların, elektronların, moleküllerin, yıldızların oluşumu olduğu bir çağ olmuş olmalıydı. Bugün, gözlemlerimiz devam ettiği kadarıyla, onlar bozuluyor. Kişisel tecrübemiz aracılığıyla hayvan bedeninin daha fazlasını biliyoruz. Hayvan bedeninde, seçici fail olarak Akıl ile yükselme eğilimine yönelik arzuyu gözlemleyebiliriz. Genel olarak fiziksel evrende, mevcut enerjinin mevcut aşamasını kazanarak benzer failin doğrudan herhangi bir bilgisini elde edemeyiz. Protonlar, elektronlar, moleküller, kozmik toz, yıldızlar ve gezegenler şeklinde enerji birikimleri vardır. Her ne kadar bu uçsuz bucaksız genişlik, fiziksel düzenin ölçeği olsa da, o sonlu görünmekte ve sınırlı bir oranda tahrip etmektedir. Her ne kadar uzun süre olmuş olsa da, sadece tahribatın bir başlangıcı olmalı ve buna bir son verilmelidir. Hiçbir şeyden, hiçbir şey meydana gelemez.

Evren, yalnızca tamamen fiziksel (karşılıklı) bağlantıların etkin nedenselliği açısından yorumlanması olarak, tamamen içinden çıkılmaz bir çelişki sunar. Fizyologların geleneksel öğretisi, canlı bedenlerin faaliyetlerinin yalnızca fiziksel kategorilerin fiziksel sistemi açısından açıklanmasını talep eder. Kendi alanında bu sistem, ampirik gerçeklerle karşılaştığında, mantıksal bir intihar eyleminden ayrı olarak bu gerçekleri içeremez. Fiziksel evrenin tamamen fiziksel yasalar açısından incelenmiş faaliyetleriyle genel araştırmasından edinilen ve bu tür ifadelerle anlatılamaz olduklarından ihmal edilen ilke şudur: Biz bazı genel karşı-faaliyeti [*counter-agency*] atladık. Fiziksel evren boyunca işleyişinde bu karşı-faaliyet, doğrudan gözlemimiz için çok geniş ve ayrıntılıdır. Böyle bir gücü, belli bir ilerlemenin sonucu olarak kazanabiliriz. Fakat şu anda, fiziksel kozmosu araştırdığımıza göre, tükenen sonlu bir organizma olarak onun varlık imkânını borçlu olduğu karşı-faaliyetin doğrudan bir sezgisi yoktur.

Dolayısıyla geleneksel fizyólojik öğretinin zayıf bir yanı bulunmaktadır. Bu zayıf yanı ise onun açıklamalarını yalnızca içsel olarak tutarsız olan fiziksel sisteme dayandırmasıdır.

Hayvan bedeninde, daha önce gördüğümüz gibi, amaçla yönlendirilmiş etkinliklerin açık kanıtı mevcuttur. Bu nedenle analojiyi tersine çevirmek ve Aklın faaliyetlerinin bazı düşük, dağınık formlarının, maddi evrenin varlığa gelmesiyle engin dağınık karşı-faaliyeti oluşturduğunu iddia etmek doğaldır. Bu sonuç, kozmolojik teorimizden nihai nedenselliğin radikal olarak çıkarılmasının reddedilmesi anlamına gelir. Amacın reddi, 17. yüzyılın başlarında Francis Bacon'a dayanır. Metodolojik bir araç olarak o, dikkatimizi sınırlı alanları belirlemeyle sınırlandırdığımız sürece, tartışmasız bir başarıdır.

Nihai nedensellik kategorisini kabul etmemiz şartıyla, Aklın birincil işlevini tutarlı bir şekilde tanımlayabiliriz. Bu işlev, nihai nedenleri ve onlara doğru yönelen gayelerin gücünü oluşturmak, vurgulamak ve eleştirmektir.

Pragmatik öğreti bu tanımı kabul etmelidir. Pragmatizmin nihai nedensellikten ayrı anlamsız olduğu açıktır. Zira bir öğreti etkilemedikçe asla test edilemez. Bu birincil işlevi dışında, Aklın gerçek varlığı amaçsızdır ve kökeni açıklanamaz. Evrim sürecinde, insanın Akıl etkinlikleri bedensel eylemlerini etkilemeden devam ederse, neden eğilimin insanlığa ulaşması gerekiyor? Amaç etkisizse, Aklın açıklanamayacağı noktasında oldukça açık olmak gerekir.

Bu nedenle öncelikle temel fizyolojik öğretinin incelenmesi gerekir. Bu inceleme, metodolojinin belirlenmesinde bilimin otoritesi ile nihai açıklama kategorilerinin belirlenmesinde bilimin otoritesi arasında ayrıma götürmektedir. O zaman biz, insanların doğal reaksiyonunu bu metodolojinin kapsamını sınırlama eğiliminde olan herhangi bir kanıta karşı yararlı bir metodoloji ile ele almaya yöneliriz. Bilim her zaman abartma alışkanlığından sıkıntı çekti. Bu şekilde katı sınırlamalar dâhilinde doğru olan yargılar, dogmatik olarak yanıltıcı evrensellik içinde genelleştirildiler.

Aklın bu pragmatik işlevi, hayvan evrimindeki yükseliş eğilimini meydana getiren failliği sağlar. Ancak yükseliş eğilimi öğretisi, tamamen fiziksel kozmosta eşit bir şekilde açıklamaya gereksinim duyar. Fizikle ilgili bilimsel formülasyonumuz, enerji kaybı [*dissipation*] sürecindeki sınırlı bir evreni gözler önüne serer. Sonlu bir zamanda enerji kaybı içindeki bir evrenin varlığını açıklamak için bir karşı-faaliyete ihtiyaç duyarız. Hayvan bedeninin analojisi, açıklama kategorilerimizden nihai nedenselliğin aşırı reddinin yanlış olduğunu göstermektedir. Tatmin edici bir kozmoloji, etkin ve nihai nedenselliğin birbirine katılmasını açıklamalıdır. İki nedensellik biçimiyle ilgili öğretimiz, nedensellik türlerinden birinin kapsamını ötekinin müdahalesiyle yalnızca sınırlama şeklini alırsa, böyle bir kozmoloji, belli ki açıklayıcı bir keyfilik olarak kalacaktır. Aradığımız şey, şeylerin [*things*] metafiziksel doğasıyla ilgili şöyle bir açıklamadır: Etkin nedensellik ile belirlenebilen her şey, bu şekilde tespit edilmiştir ve nihai nedensellik ile belirlenebilen her şey, bu şekilde tespit

edilmiştir. İki faaliyet alanının her biri diğeriyle içi içe geçmiş ve her biri diğeri için gerekli olmalıdır. Ancak hiçbir alan, alternatif yolun alanını keyfî olarak sınırlandırmamalıdır.

Bu arada Odysseus'un karakteristiği olan Aklın kısa vadeli işlevinin, nihai nedenselliğin etkenleri olan doğadaki ikincil amaçları eleştiren ve vurgulayan Akıl olduğunu bulduk. Bu, pragmatik bir fail/etken olarak Akıldır.

Bu işlevde Akıl, salt varlığı iyi varlığa dönüştürme ve iyi varlığı daha iyi varlığa dönüştürme dürtüsünün pratik somutlaşmasıdır.

Ancak doğa evrenini araştırırsak, sadece statik hayatta kalmanın, yavaş bir yok oluş/çürüme eşliğinde genel bir kural olduğu görülür. Yükseliş eğiliminin örnekleri, çok az istisnai durumlarla sunulur. Bu nedenle, bize ampirik olarak sunulan genel gerçek, yükselişin temelini oluşturan eski geniş fiziksel düzenin yavaşça yok olmasıyla birlikte birkaç şeyin yükseliş eğilimi gibi görünmektedir.

Bu ampirik gerçek, çözülmemiş en derin gizemlerden birini oluşturur.

Eylem hâlindeyken bu iki eğilimi fark ettiğimizde, bu çifte karakteri içerecek şekilde, şeylerin doğasını nasıl kavrayabildiğimizi sormamız kaçınılmazdır. Bergson'un *élan vital* [*hayat hamlesi*] ve onun maddede nüksetmesi/yeniden ortaya çıkması ile ilgili öğretisini hepimiz hatırlarız. İlerleme ve nüksetme şeklindeki çift eğilim burada açıkça ifade edilmiştir. Ancak bize açıklayıcı herhangi bir derin kavrayış [*insight*] verilmemiştir. Kendi doğal nitelikleriyle birlikte bireysel tözlerle ilgili daha eski öğreti, çift eğilime en ufak sebep göstermez. Fakat dünyada, apaçık bir başka ikilik/düalite vardır: Beden ve Zihin; her kozmolojinin ilk işi, bunları dikkate almaktır. Descartes'ı takip edip bu ikiliği töz kavramı açısından açıklarsak, maddi tözler ve zihinsel tözler düşüncesine ulaşırız. Maddi tözler, boş/anlamsız [*vacuous*] bir varlığa sahiptir. Onlar, tüm özsel/içsel değerlerden yoksun, saf gerçeklerdir. Onların niçin varlığa gelmeleri gerektiğinin ya da varlıklarını devam ettirmeleri gerektiğinin ya da varlı-

ğa son vermeleri gerektiğinin herhangi bir sebebini vermek doğaları itibarıyla imkânsızdır. Descartes bize onların Tanrı tarafından devam ettirildiğini söyler, ancak Tanrı'nın böyle yapmayı niçin önemsediğine yönelik herhangi bir sebep sunmakta başarısız kalmıştır. Bu boş/anlamsız tözsel varlık anlayışı, tüm açıklayıcı içgörüden yoksundur. Böylece nihai nedenselliği dışlama hareketi, aynı derecede etkin nedensellik öğretisini açıklanamaz hâle getirerek sona ermiştir. Descartes, kendi bedenlerini boyun eğmeye zorlamak için Tanrı'yı çağırmak zorundaydı. Yukarı ve aşağıya doğru iki eğilim, parçalanamaz. Onlar birlikte var olurlar. Ayrıca Descartes'ın bedenler ve zihin arasındaki açık-seçikliği, ampirik gerçeklerin yanlış bir okumasıdır.

Bu değersiz, anlamsız varlık anlayışını ortadan kaldırmadıkça asla açıklayıcı bir metafizik geliştiremeyiz. Boşluk/anlamsızlık, soyutlamanın karakteridir ve nihai olarak gerçek bir şey [*thing*] anlayışına, yani bir gerçeklik [*actuality*] anlayışına yanlış bir şekilde sokuldu. Tümeller ve önermeler anlamsızdır, ama gerçeklikler değillerdir. Ancak anlamsız varlık anlayışını terk edersek, her bir gerçekliği kendisi için bir erek elde etme olarak anlamalıyız. Onun varlığı, birçok bileşeninin kendi erekleri uğruna kendine sunulmasıdır. Başka bir ifadeyle bir gerçeklik, kendi bileşenlerini hissetme süreci olarak analiz edilebilecek kompleks bir birliktir. Bu, şöyle bir öğretidir: Her bir gerçeklik, kendi amaçlarının sonucu olan bir tecrübe durumudur.

Şimdi bir açıklama aramak için sıradan bilimsel yöntemi izliyorum. Evrendeki temel ikiliğin, yani bozulmaya doğru fiziksel eğilim ve karşı-eğilim olan yukarıya doğru eğilim şeklindeki ikiliğin bir örneğini bulduktan sonra, onları birbirlerini açıkladıkları tutarlı bir kavrama bağlama umuduyla başka temel ikilikleri sıralıyorum. Şimdi, yukarıya ve aşağıya doğru yükseliş ve düşüş eğilimlerini, beden ve zihni, nasıl yorumlayabileceğimizi sormamız gerekiyor. Çünkü bu ikisi tecrübenin doğasında esas olan ikilikleri koordine eder.

Bedensel tecrübe, salt fiziksel tecrübedir. Böyle bir tecrübe, kesinlikle bir şey olmanın salt nihai hazzıdır. O, başka şeylerin, yani diğer gerçeklikler ve seçilmiş kesinlik formları arasında tek salt bir olguyu oluşturan olarak kendi kendini tanımlamadır. Fiziksel tecrübe, sadece bu duruma verilen bu parçaların maddî hazzıdır. Fiziksel tecrübedeki her bileşen, salt somut olgudaki parçasını icra etmektedir.

Fakat her tecrübe durumu, dipolardır/çift kutupludur. Zihinsel tecrübe, fiziksel tecrübe ile bütünleştirilir. Zihinsel tecrübe, bedensel tecrübenin zıttıdır. O, herhangi bir fiziksel tecrübeyle olan bağlantının kesilmesi bakımından, ancak böyle bir tecrübeye onların ne katkıda bulunabileceğinin soyut bir değerlendirmesi ile kesinlik formlarının tecrübesidir. Bilinç, zihinsel tecrübede gerekli bir unsur değildir. Zihinsel tecrübenin en düşük formu, bir tecrübe formuna doğru kör dürtüdür, yani gerçekleşme için bir forma doğru bir dürtüdür. Bu kesimlik formları, Platonik formlardır, Platonik idealardır, Ortaçağ tümelleridir.

Özünde zihniyet [*mentality*], boş olmayan bir haz olan olguya onu dâhil etmek için boş bir kesinliğe doğru bir dürtüdür. Bu dürtü iştahtır/arzudur [*appetition*]. Bu, duygusal amaçtır: o, etkendir. Zihin, fiziksel hazdan daha fazla anlamsız değildir. Ancak o, formun salt boşluğunu, tecrübenin gerçekleştirilmesine getirir. Fiziksel tecrübede formlar, tanımlayıcı faktörlerdir; zihinsel tecrübede formlar, mevcut durumları ötesinde olan durumlarla birbirine bağlar. Mevcut olgunun gelecekle olan bağlantısı, onun arzularında bulunur.

Entelektüel tecrübenin daha yüksek formları, ancak zihinsel ve fiziksel tecrübenin kompleks bütünleşmeleri ve yeniden bütünleşmeleri olduğunda ortaya çıkar. Akıl o zaman arzuların bir eleştirisi olarak belirir. O, ikinci dereceden bir zihniyet türüdür. O, arzuların arzusudur.

Zihinsel tecrübe, yeniliğin aracıdır, ötesindeki dürtüdür. O, tekrarlayan büyük fiziksel olguyu, kendine çeken yenilikler ile canlandırmaya çalışır. Dolayısıyla zihinsel tecrübe, kendi içinde bir anarşi faktörü içerir. Düzeni anlayabiliriz,

çünkü kendi tecrübelerimizin fasılalarında anarşik olan zıt bir unsur vardır.

Ancak saf anarşi, tecrübenin hiçliği anlamına gelir. Sadece farklılığın uyumsuzluğunu ortadan kaldıran düzen sayesinde kendi çeşitliliğimizin zıtlıklarından zevk alıyoruz. Bu nedenle zihinsel tecrübe, düzen içinde kendisine kanalize edilmelidir.

En düşük formunda zihinsel tecrübe kölece uymaya kanalize edilir. O, gerçekte zaten her ne olursa olsun, sadece ondan gelen veya ona doğru olan bir arzudur. Bir çölde kölece susuzluk, sadece dayanılmaz kuruluktan gelen bir dürtüdür. Kölece uymanın bu en düşük formu, tüm doğayı kaplamıştır. O, zihniyetin kendisinden ziyade bir zihniyet kapasitesidir. Ama o, zihniyettir. Bu düşük formda o, hiçbir zorluktan kaçınmaz: o, hiçbir yeni yol izlemez: o, tekrarlayan fiziksel karakterle ilgili hiçbir rahatsızlık yaratmaz. O, doğayı nihai çürümesinden kurtarmak için hiçbir kol uzatamaz. O, etkin nedensellikteki aktörlerden sadece biri olmaya indirgenir.

Fakat zihniyet yüksek düzeyde çalıştığında, o zihinsel tecrübenin arzularında yenilik meydana getirir. Bu işlevde, saf bir anarşi unsuru vardır. Fakat zihniyet artık kendi kendinin düzenleyicisi olur. O, kendi faaliyetlerini kendi yargılarıyla yönlendirir. Kendi anarşik ürünleri arasında ayrım yapan daha yüksek bir arzu sunar. Akıl ortaya çıkar. O, bu nedenle düşünülen, yani bu tartışmanın konusu olan Akıldır. Anarşinin ortaya çıkmasını, anarşiden gelen isyanı, anarşinin kullanımını ve anarşinin düzenini düşünmek zorundayız. Akıl, anarşik arzunun kaba gücünü medenileştirir. Anarşik arzu dışında, doğa hiçliğe doğru düşüşü/çöküşü yavaşlatmaya mahkûmdur. Salt tekrarlayan tecrübe, unsurdan sonra gelen unsuru aşamalı olarak ortadan kaldırır ve boşluğa doğru kaybolur. Salt anarşik arzu, tekrar tarafından yavaş şekilde ulaşılan aynı ereği hızlı şekilde gerçekleştirir. Akıl, dünyayı kurtaran disiplinli karşı-faaliyetin bizdeki özel somut örneğidir.

İKİNCİ BÖLÜM: [SPEKÜLATİF AKLIN TARİHİ VE BİLİM]

Önceki bölümde, Aklın işlevinin iki yönü birbirinden ayırt edilmiştir. Bir yönüyle, Aklın işlevi pratiktir. Onun faaliyetinde, metodolojilerin yavaş yavaş ortaya çıkarılması ve açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu şekilde sadece metodolojiyi ayrıntılarıyla açıklamakla kalmaz, aynı zamanda bu yöntemin sınırları dâhilinde mümkün olan ayrıntılı faaliyetleri bilinçli tecrübeye yükseltir. Bu yönden Akıl, amacın aydınlanmasıdır. Sınırlar dâhilinde amacı etkin kılar. Ayrıca amacı etkin kıldığı zaman, işlevini yerine getirmiştir ve kendi kendini tatmin ile kendini uyuşturuyor. Böylece o, görevini tamamlamıştır. Aklın işlevlerinin bu yönü, Odysseus mitiyle bağlantılıydı.

Aklın işlevinin diğer yönü, Platon'un bütün hayatını adadığı işiyle bağlantılıydı. Bu işlevinde Akıl, dünyadaki pratik görevler üzerinde baş tacı edilmiştir. O, canlı tutmakla ilgilenmez. Önyargısız/ilgisiz merakla dünyanın bir anlamını arar. Olan hiçbir şey ona yabancı değildir. Mutlak inanç [*faith*] tarafından, tüm tikel gerçeklerin kendi doğasının ve diğer tikel gerçekler arasındaki statüsünün genel ilkelerini gösterdiği gibi aynen anlaşılabilir olduğu ileri sürülmektedir. Anlam kazanmış olduğunda işlevini yerine getirir. Onun tek doyumu, tecrübenin anlaşılmış olmasıdır. Hayatı önceden varsayar ve anlamanın/kavrayış gücünün iyiliği ile iyi hâle getirilen hayatı arar. Ayrıca anlama/kavrayış eksik olduğu sürece, bu ölçüde doyumsuz kalmaya devam eder. Böylece o, kendisini, [yani] iyi hayattan daha iyi hayata dürtü oluşturur. Ancak onun aradığı ilerleme, daha iyi bir anlayışın ilerlemesidir. Bu, ilgisiz merakın dürtüsüdür. Bu işlevde Akıl yalnızca kendisine hizmet eder. O, kendi baskın ilgileridir ve teşvik edilebileceği diğer baskın ilgilerden gelen güdülerle yönünden saptırılamaz. Bu, spekülatif/nazari Akıldır.

Kendi iyiliği için spekülatif kavrayışın iyi hayattaki nihai unsurlardan biri olduğuna dair güçlü bir ahlaki sezgi vardır. Düşünce özgürlüğü konusundaki tutkulu iddia buna dayanmaktadır. Diğer bazı ahlaki duyguların aksine, bu sezgi yaygın değildir. İnsanlığın çoğunluğunca o, çok zayıf yoğunlukla belirmektedir. Fakat o, sorgusuzca saygıyı emreden seçkin bireyler silsilesinde nesiller boyunca aktarılmıştır. Ayrıca Akıl ve Otorite arasındaki sürekli mücadele, nihai bir ahlaki iddiaya dair bu duygunun girişiyle sertlik göstermiştir.

Süleyman'ın rüyasının bütün hikâyesi, Aklın iki işlevi arasındaki antitezin ilk bakışta göründüğü kadar tamamen keskin olmadığını göstermektedir. Spekülatif Akıl, kritik anlarda yeni metodolojilere geçiş yapılmasını sağlayan teorik anlayışın birikimini sağlar. Ayrıca pratik anlayışın bulguları, spekülatif Aklın başarısı için gerekli hammaddeyi sağlar. Ancak bu iki işlevin etkileşimi için tüm elverişli durumlar sağlandığında, bazı dışsal hâkim ilgilerin amaçları tarafından yönetilen Aklın işlevleri ile kendilerinden kaynaklanan mevcut doyum tarafından yönetilen Aklın işlevleri arasındaki temel ayrım devam etmektedir. Örneğin bir kimsenin kendine saygısındaki bir unsur olarak doğruluk/dürüstlük, kendi özünde Akla saygıdan çıkmaktadır. Oysaki genellikle mutlu bir hayat için gerekli bir kaçış yolu olarak doğruluk, yabancı amaçlara hizmet etme olarak Akıl anlayışına bağlıdır. Bazen bu iki doğruluk, birbirleriyle ihtilaf hâlindedir. Mevcut doğruluk veya onun terkedilmesi için son temele dayanan ahlaki meselelerin önceki temele dayananlardan daha üstün olabileceği ortaya çıkabilir. Ancak ilgilenilen nokta şudur: Doğruluk konusundaki bu iki temel, Aklın iki işlevine tanıklık eder.

Pratik Aklın tarihi, insanlığın ortaya çıktığı hayvan hayatına kadar geri götürülmelidir. Metotların yavaş yavaş gelişmesine rehberlik eden zayıf, ara sıra gözüken zekâ parıltılarını dikkate alırsak, yayılımı milyonlarca yıl olarak ölçülür. Türlerle ilgili yapılan bir araştırma, geleneksel bir yöntemin yakında bu gibi ilerleme parıltıları için gerekliliğin yerini aldığını gösteriyor gibi görünüyor. Bu şekilde gelenek, onu aşa-

bilecek herhangi bir düşünce izinin yerini alır. Türler, düşüncenin gelenek yığınları arasında kanalize edildiği durağan bir aşamaya saplanır. Spekülatif Aklın tarihi, tamamen daha kısadır. O, medeniyet tarihiyle ilgilidir ve süresi yaklaşık altı bin yıldır. Ancak spekülatif Akla, üstün önem veren kritik keşif, Grekler tarafından yapılmıştır. Onların matematik ve mantığı keşfi, spekülasyona metodu getirmiştir. Akıl şimdi objektif bir testle ve bir ilerleme yöntemiyle donatılıp güçlendirildi. Bu şekilde Akıl, mistik görüşe ve hayal mahsulü/gerçekten uzak fikre olan yegâne bağımlılığından kurtuldu. Onun evrim yöntemi, kendisinden türemiştir. O, bir dizi bağımsız yargılar üretmeye son verdi. İlhamlar yerine sistemler üretti. Grek yöntemleriyle donatılmış Spekülatif Akıl, sadece birkaç yüzyılla iki bin yıldan daha eskidir. Spekülatif Aklın modern aşamasının tamamen Greklere atfedilmesi, bir abartıdır. Büyük Asya medeniyetleri, Hint ve Çin medeniyetleri de aynı yöntemin faklı biçimlerini ortaya koydular. Bu yöntemlerin hiçbiri, Grek yönteminin mükemmel tekniğini kazanamadı. Spekülatif Akıl yürütme biçimleri, soyut dini spekülasyon ve felsefi spekülasyon için etkili olmuştu, ancak doğa bilimleri ve matematik karşısında başarısız oldu. Grekler, spekülasyon disiplini için son enstrümanı üretti.

Bununla birlikte, Asya önsezilerini eklersek, spekülatif Akılın etkin kullanımına yaklaşık üç bin yıl verebiliriz. Bu kısa dönem, insan ırkının modern tarihini oluşturur. Bu dönem içerisinde tüm büyük dinler, büyük rasyonel felsefeler, büyük bilimler üretildi. İnsanın iç hayatı dönüştürüldü.

Ancak son yüz elli yıla kadar spekülatif Akıl, teknoloji ve sanat üzerinde garip bir biçimde çok az etki yarattı. Modern dönemde genel olarak sanatın ilerleme göstermediği ve bazı açılardan gerileme gösterdiği tartışılabilir bir durumdur. Modern müziğin yükselişini göz önüne alarak, sanatta genel bir gerileme teorisini reddedebiliriz. Ancak genel olarak, sanatçılar olarak biz kesinlikle Mesih'ten bin yıl önceki insanları geçemedik ve onların seviyesine ulaşıp ulaşmadığımız şüphelidir. Sanata daha az değer veriyoruz gibi görünüyor.

Belki de düşünecek daha çok şeyimiz var ve bu yüzden estetik dürtülerimizi geliştirmeyi ihmal ediyoruz.

Teknoloji son üç bin yılda kesinlikle gelişti. Ancak bu ilerlemede spekülatif Aklın herhangi bir etkisinin son döneme kadar fark edilmesi zor olurdu. Süreci çok hızlandırıyormuş gibi görünmüyor. Örneğin 18. yüzyılda Avrupa'nın teknolojisi, en parlak dönemindeki Roma İmparatorluğu'nun üzerinde çok ılımlı bir ilerleme kaydetmişti. İlerleme, klasik medeniyetin bu zirve noktasına gelmeden önceki iki bin yılda gösterdiğinden daha büyük görünmüyor. Son yüz elli yılın teknolojisindeki büyük ilerleme, sonunda spekülatif ve pratik Aklın bağlantı kurduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Spekülatif Akıl, teorik faaliyetini ödünç vermiştir; pratik Akıl ise çeşitli olgu tiplerine değinmek için metodolojilerini ödünç vermiştir. Aklın her iki işlevini güçlenmiştir. Spekülatif Akıl içerik, yani teorik faaliyetinin üzerinde çalışacağı materyali kazanmıştır; metodik Akıl ise kendi mevcut sınırlarını aşan teorik kavrayış gücü [*insight*] kazanmıştır. Biz, insan hayatının tüm değerlerinde bir ilerlemenin eşiğinde olmalıyız.

Ancak böyle bir iyimserlik, nitelik gerektirir. Parlak dönemlerin doğuşu, insan doğasının büyük obskürantizmi[1] tarafından gölgelenir. Obskürantizm, son günlerdeki kuramsal düşünme [*speculation*] alışkanlıklarından çıkan sabit metotlarla müdahaleye karşı pratik Aklın, arkasındaki milyonlarca yılıyla, eylemsizlik direncidir. Bu obskürantizm, herhangi bir özel ilgi konusundan daha derin bir şekilde insan doğasından kaynaklanmaktadır. O, din adamlarının arasındaki kadar bilim adamlarının arasında ve diğer sınıflar arasında olduğu gibi uzman insanlar ve iş adamları arasında da güçlüdür. Obskürantizm, geleneksel yöntemin sınırlamaları konusunda

1 Bilmesinlercilik ya da karanlıkçılık olarak da ifade edilen obskürantizm, kültürün halk arasında yayılımını yararsız hatta zararlı gören düşüncedir. Bu düşünce, insanın bilgilendirilerek karanlıktan kurtulmasını öngören aydınlıklar felsefesine karşıt olarak, bilgiye ancak belli bir kesimin gereksinimi bulunduğuna inandığından doğruyu gizleme, hakikati tekeline alıp, başkalarını bilerek ve isteyerek karanlıkta bırakma tutumu, yani cehalet/bilgisizlik taraftarlığı sergiler. (Çev.)

özgürce kuramsal olarak/spekülatif düşünmeyi reddetmektedir. O, bu tür spekülasyonun öneminin reddinden daha fazla bir şeydir, tesadüfi tehlikelerdeki ısrardır. Birkaç kuşak önce din adamları ya da daha doğru konuşmak gerekirse, din adamlarının büyük kısmı obskürantizmin en önde gelen örneklerindendi. Bugün onların yerini bilim insanları aldı:

Liyakatla bu kötü ünü kazandı.[2]

Herhangi bir kuşağın obsküranistleri, çoğunlukla hâkim metodolojinin uygulayıcılarının büyük bir kısmı tarafından oluşturulmuştur. Bugün bilimsel yöntemler baskındır ve bilim insanları obsküranisttir.

Bugünkü durumumuzu anlamak için, 16. ve 17. yüzyıllarda Batı Avrupa'nın eğitimli bölümünün yaklaşık beş yüz yıllık yoğun spekülatif faaliyetin sonuçlarını miras aldığını dikkate almak zorundayız. Spekülatif ilk ilkelerde dogmatik bir kesinliğe ulaşma yönündeki yanlış beklenti, bu spekülatif dönemin çok büyük başarısını gizlemiştir. Daha önce doğmuş hiçbir medeniyetin hoşuna gitmediği ölçüde, el yazmalarının korunması nedeniyle bu spekülasyonun mayası, daha önceki klasik spekülasyonun düşüncelerini, yani Roma'nın çöküşüyle son bulan Pagan ve Hristiyan düşünceleri uygun hâle getirebilirdi. Bu avantaj beraberinde bir zayıflık getirdi. Ortaçağ hareketi de öğrenildi. O, diğer insanların düşünceleri hakkında kapalı bir düşünce sistemi oluşturdu. Bu şekilde, Ortaçağ felsefesi ve aslında modern felsefe, doğanın verimliliğinin [*fecundity*] ve buna karşılık gelen düşüncenin verimliliğinin yetersiz kavrayışıyla, Spekülatif Aklın bir disiplini olarak onun kullanabilirliğini zedeledi. Skolastikler kendilerini dar fikirler etrafında şekillendirdikleri sistemlerle sınırlandırdılar. Sistemler çok akıllıca tasarlandı. Gerçekten de onlar mimari dehanın harikalarıydılar. Fakat cennette ve dünyada onların felsefelerinde düşünülenden daha fazla fikir var.

[2] Bkz. John Milton, *Kayıp Cennet*, Kitap II, 1-10. (Yay. Haz.)

Buna rağmen tüm bu ayrıcalık skolastik felsefenin kusurlarına tanındığı zaman, onun başarısı çok büyüktü. O, tarihte bilinen en hızlı ilerleme dönemlerinden birinin entelektüel temelini oluşturdu. 9. yüzyıl ve 10. yüzyıl insanının, hatta en yetenekli insanının bile, entelektüel zayıflığının 13. yüzyıl insanının entelektüel grubuyla karşılaştırılması, bu ilerlemenin boyutunu ortaya koyar. Bu sadece eski zamanlardaki insanların daha az bildiği bir şey değildir. Onlar aslında, genel fikirler arasında dolaşma konusunda daha az yetenekliydiler. Ana kavramlar ve ayrıntıların küçük özellikleri arasında ayrım yapmayı başaramadılar. Henüz herhangi bir metodolojide çalışılmamış olsa bile, nüfuz eden fikri elde etmeye çalışma gücü, Aklın ilerleyen gücünü oluşturan şeydir. Büyük Grekler, olağanüstü bir dereceye kadar bu ustalığa sahipti. 13. yüzyıl insanı da buna sahipti; ancak 10. yüzyıl insanında bu yoktu. Aralarında spekülatif felsefenin üç yüz yılı yatıyordu. Öykü, Henry Osborn Taylor'ın *The Mediaeval Mind*, [*Ortaçağ Zihni*] adlı kitabında mükemmellikle anlatılır.[3] Skolastik felsefenin Avrupa dünyasına verdiği şey, fikirlerin ele alınmasındaki nüfuzdu.

Her şey sınırlar arasında etkin olur. Bu yasa, spekülatif Akıl için bile geçerlidir. Bir medeniyet anlayışı, onun sınırlarının anlayışıdır. 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar nesillerin nüfuzu, skolastik felsefe tarafından sağlanan fikirlerin sınırları dâhilinde etkin oldu. Bu beş yüzyıl, entelektüel bir gelişim döneminden ziyade ilgilerin bir genişleme dönemini sunmaktadır. Skolastik felsefe imkânlarını tüketmişti. Temel fikirlerin bir başkentini sağlamıştı ve bu fikirler üzerinde derin düşünme yöntemiyle nihai bir dogmatik sitemi sağlama çabaları insanlığı yıpratmıştı. Yeni ilgiler, ilk başta yavaşça ve sonunda da bir çığ gibi girdi, yani Grek edebiyatı, Grek sanatı, Grek matematiği, Grek bilimi. Rönesans insanı öğrendiklerini, sko-

[3] Amerikalı tarihçi ve hukuk bilgini olan, aynı zamanda Harvard Üniversitesi'nden Whitehead'in arkadaşı olan Henry Osborn Taylor'ın (1856-1941) bu kitabı, Ortaçağda düşünce ve duygunun gelişiminin bir tarihini anlatmaktadır. (Çev.)

lastiklerden daha sade bir şekilde gösterdi. Onlar, doğrudan tecrübenin sevincini ona kattılar. Böylece başka bir eski gizem keşfedildi: asla tamamen kaybolmamış, ancak ne yazık ki Ortaçağların öğrenilen bölümleri arasındaki arka planda bir gizem, yani kendini arama alışkanlığı, gözlem alışkanlığı.

İlk etki karmaşıktı. 14. ve 15. yüzyıllar, 13. yüzyıla kıyasla daha fazla aydınlanma, fakat daha az entelektüel güç izlenimi verdi. Bazı yönlerden 10. yüzyıla entelektüel bir geri dönüş izlenimi uyandırıyor. Entelektüel ilgilerle ilgilendiği kadar, şaşkın insanların el yordamı anlayışı vardır. Erken Rönesans insanı, bir horoz mu feda etmeleri ya da kitleyi mi kutlamaları gerekip gerekmediği konusunda zihinlerinde asla tam net gibi görünmüyor. Onlar da her ikisini yaparak uzlaşmaya vardılar.

Ancak bu benzetme çok yüzeyseldir. Ortaçağ mirası asla kaybolmadı. İlk şaşkınlık döneminden sonra onların skolastik fikirler dairesine girmeleri ön plana çıktı. 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl insanları, büyük skolastiklerin bir bakışta anladıkları kelimelerle ifade ettikleri ilk ilkelerle çeşitli modern bilimleri, doğa bilimlerini ve ahlak bilimlerini kurdular.

Modern bilimin kurucularının Ortaçağlara olan borçları konusunda bu kadar bilinçsiz olmalarının nedeni şudur: Onların, insanların başka terimlerle düşünebilecekleri veya feraset eksikliği [*lack of penetration*] yüzünden düşünmeyi hiç başaramayacakları konusunda hiçbir fikri yoktu. Galileo ve onun hasımları 'Aristotelesçiler', aynı genel fikir stokunu kullanan ve bu fikirleri ele almada aynı etkili yeteneğe sahip rakip okullardı. Modern bilimlerin temellerini oluşturacak şekilde, Ortaçağ fikirlerinin farklı bir biçimde yeniden biçimlendirilmesi, dünyanın entelektüel zaferlerinden biriydi. Bütün süreç, tüm bilimleri dikkate alarak yaklaşık iki ya da üç yüz yıl olmasına rağmen, özellikle 17. yüzyılda başarılmıştır. Ancak bu zaferin kutlanmasında bu yüzyıl, önceki yüzyıllardaki skolastik hazırlığı unutmakta nankördür.

Bilim, açıklayıcı bilgi arzusu olan spekülatif Aklın dürtüsü altında geliştirilmiştir. Onun teknolojiye olan reaksiyonu, 1769 yılında gelişmiş buhar makinesinin icadından sonraya

kadar başlamamıştı. O zaman bile 19. yüzyıl, bu reaksiyon baskın gerçeklerden biri olmadan önce oldukça ilerlemişti. Elbette bilimsel araçlar icat edildi, örneğin teleskop, mikroskop ve termometre. Ayrıca teknik uygulamada bazı hafif reaksiyonlar izlenebilir. Ancak araçlar, esas olarak bilimsel amaçlar için kullanıldı ve diğerleri arasında bilimsel bilgi olan her türlü imkândan elde edilen ipuçlarından teknik iyileştirmeler başlatıldı. Bilim ve teknik uygulama arasındaki karşılıklı etkileşimde sistematik ve hâkim hiçbir şey yoktu. Bunun en büyük istisnası, navigasyonun geliştirilmesi için Greenwich Gözlemevi'nin[4] kurulmasıydı.

Bilim ve metafizik arasındaki antagonizm,[5] tüm aile kavgaları gibi felaket getirdi. Bu düşmanlık, daha sonraki Ortaçağlarda metafizikçiler tarafından obskürantizm ile kışkırtıldı. Elbette birçok istisna vardı. Örneğin Avrupa düşünce tarihine oldukça farklı bir yön verilmiş olabileceğini gösteren ünlü Kardinal Nicolaus Cusanus.[6] Ancak spekülatif düşüncenin doğru işlevlerinin anlaşılması, dogmatizm safsatası tarafından engellenmiştir. Metafizik düşüncenin, tek tek açık, seçik ve kesin olan ilkelerden yola çıktığı düşünüldü. Sonuç şuydu: Bilimin geçici yöntemlerinin metafizikçilerin dogmatik alışkanlıklarıyla uyuşmadığı/ters düştüğü görüldü. Ayrıca bilimin kendisi, elbette geçici prosedüründen pek emin değildi. Newtoncu fiziğin zaferi, bilimi iki yüz yıldır süren dogmatik bir materyalist fikirler temeline oturttu. Ne yazık ki metafiziksel dogmatizme bu yaklaşım, kötü alışkanlıklarda bile bir dostluk duygusu üretmedi. Bilimsel materyalizm son söz olursa, buna göre metafizik, fiziksel bilim için işe yaramaz olmalıdır.

4 İngiltere'nin en eski bilimsel kuruluşu olan bu gözlemevi, 1675'te Greenwich'de kurulmuş Kraliyet Gözlemevi'dir. Astronomi ve navigasyon tarihinde önemli bir rol oynamıştır. (Çev.)

5 Kişiler, kurumlar, toplumsal grup ya da sınıflar, öğreti ya da ideolojiler arasında söz konusu olan uzlaşmaz, üstesinden gelinemez çelişki ya da karşıtlık, uyuşmazlık ya da çatışma durumu. (Çev.)

6 1401-1464 yılları arasında yaşamış, Alman filozof, teolog, hukukçu ve astronomdur. Rönesans hümanizminin ilk Alman savunucularından biri olan Cusanus, Hristiyan Ortaçağ felsefesi ile Rönesans felsefesi arasında bir köprü vazifesi gören 'geçiş dönemi filozofu' olarak kabul edilmektedir. (Çev.)

Doğa hakkındaki nihai hakikatler, bu durumda herhangi bir açıklayıcı yorum yapamaz. Bu teoride, bilinmesi gereken şey, açıklanamayan madde parçalarının birbirleriyle uzamsal ilişkileri bakımından ifade edilebilen açıklanamaz yasalar ile ilişkilendirilen hareketleriyle birlikte hızlandıklarıdır. Bu, nihai dogmatik hakikat olursa, felsefenin doğa bilimine söyleyecek hiçbir şeyi olamaz.

Doğal insan eğilimine ek olarak, başarılı bir metodolojiyi dogmatik inanca dönüştürmek, iki bilim, yani matematik ve teoloji bilimleri, Avrupa düşüncesinde dogmatik alışkanlığı besleme suçunu üzerlerine almalıdır. Matematiğin öncülleri, açık, seçik ve kesin görünüyor. Aritmetik ve geometri, göründüğüne göre, başka türlü olamazdı ve onlar tüm doğa dünyasına uygulandı. Ayrıca teoloji, en özel [*intimate*], hassas ilgilerimiz ile ilgili soruları formüle etmesi nedeniyle, fikirlerin formülasyonuna ilişkin herhangi bir geçici yaklaşımda doğasında olan şaşkınlık anlarıyla yüzleşmekten kaçınmıştır.

Newtoncu materyalizmin hâkimiyetinden dolayı felsefe ve doğa biliminin birbirinden ayrılması, bilimin 'moral bilim' ve 'doğa bilimi' şeklinde bölünmesiyle gösterilir.[7] Örneğin Cambridge Üniversitesi, felsefi çalışmalar bölümü için 'moral bilim' terimini devralmıştır. Buradaki anlayış şudur: Felsefe, zihinle ilgili konularla ilgilenir; doğa bilimi ise maddeyle ilgili konuları ele alır. Hiçbir şeyin yabancı olmadığı spekülatif Aklın disipliniyle ilgili olarak tüm felsefe kavramı, ortadan kalktı. Newton'un kendisi, metafiziğin bilim içine girmesini kesinlikle reddeden ilk bilim insanlarından biriydi. Diğer birçok dâhi insan gibi, onun sinirlerinin incelikle dengelenmiş olduğuna dair pek çok kanıt vardır. Bu tür insanlar için, yabancı düşünce-

[7] Kavramın tarihsel serüveni dikkate alınarak ve anlam kargaşası olmaması açısından burada söz konusu ifadeye 'moral bilim' karşılığını vermeyi tercih ettik. Yapılan tanımlardan birine göre, moral bilim, antropoloji, kültür ve sosyoloji temelinde, değerler dizisi çerçevesinde insanın-insanlarla ilişkisinin incelenmesidir. Moral bilim (*moral science*) ya da moral felsefe (*moral philosophy*) ahlak felsefesinden ibaret olmayıp sonradan bütün beşeri ve sosyal bilimleri kapsamıştır. (Çev.)

rin güvenli bir teknolojinin dar yoluna girmesi, onların tekniklerinin yöntemlerindeki yüce ustalık duygusunun rahatsızlığı nedeniyle, yalnızca şaşkınlık uyandıran kızgınlık yaratır. Elbette herhangi bir insanın kendi en iyi faaliyet sınırlarının ötesine geçerek enerjisini boşa harcaması gerektiğine inanmak aptallık olurdu. Ancak bilginin peşinden koşmak, müşterek bir girişimdir ve aynı konuya yönelik farklı yaklaşım biçimlerinin uygunluğunun reddedilmesi, bireysel faaliyetlerin sınırlamalarına başvurmaktan daha fazla gerekçe gerektirir.

İnsanoğlunun açık, seçik ve kesin olan entelektüel bir temelden başlayarak kendilerini bulmak için acınası/patetik arzusu, Newton'un *Hypotheses non fingo* [*Hipotezler uydurmuyorum.*][8] diyerek övünmesiyle; aynı zamanda evrensel çekim yasasını ilan ettiği zaman gösterilir. Bu yasa, maddenin her parçacığının maddenin diğer her parçacığını kendine çektiğini belirtir; oysa söz konusu yasanın ifade edildiği anında yalnızca gezegenlerin ve gök cisimlerinin 'madde parçacıklarını' kendine çektiği gözlemlenmiştir. İki madde parçacığının, hiçbirinin gök cisimlerini birbirine çekmeyeceğine yönelik doğrulama, neredeyse bir yüz yıl geçmesini beklemek zorunda kaldı. Ancak Newton'un mottosunun ikinci bir anlamı vardı. Bu motto, aynı zamanda burgaçlara karşı yöneltilen antikartezyen bir ifadeydi. Newton, oldukça doğru bir şekilde, yasasının somut bir gerçeği ifade ettiğini ve maddenin karakteri ya da dağılımına ilişkin herhangi bir açıklayıcı düşüncenin eşlik etmediğine işaret ediyordu. Newton fiziğinin ezeli düşmanı [*nemesis*], rasyonalizme daha fazla ilerlemeye bir engel teşkil eden materyalizmin bu engeliydi. Bilim tarihinin bu aşamasında Newton'un metodolojisinin pragmatik değeri söz konusu değildir. İlginç olan şey, dogmatik kesinliğe tutunmadır.

Hem kozmolojik şemanın hem de özel bir yasanın her ikisinin kesinliğinin şimdi Arafa nasıl geçtiğini göstermek için

[8] Newton'un, 1713 tarihli *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*'nın [*Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*] ikinci basımına eklediği notlarda geçen, deneyden gelmeyen varsayımlara itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamak için kullandığı meşhur ifade. (Çev.)

boşa zaman harcamak istemem. Newton hipotezler kuruyor*du*. Onun hipotezleri, belirsiz bir şekilde ayırt edilen hakikati spekülatif bir şekilde somutlaştırdı; onlar bu hakikati, onun çağının analitik sezgisinin güçlerinden çok uzaklaştıran kesin bir formülasyonda somutlaştırdı. Formüller, onların uygulama alanına ilişkin sınırlama gerektirdi. Şimdi bu alan tanımı, onların sırayla, bilimin ilerleyişinde, tanımlanmış uygulama alanlarına sahip olacakları son formüller tarafından sağlanmıştır. Newton'un formülleri yanlış değildi: dikkatsizce ifade edildiler. Einstein'ın formülleri yanlış değildi: dikkatsizce ifade edildiler. Şimdi Newton'un formüllerini nasıl koruyacağımızı biliyoruz: Einstein'ın formüllerinin sınırlamaları hakkında bilgimiz yok. Bilimsel araştırmalarda "Doğru mu ya da Yanlış mı?" sorusu genellikle yersizdir. Önemli soru şudur: "Bu formül hangi koşullarda doğrudur, hangi koşullarda yanlıştır?" Doğruluk koşulları seyrek ya da önemsiz veya bilinmiyorsa, günlük kullanım için yeterli doğrulukla formülün yanlış olduğunu söyleyebiliriz.

Elbette Einstein'ın formüllerine ilişkin bilinmeyen sınırlamalar, Newton'un formülüne ilişkin daha muğlak sınırlama getirir. Bu şekilde dogmatik kesinlik ortadan kalkar ve hakikate asimptotik yaklaşım ile yer değiştirir.

Bilimin tecrübedeki açık ve seçik unsurlardan başladığı ve açık ve seçik bir detaylandırma süreciyle geliştiği şeklindeki öğreti, kolay kolay bırakılamaz. Açıklık ve seçikliklerinden dolayı metafizik bir açıklamaya hiç gerek duymayan bilim metodolojisini açıklamak için sürekli bir çaba vardır. Şüphesiz çeşitli metafizik okullarıdan açıklama getirilebilenmutlu bir belirsizlikle bilimin prosedürünü ifade etmek mümkündür. Ancak belirsizlik olmadan bilimin prosedürünü belirlemek için soruda ısrar ettiğimizde, spekülatif Aklın metafiziksel formülasyonlarına dâhil olmuş oluruz.

Bilim insanları arasında popüler olan modern öğreti şudur: Bilim, yalnızca gözlemlenen şeylerin betimlemesidir. Böyle bir bilim ne nesnel bir dünya, ne nedensellik ne de tümevarım varsayar, hiçbir şey varsaymaz. Birçok olayda

ortak olan tümelleri tanımlayan basit bir formül, birçok olayın birçok tanımının karışıklığına bilimsel olarak tercih edilir. Bu yüzden bilim arayışı, tanımın basitliğidir. Sonuç şudur: Bu şekilde tanımlanan bilim, metafiziğe hiç ihtiyaç duymaz. O halde Cambridge Üniversitesi'nin saf öğretisine geri dönebiliriz ve bilgiyi, her biri diğeriyle ilgisiz olan doğa bilimi ve moral bilime ayırabiliriz.

Bu öğreti, güzel bir şekilde açıktır ve öğretinin açık olduğu anlamda doğa bilimi önemsiz olabilir. Biz bilimin önemini ancak öğretinin açıklığını yok ederek ileri sürebiliriz.

Yalnızca gözlemler, özel olaylardır. Dolayısıyla bilim, yalnızca gözlemlerle ilgilenirse, belirli bilim insanlarının yaşamlarındaki belirli olayların bir özetidir. Bilimsel bir konu üzerine yapılan bir inceleme, yalnızca özel isimlerin çoğunu dışarıda bırakarak, *Scientific Who's Who* [*Bilimsel (bir) Kim Kimdir*] düzenlemenin alternatif bir yoludur. Çünkü bilim sadece belirli insanlar tarafından yapılan belirli gözlemlerle ilgilidir. Dolayısıyla dünya dört tür biyografiye sahiptir: Eski moda, iki ciltli *Yaşam ve Mektuplar* şeklinde biyografi, Lytton Strachey[9] okulunun yeni moda biyografisi, *Kim Kimdir* tipi biyografi ve belirli bir bilim dalındaki [bilimsel] eser olarak adlandırılan *Kim Kimdir* tipindeki farklı bir biyografi biçimi. Belirli gözlemcilerle ilgilenmediysek, bilimsel inceleme hiç ilgi çekmez. Ne yazık ki gözlemcilerin isimlerinin çoğu bu incelemelerde yer almaz, bu yüzden tüm ilgi buharlaşmıştır.

Bu yüzden, eğer tanımın basitliği arayışı olarak bilim öğretisi, bilimi metafizikten arındırdığı anlamında anlaşılırsa, bu anlamda bilim önemini yitirir. Ancak öğreti genellikle taraftarları tarafından metafizik bir yorum tarafından reddedilmiş bir şekilde ele alırken, bilimin önemi başka bir yorumun yerine geçmesiyle korunur. Her ikisinde açıklamaları için metafiziksel tartışma gerektiren iki yeni anlayış ortaya atılmıştır.

[9] 1880-1932 yılları arasında yaşamış İngiliz yazar ve eleştirmedir. Psikolojik sezgi ve sempatinin saygısızlık ve zekâ ile birleştirildiği yeni bir biyografi biçimi kurmasıyla tanınmaktadır. (Çev.)

Bunlardan biri, gelecekteki gözlemlerin bilimsel ifadelerin kapsamı içine alınması vasıtasıyla tümevarımsal genelleme anlayışıdır. Diğeri ise daha karmaşık bir anlayıştır. Gözlenebilir ancak gözlenmeyen kavrayışı ortaya koyarak başlar. Bu durumda o, bu gözlemlenebilirliğin dayandırıldığı ve bundan dolayı olgusal temeli oluşturan mekânsal-zamansal olayların spekülatif bir tanımını getirerek ilerler. Sonunda bu tanımlamanın temelinde ve bu şekilde tanımlanan olgular nedeniyle, şimdiye kadar yapılanlardan genel olarak farklı olan olayların gözlemlenebilirliğini tahmin etmeye devam eder.

Örneğin tamamen görsel olan bir gözlem türü, bir elektromanyetik denklemler teorisi önerir. Bu teorinin yardımıyla, ileten ve alan radyo cihazının tasarımı başarılı oldu. Sonunda bir radyo istasyonunun laboratuvarında bir grup çalışıyor ve yüzlerce mil çapındaki bir alandaki insanlar müzik dinliyor. İlgili tek ilkenin yalnızca özgün, belirli gözlemlerin tanımı olduğuna inanmak güvenilir midir?

Bununla birlikte, ara adımı 'mekânsal-zamansal olayların spekülatif bir tanımı' olarak adlandırarak yanlış yorumladığımız söylendi. Bilimin prosedürünü ifade etmenin doğru yolu, ara adımın basit bir şekilde matematiksel formülün üretimi olduğunu ve bu formül sayesinde alıcı cihazlarla insanların tecrübelerinin tahmin edildiğini söylemektir. Fakat formül ne yapıyor? Bunun özgün görsel tecrübelerinden mükemmel bir grubun zevkine geçişi ifade eden bir bilim insanının zihnindeki tecrübelerin sırasıyla ilgisi olabilir. Öğreti olanaksız görünüyor ve zorlamadır. Zihni kullanarak onu hayal edebilirim. Ancak radyo alıcılarıyla öğrenilmeyen kalabalığın tecrübelerini hesaba katmak zorundayız. Onlar, özgün tecrübelerden habersizdir; grubun ve radyo laboratuvarının bulunduğu yerden habersizdir; hem üretici istasyonun hem de kendi radyo alıcılarının iç mekanizmasından habersizdir. *Salt* matematiksel formül, bu kapsamlı bilgisizliğe sahip olan ve iyi bir akşam yemeğinden ve yorucu bir iş

gününden sonra dinlenmelerine devam eden bu çok sayıdaki dinleyicinin tecrübeleriyle nasıl olur da ilişkilendirilir?[10]

Formül, sihirli bir formül müdür? Biz, çocukluktaki anılarımızı anımsamak yoluyla, gözlemlerin sadece tanımının bu modern öğretisini yalnızca bir formülün müdahalesiyle birlikte paralel yapabiliriz. Büyük bir seyirci kitlesi var, bir sihirbaz sahneye çıkıyor, önüne bir masa yerleştiriyor, paltosunu çıkarıyor, ters çeviriyor, kendini bize gösteriyor, sonra ayrıntılı hareketlerle durmadan konuşmaya başlıyor ve sonunda şapkasından iki tavşan çıkarıyor. Bunu yapanın sihirbazın konuşma tarzı olduğuna inanmamız isteniyor.

Meselenin ortak anlamı, matematiksel formüllerin, fiziksel durumların gruptan dinleyicilerin bedenlerine aktarılmasıyla ilgili olan ortak dış dünyanın bu özelliklerinin tanımlayıcısı olmasıdır.

Bu doğruysa, şimdi özgün öğretinin tatlı sadeliğinden çok uzağız. Spekülatif olarak bilim tarafından tanımlanan mekânsal-zamansal olaylarıyla dış dünya anlayışını ortaya koyduk. 'Gözlemlenen' kelimesi yerine 'gözlemlenebilir' kelimesini kullanarak olasılık anlayışını ortaya koyduk. Ayrıca tümevarımsal genellemeye güvenerek yüz milyonlarca dolar da riske atılmıştır. Tüm bu belirsiz kavramların araçlarıyla ne demek istediğimizi sorarsak, tek başvurumuz spekülatif Akıl olmalıdır.

Tam olarak bu noktada spekülatif Aklı daha fazla azaltabileceğimiz ve başarılı bir metodolojinin rutini içine yeniden düşebileceğimiz bir gerçektir. Ancak bilimin kendi kategorilerinin sınırları dâhilindeki prosedürlerinin bir anlamını ortaya koyabildiği iddiası ya da bu kategorilerin kendilerinin spekülatif Akıl tarafından keşfi altında en geniş kategorilerdeki statülerine atıfta bulunmadan anlaşılabilir doldukları iddiası, tamamen temelsizdir. Filozoflar başarısız oldukları kadar, bilim insanları da kendi yöntemlerini takip ettiklerin-

[10] Diğer bir ifadeyle salt matematiksel formülün söz konusu tecrübelerle ne alakası vardır? (Çev.)

de ne hakkında konuştuklarını bilmezler; filozoflar başarılı olduğu kadar, bu ölçüde bilim insanları bir bilim anlayışı kazanabilirler. Felsefenin başarısıyla, bilimsel düşüncenin kör alışkanlıkları, analitik açıklamaya dönüştürülür.

Nihai gerçekliklerin bedenlere ve zihinlere bölünmesiyle kartezyen düalizm ve Newtoncu materyalist kozmoloji, felsefi spekülasyondan önce yanlış bir hedef belirlemek için birleştiler. Salt bedenler ve salt zihinler anlayışı, eleştirilmeden kabul edildi. Fakat ya bedenler açısından zihinleri, ya da zihinler açısından bedenleri açıklamanın ideali, spekülatif düşünceye yol gösterdi. İlk Hobbes bedenleri temel yapmış ve zihinleri türetilmiş faktörlere indirgemişti. Daha sonra Berkeley zihinleri temel yaptı ve bedenleri türetilmiş faktörlere, yani zihinlerdeki salt ideler ve özellikle de Tanrı'nın zihnindeki idelere indirgedi. Bununla birlikte felsefenin doğa bilimi ile ilişkileri üzerindeki en önemli etki, ne Hobbes tarafından ne de Berkeley tarafından ancak Kant tarafından gerçekleştirildi. Onun *Saf Aklın Eleştirisi*'nin etkisi, doğanın sistemini salt görünüşe indirgemekti ya da Grekçe söylenilirse, doğanın düzeni fenomenaldir. Ancak biz ister 'görünüş' kelimesini isterse 'fenomen' kelimesini tercih edelim, etki aynıdır. Doğanın düzenini incelemeyle/taramayla hiçbir doğa metafiziği ve metafiziğe hiçbir yaklaşım olamaz. Zira doğa, salt bir ikincil görünüştür ve bunu dikkate aldığımızda, nihai hakikatleri söyleyen herhangi bir sezgiden çok uzaktayız. Kant'ın kendisinin bu sonucu çıkarmadığı doğrudur. Yıldızlı gökyüzü onu etkiledi, felsefe üzerinde apaçıklığın zaferi.[11] Ancak en sonunda Kantçı bakış açısının etkisi, bilimi ikincil ayrıntıların değerlendirmesine indirgemekti. Fakat yine de bariz zafer kazandı. Fenomenal dünyada fenomenal hayatımızın ayrıntılarında ısrarcı bir önem [*importance*][12] var-

[11] "İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası." Bkz. Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. Ioanna Kuçuradi, *288*. (Yay. Haz.)

[12] Whitehead'e göre tecrübenin temelini oluşturan karşıt, ama kaçınılmaz iki kavram vardır. Bunlardan birincisi, 'önem' kavramı; diğeri ise 'somut olgu' kavramıdır. 'Somut olgu'dan tamamen bir kaçış söz konusu değildir. 'Somut olgu', 'önem'in temelidir; 'önem' ise 'somut olgu'nun kaçınılmaz niteliğinden dolayı önemlidir.

dır. Kant bu fenomenal sistemin bizi metafiziğe götürebileceğini reddetti. Yine de açıkçası buradayız, fenomenler arasında olgusal bir şekilde [*phenomenally*] yaşıyoruz. August Comte, *Saf Aklın Eleştirisi*'nden çıkıp yayılan güçlü rakipti. Pozitivist konum, Kantçı argümanı tersine çevirir. Pozitivizm, kesinlikle dünyada olduğumuzu ve aynı zamanda Kant'la beraber dünya sisteminin metafiziğe ışık tutmadığını savunur. Yine de felsefe açısından Kant, bilim ve spekülatif Aklın arasına bir set çekti ve onları ayırdı. Kant'tan çıkıp yayılan bu konu, 19. yüzyıla kadar doğru düzgün bir gelişme göstermedi. Kant'ın kendisi ve yakın takipçileri, doğa bilimi ile yoğun bir şekilde ilgilendi. Ancak 19. yüzyılın ortasındaki İngiliz yeni-Kantçılar ve yeni-Hegelciler doğa biliminden uzaklaştı.

Felsefe ve doğa bilimi arasındaki bu antagonizm, her iki tarafta da talihsiz düşünce sınırlamaları üretti. Felsefe, doğru genelliğini iddia etmeyi bıraktı ve doğa bilimi kendi yöntemlerinin dar çevresiyle yetindi. 17. yüzyıl bilimlerin kategorik kavramlarını o kadar sağlam bir şekilde inşa etmişti ki, felsefeden pratikte uzaklaşmanın mevcut ilerleme üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı. Şimdi bilimsel düşüncenin kategorilerinin genel olarak yeniden organize edilmesinin kritik bir dönemine geldik. Ayrıca psikoloji ve fizyoloji gibi bilimler, bilimi felsefeden ayıran çatlakların kenarında durmaktadır.

Bilimin obskürantist tutumu, ilerlemeyi geciktirmede büyük ihtimalle yıkıcı olacaktır. Bu, spekülatif düşünce ve bilimsel yöntem arasında daha yakın bir birlik gerçekleştirmeye henüz hazır olmadığımızı gösterebilir. Kesin olan bir şey var: Bilimsel fikir, bu sonuca varmak için hiçbir makul gerekçeye sahip olamaz. Herhangi bir kanıtın kaynağının reddedilmesi, bununla daima bilim ve felsefeyi ileriye doğru teşvik eden nihai rasyonalizme ihanet eder.

'Önem' duyusu nedeniyle biz bir işe kendimizi veririz. Kendimizi bir işe verdiğimizde ise 'somut olgu' ile ilgilenir ve dikkatimizi ona veririz. Whitehead'e göre modern felsefenin ilk görevi, antikçağ dünyasının düşünüşlerinden birtakım kaçıp kurtulmalarda 'önem' ve 'somut olgu'yu kavramaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz: A. N. Whitehead, *Modes of Thought*, New York 1968. (Çev.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
[SPEKÜLATİF AKIL VE MEDENİYET]

Spekülatif Akıl, özünde yöntemle engellenmemiştir. Onun işlevi, sınırlı nedenlerin ötesinde genel nedenlere tesir etmek, sadece bütün yöntemleri aşarak kavranılacak şeylerin doğasında koordineli olarak bütün yöntemleri anlamaktır. Bu sonsuz ideal, insanoğlunun sınırlı zekâsıyla asla elde edilemez. Fakat insanları hayvanlardan, bazı insanları diğer insanlardan ayıran şey, ulaşılamaz olanın sonrasına geçme olan rahatsız edici bir unsurun tereddütlü ve belirsiz bir biçimde doğalarına dâhil olmasıdır. Bu unsur, ırkları ileriye doğru teşvik eden, bazen de yıkımlarına götüren sonsuzluk dokunuşudur. Bu, çağıran ışığa doğru, yani şeylerin kesinliğine doğru geçen güneşe ve onların kökenlerinden doğan güneşe doğru yönelimdir. Spekülatif Akıl, dünyanın kıyısının altına gizlenmiş gibi, doğuya ve batıya, kaynağa ve sona doğru yönelir.

Metodik olan Akıl, başarılı bir yöntemin sınırları içinde kendini sınırlamaktan memnundur. O, geleneksel pratik faaliyetin güvenli ışığında çalışır. Bu kurnazlık disiplinidir. Spekülatif olan Akıl, onların dinlenmelerine izin vermeyi reddeden yöntemleri sorgular. Düşünce özgürlüğüne olan tutkulu talep, spekülatif Aklın dini sezgilerle derin bağlantısına bir övgüdür. Stoacılar, böyle bir şeyin olabileceği gibi bir anlayışla şeylerin sonsuzluğuyla yüz yüze gelmeye yönelik dinî ruhun bu hakkını vurguladı. Spekülatif Akıl ayırt edici bir güç olarak ortaya çıktığı ilk dönemde, ara sıra olan ilhamlar kılığında ortaya çıktı. Kâhinler, peygamberler, yeni bir sır ile insanlar ortaya çıktı. Onlar dünya ateşini, kurtuluşu, özgürlüğü veya ahlaki sezgiyi getirdiler. Onların ortak

karakteri, geleneksel yollarla ilgili olan ama yine de onları aşan bazı yaratıcı yeniliklerin taşıyıcıları olmaktı.

Dünyanın ilerlemesi yönünden Greklerin gerçek önemi, onların neredeyse inanılmaz bir sırrı keşfetmeleridir: spekülatif Aklın kendisi, düzenli yönteme tabidir. Grekler, spekülatif Aklın belirlenmiş sınırların ötesine geçme işlevini yok etmeden onun anarşik karakterini çaldılar/yağmaladılar. Bu yüzden şimdi İlham alanındaki spekülatif Akıldan söz ediyoruz. 'Spekülasyon' herhangi bir özel yöntemin aşkınlığını ifade ederken, Akıl, makul olan şeyin düzenliliğine hitap eder. Grek sırrı, aşkınlığında bile, bir yöntemle nasıl sınırlandırılacağındadır. Onlar kendi keşiflerini pek anlamıyorlar. Ancak biz yirmi yüzyıldır uygulamada onu izleme avantajına sahibiz.

Dünyanın tanınmış kâhinlerinin tecrübesi, tamamen talihsiz olmuştur. Esas olarak, onlardan kötü üne sahip şaibeli bir şekilde birçokları vardır. Bazı samimiyetsizlik belirtileri olanlarını bir kenara koysak bile, hâlâ insanları aldatan küstah, cahil, beceriksiz, dengesiz sahte peygamberler grubu var olmaya devam eder. Bütüne bakıldığında, olasılıklar, bazı test etme yöntemleri dışında, belirli bir peygambere karşı o kadar ağırdır ki, belki de onları merhametli bir şekilde taşlamak daha güvenlidir. Grekler, keşif mantığını, bu terimin en geniş anlamıyla, mantığı icat ettiler. Yüzyılların tecrübesiyle nihayetinde kusursuzlaştırılmış olarak Grek mantığı, bir inanç içeriğinin tabi tutulması gereken bir dizi kriter sunmaktadır. Bu kriterler şunlardır:

1. Sezgisel tecrübeye uygunluk.
2. Önermesel içeriğin açıklığı.
3. İçsel mantıksal tutarlılık.
4. Dışsal mantıksal tutarlılık.
5. Mantıksal şemanın durumu;
   (a) tecrübeye kapsamlı uygunluk ile,
   (b) tecrübeyle hiç uyumsuzluk ile,
   (c) kategorik kavramları arasındaki tutarlılık ile,
   (d) metodolojik sonuçlar ile.

Günümüze dek düşünce çağlarına uğrayan yanlış kanı, bu kriterlerin uygulanmasının kolay olduğudur. Örneğin Grekler ve Ortaçağ düşünürleri, tecrübeye uygun açık ve seçik öncülleri kolayca elde edebilecekleri izlenimine kapıldılar. Buna göre, öncüllerin eleştirisinde nispeten dikkatsiz davrandılar ve kendilerini tümdengelim sistemlerinin geliştirilmesine adadılar. Modernler, Greklerle aynı derecede, tam olarak ifade edilmiş önermeleri formüle etmenin kolay olduğunu varsaydılar. Ayrıca tecrübenin sorgulanmasının basit bir işlem olduğunu düşündüler. Ancak onlar asıl çabanın, aslında tecrübeye uygun olan önermelerin keşfedilmesine adanmış olduğunu kabul etmişlerdi. Bu yüzden modernler tümevarıma vurgu yapar. Savunduğum görüş, bu faaliyetlerin hiçbirinin kolay olmadığı yönündedir. Aslında onlar, son derece zordur. Evrenin tam bir metafiziksel anlayışı dışında, onun bileşen unsurlarının analiziyle ilgili olduğu sürece herhangi bir önermeyi açık ve seçik bir şekilde anlamak çok zordur. Yine hatalı olabilecek yorumlayıcı unsurların girişi olmaksızın tecrübenin analizi son derece zordur. Ayrıca bu iki zorluktan, tecrübeye doğrudan uygunluğu yargısının, şüpheli tüm unsurların ortadan kaldırılmasıyla birlikte, kesin bir meseleye getirilmesinin çok zor olduğu sonucu da çıkar.

Aynı zamanda bir önermenin kendi tutarlılığı konusunda bile bazı şüpheler var. Zira önermenin analizi belirsiz ise, her zaman daha eksiksiz bir analizin bir kusuru ortaya çıkarma olasılığı vardır. Aynı şüphe, dışsal tutarlılık olan dördüncü kriter için de geçerlidir. Bu durumda incelenen önermeyi doğru olarak kabul edilen diğer önermelerle karşılaştırıyoruz.

Eğer ilk iki kriter kolay belirlenebilseydi, başka hiçbir şeyin istenmeyeceği açıktır. Ayrıca ilk dört kriter kesin olarak belirlenebilirse, beşinci kriter gereksiz olacaktır. Fakat bu son kriter, karşılıklı ilişkilerinin birbirlerine açıklık kazandıracağı ve bazılarının doğrulamasının diğerlerinin doğrulamasına yansıması için birbirinden ayrılmayan bir fikirler

sistemine başvurmak suretiyle bireysel önermeleri yargılamanın zorluğunu gidermek için açıkça bir prosedürdür. Ayrıca sistem, açıklayıcı olan metodolojileri önerme özelliğine sahipse, kendisiyle tutarlı fikirler üretme ve sürekli doğrulama alma özelliğini kazanır.

Beşinci kriterin tüm meselesi, şemanın, fikirlerin daha iyi tanımlanması ve mevcut olgunun daha doğrudan analiz edilmesi de dâhil olmak üzere, dünya hakkında daha geniş bir anlayış üretmesidir. Tek bir önerme, belirsiz kavrayışlara dayanır: oysa bir fikirler şeması, kendi kategorik yöntemlerinin karşılıklı ilişkisi ile kendi kesinlik ölçüsünü sağlar.

Greklerin medeniyeti yeniden yapan çeşitli bilim dallarını, kurdukları düşünce şemalarına yapmış oldukları vurgu gereğidir. Bilimsel bir şemanın içinde yer alan bir önerme şaşırtıcı derecede yüzeysel doğrudan doğrulamayla kabul edilir. Örneğin şu anda hepimiz, spektral çizgilerin kayması konusundaki ünlü öğretiyi kabul ediyoruz. Ancak doğrudan kanıtlar söz konusu olduğunda, çok şüpheli yorumlarla birlikte, güneşten gelen ışınlar hakkında bazı deneyler ve Akyıldız'ın kendisine eşlik eden karanlık yoldaşından gelen ışığın açık örneği var. Aynı yıldızın her zaman aynı etkiyi sağlayıp sağlamadığı sorusu dışında milyonlarca denenmemiş yıldız vardır. Fakat hiç kimse öğretiden şüphe duymaz, çünkü o egemen olan bilimsel şema içinde yer alır. Şemanın önemi, herhangi bir şema içinde yer almayan bazı olayların tahayyül edilmesiyle gösterilmiştir.

Yabancı bir ülkeye gidiyorsunuz ve ilk gününüzdeki ilk gözlemleriniz arasında amuda kalkıp duran bir adam var. Eğer dikkatli iseniz, o ülke sakinlerinin amuda kalkmaları ile ilgili eğilimleri hakkında genelleme yapmaktan kaçınacaksınız; ayrıca olaydan bahsettiğinizde arkadaşlarınızın yarısı size inanmayacaktır. Yine de doğrudan kanıtınız, spektral çizgilerin kaymasına ilişkin şeyle karşılaştırılabilir.

Bir şemanın üretilmesi, spekülatif Aklın büyük bir çabasıdır. Doğrudan gözlemlere dayanmaktan çok tahayyülü gerektirmektedir. Şemayı oluşturan iç içe geçmiş kategorik

kavramlar grubu, tümdengelim mantığının yapıcı gücü ile türevsel kaplama izin verir. Şeylerin formlarının karşılıklı ilişkilerine dair tüm bu önermeler dizisi boyunca, onların bazısı tecrübeyle doğrudan karşılaştırmaya izin verir. Dolayısıyla gözlenen olguyla uygunluğunun veya uygunsuzluğunun kapsamı bu şekilde incelenip bulunabilir. En azından bir süre için metodolojik olarak işe yaramaz olan bir şema, bu gözlemlenebilir bağlantıları olguyla veremeyen bir şemadır.

Yalnızca mantığın soyut metodolojisi ile geliştirilen ve ilişkili bir pratik deney metodolojisi yoluyla olgu ile bağlantı kuramayan soyut bir şema, yine de çok önemli olabilir. Modern medeniyet tarihi, bu tür şemaların Süleyman'ın rüyasındaki vaadini[1] yerine getirdiğini göstermektedir. Onlar, öncelikle kendisi/kendi iyiliği için anlayan spekülatif Aklın kendine özgü iddiasını tatmin ederek yaşamı yükselttiler. İkincisi onlar, her çağın haleflerinin himayesinde savunduğu fikirlerin başkentini sunarlar. Medeniyetin sahiplerine dayandırdığı nihai ahlaki iddia, faydalandıkları bu olası gelişme rezervini ekleyip iletmeleridir. Modern ilerlemenin temelini oluşturan temel yasalardan biri, nadir rastlantısal olaylar dışında, düşüncenin gözlemden önce gelmesidir. Ayrıntılara karar vermeyebilir, ancak türünü önerir. Zihninde sayı fikrine sahip olmadığında, hiç kimse sayı saymayacaktı. Görmeyi beklediği hiçbir şey yoksa, hiç kimse dikkatini yönlendirmez. Şans eseri gelen yeni gözlem nadir bir olaydır ve genellikle ziyan olur. Zira onu içine yerleştirecek bir şema yoksa onun anlamı kaybolur. Düşüncesiz doğanın yolu, boşa giden şeylerle olan yoldur; bir milyon tohum ve bir ağaç; bir milyon yumurta ve bir balık. Aynı şekilde insan yaşamının rutininin ötesinde, olgunun bir milyon gözleminden birinin faydalı bir gelişme sergilediği nadiren olur.

[1] Burada kastedilen vaat, adil yönetim sözüdür. Tanrı, Kral Süleyman'a rüyasında, "Sana ne vermemi istersin?" diye sorunca, Kral Süleyman, adil bir yönetim için bilgelik istediğini belirtiyor. Onun bu isteği Tanrı'yı hoşnut ediyor. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Kutsal Kitap*, 1. Krallar 3:3-28. (Çev.)

Parlak gelişiminin ardından Asya medeniyetinin orantılı duraklaması, merakın ürünü olan fikirler sermayesini tüketmesinden kaynaklanıyordu. Asya'nın, insanların zihinlerine enerji veren ve tesadüfi tecrübelerine önem vermeyi bekleyen büyük soyut düşünce şemaları yoktu. Tefekkür içinde kaldı ve fikirler statik oldu. Soyut fikirlerin yalnızca bu tefekkürü, yenilik üreten anarşik merakı bastırdı. Spekülasyon, Akıldan yavaş yavaş yok olmuştu. Milyonlar elmaların ağaçlardan düştüğünü görmüştü, ama Newton'un zihninde dinamik ilişkilerin matematiksel şeması vardı; milyonlar, tapınak ve kiliselerde sallanan lambalar görmüştü, ancak Galileo'nun zihninde bu aynı matematiksel şemaya dair belirsiz önsezisi vardı; milyonlar birbirlerini avlayan hayvanlar, birbirlerinin gelişmesini engelleyen sebzeleri görmüştü, milyonlar kıtlık ve susuzluğa katlanmıştı, ancak Charles Darwin'in zihninde Malthusçu[2] şema vardı. İlerlemenin sırrı, morfolojinin soyut şemalarına spekülatif ilgidir. Pratik ilgilerle bağlantı kurmadan önce, böyle soyut şemaların insanların zihinlerinde ne kadar sürede gelişebileceği pek fark edilmez. Matematiksel fiziğin gelişim öyküsü anlatılmış ve tekrar anlatılmıştır, ancak onun ahlakı o kadar ezicidir ki, asla görüş alanı dışında izin verilmemesi gerekir.

Matematiğin ilk aşamalarını düşünün. Mısır'da İsa'dan yaklaşık iki bin yıl önce birkaç teknolojik beceri, büyük bir medeniyette küçük bir unsurdu. İsa'dan yaklaşık beş yüz yıl önce Grekler teori aşkı için onun teorik gelişimini başlattılar. Bu, şimdiye kadar yapılmış en büyük kehanet olan Süleyman'ın rüyasının tarihinden sonra yaklaşık dört ya da beş yüz kadardı. Greklerin dehası, doğa çalışması için matematiğin önemi ile ilgili açık kehanetleriyle gösterildi. Soyut morfolojinin gelişimini teşvik etme gerekliliği, 16. yüzyılın başında geometri biliminin durumu dikkate alınarak gösterilmiştir. Bilim yaklaşık iki bin yıldır çalışılmıştı. Etraflıca

[2] Bkz. s. 32, 1. dipnot. (Yay. Haz.)

detaylandırılmıştı. Ancak bazı küçük niteliklere izin verirken, çalışmanın asıl ilgisi dışında ondan hiçbir şey çıkmamıştı. Daha sonra, bir kapı aniden açılmış gibi, Kepler konik kesitlerin ilk önemli kullanımını gerçekleştirdi, yüzlerce kişiden ilk, Descartes ve Desargues[3] bilimin yöntemlerinde devrim yarattı, Newton *Principia*'sını yazdı ve modern medeniyet dönemi başladı. İki bin yıl boyunca yavaşça birikenken soyut fikirlerin sermayesi dışında, modern yaşamımız imkânsız olurdu. Bunun gibi matematik konusunda büyülü hiçbir şey yoktur. Matematik, basitçe soyut biçimler biliminin en büyük örneğidir.

Soyut müzik teorisi böyle bir bilimin bir başka örneğidir. Soyut politik ekonomi teorisi bir başka örnektir. Soyut para teorisi bir başka örnektir. Mesele şu ki soyut teorinin gelişmesi, olgunun anlaşılmasından önce gelir. Politik ekonomi örneği, başka bir önemli noktayı göstermektedir. Hepimiz soyut politik ekonominin son yıllarda bir şekilde itibarını kaybetmiş olduğunu biliyoruz. O, bir soyutlama altındaki insanlarla ilgilenir ve görüşünü 'ekonomik insan' ile sınırlandırır. Ayrıca birçok önemli faktörü ihmal eden piyasalar ve rekabete ilişkin varsayımlarda bulunur. Burada, belirli bir morfolojik şemayı aşmanın gerekliliğine bir örnek verdik. Bir noktaya kadar şema paha biçilmezdir. Düşünceyi açıklığa kavuşturur, gözlem önerir, olguyu açıklar. Ancak herhangi bir sınırlı şemanın kullananımı için kesin bir sınır vardır. Eğer şema uygun kapsamın ötesine zorlarsa, kesin hata ortaya çıkar. Spekülatif Aklın sanatı, onların kullanımlarında olduğu kadar büyük ölçüde şemaların aşılmasından oluşur.

Matematiksel fizik başka bir düşünüm önerir. İlgili matematiksel fikirlerin aşırı soyutluğu üzerinde durmalıyız. Bu tür soyut fikirlerin bir şemasının bu kadar önemli olduğunun kanıtlaması şaşırtıcıdır. Mısırlı bir taşra beyefendisi-

[3] 1591-1661 yılları arasında yaşamış Fransız matematikçi. (Çev.)

nin, Grek döneminin başlangıcında, topoğrafların teknik araçlarını hoş görebileceğini, ancak spekülatif Greklerin havalı genellemelerinin temelsiz, kullanışsız ve zaman kaybı olduğunu anladığını hayal edebiliriz. Her çağdaki obskürantistler aynı ilkeleri sergilerler. Bütün sağduyu onlarladır. Onların tek ciddi düşmanları Tarih'tir, ve Avrupa tarihi onlara tamamen karşıdır. Soyut spekülasyon dünyanın kurtuluşu olmuştur; sistemleri yapan ve daha sonra onları aşan spekülasyon, soyutlamanın en uzak sınırına cesaret eden spekülasyonlar. Spekülasyona sınırlar koymak, geleceğe ihanettir.

Ancak girişimin kendisi disiplini gerektirir. Bu dönemin genel olgularıyla bir miktar ilişki içerisinde kalmak zorundadır. Kozmoloji, evrenin bugünkü aşamasının genel karakterinin bir şemasını düzenleme çabasıdır. Kozmolojik şema, bilimlerin özel şemalarının türler olmasından dolayı cinsini sunmalıdır. Kozmolojinin görevi iki yönlüdür. O, salt disiplinsiz tahayyülün sapmalarını engeller. Özel bir şema ya genel kozmolojiye uymalı ya da kozmolojinin neden değiştirilmesi gerektiğinin nedenlerini olguya onun uygunluğuyla sunulmalıdır. Böyle bir uyumsuzluk durumunda daha muhtemel sonuç, biraz kozmolojide biraz da söz konusu şemada değişiklik yapmadır. Bu yüzden kozmoloji ve bilimlerin şemaları, karşılıklı olarak birbirlerinin eleştirmenidir. Özel bir bilimin sınırlı morfolojisi, dünyada gösterilen tüm formları kendi kategorik kavramlarında ifade etmekte, herkesçe kabul edildiği üzere yetersizdir. Ancak onun yeterli olması bir kozmolojinin işidir. Bu nedenle, bir kozmoloji, bazı bilimlerde yeterince benimsenmemiş bu faktörleri dikkate almalıdır. Aynı zamanda o, tüm bilimleri içermek zorundadır.

Tecrübenin belirsiz boşlukları, analiz için çok büyük zorluklar sunar. Hemen bir anda mevcut bilincin salt sorgulaması bize çok az şey söyler. Analitik güç, böyle doğrudan inceleme altında ortadan kalkar. Hafızaya, anıları dâhil başkalarının tanıklıklarına, kelimelerin ve cümlelerin analizi

şeklinde dile, bir başka ifadeyle etimoloji ve sentaksa başvuruyoruz. Sabit tecrübelerinin bir somutlaşması ışığında insanlığın kurumlarını da dikkate almalıyız.

Kozmolojik bir morfolojide yeterince anlamı olması için genel kategorik kavramlar arayışında, tecrübede 'sabit' olan bu faktörler üzerinde durmalıyız. Bununla, aslında tasvir edildiği gibi onları ayırt etmenin birkaç özel insanla ya da birkaç özel durumla sınırlı olmadığı kastedilmiştir. Açıklama geniş ve yaygın bir ifadeye dayanmalıdır.

Burada bir ayrım yapılmalıdır. İlk ayırt edici durum, istisnai bir andaki istisnai bir insandan kaynaklanabilir. Ancak paylaşılamayan bir sır, bir sır olarak kalmalıdır. Kategorik formlar bize tecrübede yaygın olan bazı kanıtlarla ulaşmalıdır. Fakat şimdi spekülatif Aklın temel zorluğunu, tecrübe ile karşı karşıya gelmesini düşünüyoruz.

Açıkça itiraz edildiğinde asla kabul edilmeyen, ancak örtük önvarsayımlarda sürekli gizlenen geleneksel bir tecrübe görüşü vardır. Bu görüş, bilinçli tecrübeyi, birbiriyle açık-kesin bağlantıları olan açík-kesin öğelerin açık-kesin bir bilgisi olarak anlar. Bu, düzgün bir şekilde açıklanmış muntazam, düzenli ve sonlu bir tecrübe anlayışıdır. Hiçbir düşünce hakikatten uzak olamaz. İlk olarak, tecrübenin bilginin açıklığı ile eşitlenmesi kanıta aykırıdır. Kendi hayatımızda ve herhangi bir anda, bir dikkat odağı, farkındalığın açıklığı konusunda ancak belirsiz ve yine de ısrarla belirsiz kavrayıştaki diğer öğeler ile birbirine bağlı olan birkaç öğe ve ayırt edilmeyen his içinde belli belirsiz bir şekilde dönüşen bu belirsizlik vardır.

Ayrıca açıklık belirsizlikten ayrı tutulamaz. Açık olan şeylerin bir arada olması, analitik sezgiyi netleştirmek için sırrını vermeyi istemez. Bütün bir sistem oluşturur, ancak sistemi tanımlamaya kalkıştığımızda doğrudan sezgi bizi aldatır. Bilinçli farkındalığımız düzensiz hareket ediyor, değişiyor ve kontrol altında değildir. Nüfuz etmeden yoksundur. Sezginin nüfuzu, düşünce beklentisini izler. Bu, dikkatin sırrıdır.

Ancak doğrudan bir tecrübe anının bu karakterinin yanı sıra, bu anlar aramızdan birinin hayatında kendi aralarında farklılık gösterir. Uyanığız ya da uykuluyuz ya da heyecanlıyız ya da derin düşünceye dalmışız ya da uykudayız ya da rüya görüyoruz ya da dikkatle bekliyoruz ya da herhangi bir yoğun beklentiden yoksunuz. Durum çeşitliliğimiz sonsuzdur.

Yine diğer insanları ve hayvanları dikkate aldığımızda, benzer bir değişiklik kendi ortalama durumları arasında ve farklı bireyler için sırasıyla mümkün olan en yüksek aşamalar arasında kendini göstermektedir. Ölçeği aşağıya doğru indirdikçe, alt tiplerde, belirsiz bilinçsiz bir uyuşukluk, ayırt edilmemiş his bulduğumuz görünür. Daha düşük tipler için tecrübe, formların örneğini, bilinç tarafından aydınlatılmasını ve amaç ayrımını kaybeder. Sonunda, ayırt edilmeyen histen türetilen kitlesel bilinçsiz bir dürtü ile bitiyor gibi görünüyor; ancak bu hissin, kendisi yakın geçmişten bir türetimdir.

Tüm otoritenin temeli, olgunun düşünce üzerindeki üstünlüğüdür. Oysa olgunun ve düşüncenin bu zıtlığı, yanıltıcı bir şekilde algılanabilir. Çünkü düşünce, tecrübenin olgusunda bir etmendir. Dolayısıyla mevcut olgu, kısmen içinde yer aldığı düşünce sebebiyle, olduğu şeydir. Bir tecrübe eyleminin niteliği büyük ölçüde içerdiği düşünce faktörüyle belirlenir. Ancak böyle bir eyleme dâhil olan düşünce, kendisinin ötesinde analitik bir tecrübe araştırmasını içerir. Olgunun düşünce üzerindeki üstünlüğü, spekülatif düşüncenin en uç noktalarında bile kendi doğruluk ölçüsüne sahip olması gerektiği anlamına gelir. Bu, sanatın doğruluğu olabilir. Ancak geniş tecrübe dünyası ile alakası olmayan düşünce, verimsizdir.

Spekülatif düşünceden elde edilecek doğru doyum, açıklığa kavuşturmadır. Bunun nedeni olgunun düşünce üzerinde üstün olmasıdır. Bu üstünlük, otoritenin temelidir. Bu açıklayıcı güce kanıt bulmak için dünyayı tararız.

Dolayısıyla spekülatif uçuşun en üst düzeyde doğrulanması, doğruluğu kanıtlanmış erekler için pratik bir tekniğin

kurulmasında ortaya çıkması ve spekülatif sistemin kendisini bu tekniğin açıklanması olarak sürdürmesidir. Bu şekilde düşünceden pratiğe ilerleme ve pratikten aynı düşünceye gerileme vardır. Düşünce ve pratiğin bu karşılıklı etkileşimi en yüksek otoritedir. O, kendisi vasıtasıyla spekülasyonun şarlatanlığının dizginlendiği testtir.

İnsanlık tarihinde, pratik bir teknik kendisini köklü kurumlarda (mesleki dernekler, bilimsel kuruluşlar iş dernekleri, üniversiteler, kiliseler, hükümetlerde) somutlaşır. Dolayısıyla sosyolojik yapının temelini oluşturan fikirlerin incelenmesi/çalışılması, en yüksek otoriteye bir başvurudur. Bu, 'doğanın sesi'ne Stoacı başvurudur.

Fakat bu yüce otorite bile nihai olamaz ve bunun iki nedeni vardır: İlk olarak kanıt karışık, belirsiz ve çelişkilidir. İkinci olarak insanlık tarihinin herhangi bir döneminde o, nihai olarak kabul edilmiş olsaydı, tüm ilerleme durmuş olacaktı. Geçmişin korkunç, aynı zamanda acımasız ve iğrenç uygulamaları, tüm çağlar boyunca bizim üzerimize yüklenilmiş olacaktı. Biz de mevcut çağı nihai standart olarak kabul edemeyiz. Yaşayabiliriz ve iyi yaşayabiliriz. Fakat yukarıya doğru eğilim dürtüsünü hissederiz: hâlâ daha iyi hayata doğru bakıyoruz.

Spekülatif Aklın bir disiplinini aramak zorundayız. O, mevcut olguyu aşan böyle bir spekülasyonun özünün disiplinidir. Onun işi düşünceyi geleceğin yaratıcısı yapmaktır. Bunu, gözlem dâhil ancak onun ötesinde genelleştirilmiş fikir sistemleri görüşüyle etkiler. Disiplin ihtiyacı, spekülasyon tarihinin pratik tarih ile benzer olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. İnsanlığı araştırıp incelersek [görürüz ki], onların spekülasyonları aptalca, kaba ve iğrenç olmuştur. Tarihin gerçek kullanımı, uygulama disiplini ve spekülasyon disipliniyle ilgili genel ilkeleri ondan çıkarmamızdır.

Bu disiplinin amacı, durağanlık değil ancak ilerlemedir. Bu sayfalarda, gerçek bir durağanlık olmadığı ileri sürülmüştür. Durağanlık gibi görünen şey, nispeten yavaş bir şekilde zayıflamış çürüme sürecidir. Durağan evren bizim altımızdan kayıyor, sessizce gidiyor. Amacımız yukarıya doğrudur.

Spekülasyonu etkili kılanlar, Grek düşünürleriydi. Biz ilerlemiş Avrupa medeniyetini onlara borçluyuz. Bu nedenle sağduyu, düşünce davranışına getirdikleri yöntemleri gözlemlemektir.

İlk olarak, onlar sınırsızca merak ediyorlardı. Her şeyi derinlemesine araştırdılar, her şeyi sorguladılar ve her şeyi anlamaya çalıştılar. Bu, sadece onların üstün bir dereceyle spekülatif olduklarını söylemektir. İkinci olarak onlar, hem net bir tanımdaki hem de mantıksal tutarlılıktaki amaçlarında katı bir şekilde sistematikti.

Aslında, onlar tutarlı olmak için mantığı icat ettiler. Üçüncü olarak onlar, ilgilerinde hepçildi; doğa bilimleri, etik, matematik, siyaset felsefesi, metafizik, teoloji, estetik ve tüm benzerleri meraklarını çekti. Ayrıca bu konuları katı bir şekilde [birbirlerinden] ayrı tutmadılar. Tamamen bilerek, onları tutarlı bir fikirler sistemi içinde birleştirmeye çalıştılar. Dördüncü olarak en yüksek genelliğin hakikatlerini aradılar. Ayrıca bu hakikatleri ararken, çeşitli ilgilerinin tüm yapısına dikkat ettiler. Beşinci olarak onlar, aktif pratik ilgileri olan insanlardı. Platon, siyasi bir deneye yardımcı olmak için Sicilya'ya gitti ve hayatı boyunca matematik çalıştı. O günlerde matematik ve uygulamaları bugün olabildiği gibi o kadar ayrı değildi. Hiç şüphe yok ki, gözlemlediği olguların türü, matematiksel teorinin uygulamalarıydı. Fakat hiç kimse soyut düşüncenin kesinliği ile tüm gözlemlere musallat olan anlam belirsizliğinin muğlak payı arasındaki farklılık konusunda Platon'dan daha çok takdir görmedi. Gerçekten bu açıdan soyut düşünür olan Platon, tümevarımsal filozof John Stuart Mill'i çoktan aşar. Tümevarımsal bilim yöntemleriyle ilgili açıklamasında Mill, hiçbir zaman şöyle bir zorlukla karşılaşmaz: Hiçbir gözlem, desteklediği varsayılan yasayı asla tam olarak doğrulamaz. Platon'un, düşüncenin kesinliğinin aksine, fiziksel tecrübenin kesin olmayışına dair hissi, kesinlikle kendisini arayabileceğini ileri sürmektedir. Mill'in determinizmi, kendi teorisine göre, önceden belirlenmiş şartlar tarafından belirlenen şartlara uygunluğun kesin-

liğine ilişkin bir tümevarımdır. Fakat hiç kimse bu tür bir tam tasdik tecrübesine asla sahip olmamıştır. Mill'in öğretisini desteklemek için asla hiçbir şekilde gözlemsel bir temel elde edilemez. Platon, tecrübe hakkındaki bu temel gerçeği biliyordu, Mill bilmiyordu. Determinizm gerçek bir öğreti olabilir, ancak İngiliz ampirizminin öngördüğü yöntemlerle asla kanıtlanamaz.

Aristoteles'e baktığımızda, onun pratik faaliyetlerinin ayrıntılı listesi, onun hiç düşünmek için zamanı olmadığı yönünde bizi meraklandırır. O, önde gelen Grek devletlerinin anayasalarını analiz etti, çağının büyük dramatik edebiyatını ayrıntılı inceledi, balıkları parçalara ayırıp inceledi, cümleleri ve argümanları tahlil etti, genç İskender'e[4] öğretmenlik yaptı. Bunları ve diğerlerini yapan bir insan, salt soyut bir düşünce için zaman eksikliğini kabul etmiş olsaydı, iyi bir mazerete sahip olabilirdi.

Platon ve Aristoteles'teki Grek spekülasyonunun doruk noktası dikkate alındığında, kesinlikle öne çıkan özellikler, ilgilerinin evrenselliği, amaçladıkları sistematik kesinlik ve düşüncelerinin genelliğidir. Bu birleşik özelliklerin, aptalca davranıştan spekülasyonun tek ana koruyucusunu oluşturdukları sonucuna varmak aceleyle yapılmış bir çıkarım değildir.

Spekülatif Akıl, olguların mevcut analizini aşmak için misyonunu kaybetmeden kendisini olguların otoritesine teslim etmek için iki şekilde çalışır: Birincisinde o, bilim veya pratik bir metodoloji gibi özel bir konunun sınırlamalarını kabul eder. Daha sonra o spekülatif bir şekilde, kategorik fikirleri bu konunun sınırları dahilinde genişletmeye ve yeniden oluşturmaya çalışır. Bu, metodolojik Akıl ile en yakın ittifakındaki spekülatif Akıl'dır.

İkincisinde o, insan ilgilerinde açıklandığı şekilde dünyanın genel doğasını ifade eden bir kozmoloji inşa etmeye çalışır. Daha önce de belirtildiği gibi, böyle bir kozmolojiyi ger-

[4] Aristoteles, Büyük İskender'in (M.Ö. 356-M.Ö. 323) hocaları arasında yer almaktadır. O, Büyük İskender'e üç yıl süreyle dil, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine dersler vermiştir. (Çev.)

çeklikle temas hâlinde tutabilmek için, çağlar boyunca insan toplumunun yapılarını oluşturan köklü kurumların karma-karışık bir sürü şeyinin dikkate alınması gerekir. Sadece bu şekilde, insanlık tecrübesindeki yaygın etkili unsurlara başvurabiliriz. Bu kurumların çağdaşlarının tecrübesinde temsil ettiği şey, nihai otoritenin büyük olgularını sunar.

İnsanların inançları ve amaçları arasında hemen ortaya çıkan anlaşmazlık, her gün duyulan sıradan bir şeydir. Fakat bir şekilde, görev basitleştirildi. Hemen yüzeysel detaylar kendilerini açıkladıkları uyumsuzluk yoluyla ortaya koyar. Genel kavramlardaki uyum göze çarpar. Kurumların amaçları etkileme yönündeki gerçek, öngörü ve amacın ereklerin elde edilmesini şekillendirebileceği konusundaki kesin inanca tanıklık eder. Ahlak kuralları üzerindeki anlaşmazlık, ahlaki tecrübe olgusuna tanıklık eder. Bilinmeyen unsurlar hakkında tartışamazsınız. Her anlaşmazlığın temeli, ihtilaflı olarak gerçekleştirilen bazı ortak tecrübelerdir.

Bir kozmoloji, her şeyden önce yeterli olmalıdır. O, kendisini bir bilimin kategorik kavramlarıyla sınırlandırmamalı ve uymayacak her şeye makul açıklamalar getirmemelidir. Onun işi, tecrübeyi reddetmek değil, ancak en genel yorumlayıcı sistemi bulmaktır. Ayrıca o, çeşitli bilimlerin sadece yan yana gelmesi de değildir. O, herhangi bir özel bilimin ötesinde genelleme yapar ve böylece onların birbirleriyle bağlantılarını ifade eden yorumlayıcı sistemi sağlar. Kozmoloji, spekülasyonun en yüksek genelliğinin bir sonucu olduğu için, genellikte spekülasyonun kendisine bağlı tüm spekülasyonun eleştirmenidir.

Ancak kozmoloji, sonlu zekânın tüm çabalarının kusurlarını paylaşır. Özel bilimler amaçlarına yetmez ve kozmoloji aynı ölçüde başarısız olur. Böylece yeni spekülasyon meydana getirildiğinde üçlü bir problem oluşur. Özel bir bilim, kozmolojik şema ve yeni kavram, anlaşma noktalarına ve uyuşmazlık noktalarına sahip olacaktır. Akıl, hakem görevinde ancak daha fazla spekülasyon uygulamayla müdahale eder. Bilim

değiştirilmiştir, kozmolojik bakış açısı değiştirilmiştir ve yeni kavram değiştirilmiştir. Ortak disiplin, tüm üçünden de aptalca davranış unsurlarını ya da salt ihmal/eksiklik unsurlarını ortadan kaldırdı. İnsanlığın amaçları sonuçta ortaya çıkan değişikliklere uğrar ve şok, teknik yöntemlerin ve kurumların tüm sosyolojik yapısı aracılığıyla iletilir.

Her insan zekâsının yapısı, asıl amacından daha sınırlı, daha özeldir. Kozmoloji, tüm alt ayrıntılardan yapılmaya teşebbüs eder. Bu nedenle birçok bilimi yöneten bir kozmoloji olmalıdır. Ne yazık ki bu ideal gerçekleşmedi. Farklı felsefe okullarının kozmolojik bakış açıkları farklıdır. Onlar farklılıktan daha fazlasını sergilerler, büyük ölçüde birbirleriyle tutarsızdırlar. Felsefenin itibarsızlığı büyük ölçüde okulların bu çatışmasından kaynaklanmaktadır.

Dogmatik yanılsama dünyayı sardığı sürece, bu anlaşmazlık yanlış yorumlanmaya devam edecektir. Eğer felsefe açık ve seçik fikirlerin üzerine kurulursa, o zaman filozofların, yetkin ve samimi insanların anlaşmazlığı, onların erişilmesi imkânsız bir şeyin peşinde olduklarını gösterir. Ancak rasyonalizmin gerçek işlevi, yani onun açıklık ve genellik fikirlerine aşamalı bir yaklaşım olduğu anlaşılır anlaşılmaz, anlaşmazlık beklenilebilecek bir şeydir.

Çeşitli kozmolojiler çeşitli derecelerde genelliği ve amaçladıkları açıklığı elde etmeyi başaramadılar. Onlar, yetersiz, belirsizdir ve özel kavramları uygulamalarının uygun sınırlarının ötesine zorlarlar. Örneğin Descartes, şu veya bu şekilde, bedenlerimiz olduğunu ve zihinlerimiz olduğunu ve onların bazı kopukluklarla çalışılabileceklerini söylediğinde belli ki haklıdır. Bu, pratik hayatta her gün yaptığımız şeydir. Bu felsefe, açıkçası bazı önemli geçerliliği olan geniş bir genelleme yapar. Fakat onu nihai bir kozmoloji hâline getirirseniz, hatalar yavaşça, gizlice içeri girer. Aynı şey, diğer felsefe okulları için de geçerlidir. Onların hepsi önemli biçimde doğru olan bir şey söyler. Bazı felsefe türleri diğer okullardan daha etkileyici kozmolojiler ortaya koydular.

Bazı çağlarda, öncüllerini içeren ve kendilerine geçerlilik alanlarını tahsis eden bir kozmoloji üretilebilir. Ancak, uzun zaman sonra, sonunda bu kozmoloji ortaya çıkarılacak. Rakipler onu düzeltiyor gibi görünecek ve belki genel hakikatlerinin bazısını içermekte başarısız olacaklar.

Bu şekilde insanlık dünyayı anlama görevinde tökezler.

Sonuç olarak, bu tartışmanın akışı olan başlangıçtaki meselemize, Aklın İşlevine tekrar dönmeliyiz. Dünyayı önceki durumların belirlediği fiziksel bir sistem olarak incelersek, bize faaliyetlerini ve çeşitliliğini yitirerek sürekli zayıflayan sonlu bir sistemin görüntüsünü sunar. Çeşitli evrimsel formüller herhangi bir zıt eğilim hakkında hiçbir ipucu vermez. Varolma mücadelesi, şehirlerin neden olması gerektiğine dair hiçbir ipucu vermez. Yine evleri doldurma ya da evlerin kalabalıklığı, evlerin neden güzel olması gerektiğinin bir açıklaması değildir. Ancak doğada fiziksel çürüme hâlinin aksi yönünde, yukarıya doğru belli bir eğilim vardır. Tecrübemizde, salt fiziksel eğilimin dışında kalan ideal ereklere doğru nihai bir nedensellik yaratan bir arzu buluruz. Yakıcı çölde suya karşı arzu vardır, oysaki fiziksel eğilim hayvan bedeninin artan kuruluğuna yöneliktir. Bir güzellik zevkiyle estetik doyuma yönelik arzu, aynı ölçüde salt fiziksel düzenin dışındadır.

Ancak sadece kör bir arzu, tesadüf eseri olurdu ve hiçbir yere götüremezdi. Tecrübemizde, Aklı ve spekülatif imgelemi buluruz. Uyum gücü kuralına göre arzuların bir ayrımı vardır. Aklın bu saltanatı, tereddütlü, belirsiz ve zayıftır. Ama oradadır.

Bu nedenle insanların özel yetenekleriyle uzmanlaştığı bir biçimde bazı bilgilere sahibiz, diğer bir ifadeyle bir düzenin bozulmasını kendinden sonra gelenin doğumuna dönüştüren bu karşı-eğilimin bir bilgisine sahibiz.

Whitehead Dersleri

I

Tercüme, Medeniyet ve Aklın İşlevi

Kevser Çelik

Ülkemizde kitaba ve okumaya ilgisizlik, hayatımızın ve kurumlarımızın hemen hemen her yerinde hissedilmektedir. Bunun yansımaları, akademik hayatın her yanında çok rahatlıkla görülebilir. Artık akademik çalışmalar, çoğunlukla, bilgiye ulaşma/öğrenme arzusu ve sonrasında da bu bilginin bizlere sağlayacağı katkıyı düşünerek yapma amacından uzaklaşmıştır. Zira bu tür çalışmalar daha çok belli bir akademik unvanı kazanmak veya 'akademik teşvik' denilen maddi karşılığı kazanmak kaygısıyla yapılır hâle gelmiştir. Bu amaçla yapılmış akademik çalışmalar yığını adeta 'çöp' muamelesi görerek ilgisizlikle karşı karşıya kalmıştır. Bu ilgisizlik ve değersizlik, aynı şekilde bu amaçtan bağımsız olarak yaratılmış akademik çalışmalar için de geçerlidir. Bunların arasında başta tercüme eserler gelmektedir. Tercüme faaliyetlerinin, dolayısıyla tercüme eserlerin karşılaştığı ilgisizlik ve değersizlik, akademi dünyamızda hem akademik unvan hem de akademik teşvik alırken bir karşılığı olmamasından kaynaklanmakla birlikte, 'sadece iyi bir dil bilenin başkasının fikirlerini aktarması' olarak kabul edinmesinden de ileri gelmektedir. Burada bizi ilgilendiren, asıl neden olarak gördüğümüz sonuncusudur.

Tercüme faaliyetleri ve bu faaliyetin ürünü olan eserler, 'salt bir fikir aktarımı' olarak kabul edilirse, hak ettikleri değer verilmemiş olmakla beraber büyük bir hataya düşülmüş olur. Bu hatayı aslında, kitapla ilgili yanlış anlayışımızın var ettiğini de söyleyebiliriz. Çoğu insanımız için kitaplar cansız, eğlencesiz veya sıkıcı şeylerdir, hatta hayati önem arz etme-

yen eşyalardır. Geçmişte çoğu insanın, hatta küçük yerleşim yerlerindeki insanın evinde, hangi amaçla olursa olsun küçük de olsa bir kütüphane veya kitaplık olurken bugün çok az insanın evinde görebileceğimiz bir şey hâline gelmiştir. Bu toplumsal gerçeklik, kitabın, dolayısıyla bilginin neredeyse insanımızın hayatından çıkarıldığının göstergelerinden biridir. Deneyimlediğimiz bu durum, kitaba karşı bu üzücü yaklaşım elbette başka dönemlerde başka ülkelerde de yaşanmıştır. Bunu, Amerikalı yazar ve kütüphaneci Robert B. Downs'ın (1903-1991) şu cümleleriyle örneklendirebiliriz:

> Halk arasında çok yaygın olan bir yanlış inanışa göre kitaplar, manastırların loş odalarına ve akademik sükûnetine, üniversitelere ve maddeci, kötü bir dünyadan kurtulmak için sığınılan buna benzer yerlere yakışan birtakım cansız, etkisiz, sessiz şeylerdir. Bu dikkat çekici yanlış anlayışa göre kitaplar, hiçbir pratik değer taşımayan nazariyelerle dolu oluş, laf yerine işle uğraşan insanlar için pek az önem taşırlar.[1]

Oysa tüm bunların aksine kitaplar, 'mesaj taşımadaki tabiatüstü gücü' nedeniyle "bütün olayların yönünü değiştirebilen –bazen iyi, bazen kötü yönde– dinamik, canlı vasıtalardır."[2] Kitapların her şeyi bu dönüştürücü gücü dikkate alınırsa, tercüme eserler her açıdan ve her anlamda insanı ve insanlığı değiştirme ve dönüştürme gücüyle, yani yaratıcı etkisiyle medeniyetin yaratıcı unsurları arasında yer almaktadır. Bu nedenle düşünce ya da fikir hayatımızı zenginleştirecek en önemli vasıtalardan biri, tercüme faaliyetleridir. Bu açıdan büyük önemi haiz olan tercüme faaliyetleri, içinde yaşadığımız mevcut durum açısından da önemlidir. Bu durumla

[1] Robert B. Downs, *Dünyayı Değiştiren Kitaplar*, çev. Erol Güngör, Ötüken, İstanbul 1997, s. 13.

[2] Aynı yer.

kastettiğimiz şey, otuz dokuz yıl önce, Türk düşünürümüz Erol Güngör'ün bir tespitinde şöyle ifade edilmiştir:

> Türkiye'de yabancı dil eğitimi de Türkçe öğretiminden daha başarılı olamamıştır. Bu yüzden, yabancı okullarında tahsil ve ihtisas görenler hariç, Türk aydınları arasında yabancı bir dilde rahatlıkla kitap okuyabileceklerin sayısı çok azdır. Bu durumda özellikle Batı dillerinden yapılacak tercümelerin ne kadar önem taşıdığı kolayca görülebilir.[3]

Dolayısıyla söz konusu durum muhafaza edilirse, aydınlarımız ülkemizin dışındaki düşünce dünyalarından bihaber olacak ve böylece toplumumuz kendi içine kapanan, kültür ve medeniyet düzeyinden giderek uzaklaşan bir toplum hâline gelecektir. Bu da ilerleme yerine gerilemenin canlanması demektir. Ülken'in cümleleriyle ifade edecek olursak: "Kendi içine kapanan ve her şeyi yalnız kendinde arayan cemiyetlerin yeni bir şey yaratmasına, tek ve büyük medeni açılış yoluna girmesine imkân y6ktur."[4] Bu, tercüme ve medeniyet arasında güçlü bir bağın bulunduğu anlamına gelmektedir. Şöyle der Ülken:

> Medeniyet, sürekli bir yürüyüştür. Max Scheler'in dediği gibi, her ulus, büyük medeni akışla birleşen ve ona karışan yeni bir sudur. O kendinden bir şeyler getirir; fakat onu büyük akışa katmasını bilmezse hiçbir şey yapmış olmayacaktır. Medeni akışa ayak uydurmak demek ona karıştığı yere kadar bütün fikir mahsullerini tanımak ve onlarla yoğrulmak demektir.[5]

Öyleyse medeniyet denilen bu dinamik 'sürekli yürüyüş'ten ayrılıp kendi içine kapanan toplumların bütün canlılıklarını

[3] Güngör, Erol, 1997, "Büyük Eserler ve Biz"; Robert B. Downs, *Dünyayı Değiştiren Kitaplar*, çev. Erol Güngör, Ötüken İstanbul, s. 10.
[4] Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul 2016, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 3.
[5] Ülken, 2016, VIII.

yitirmesi kaçınılmazdır. Söz konusu 'sürekli yürüyüşe' yani medeniyet serüvenine katılmak ise yapılan 'çok zengin tercüme faaliyetinden ve bu yabancı tesirlerin aşısıyla karşılaşan derin ve içten gelme aksülamellerden [tepkilerden]'[6] kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla insanlığın medeniyete doğru olan serüveninde, bu serüvene katılan milletler, "gittikçe genişleyen sürekli tefekkürle birbirine bağlıdır. Bu sürekli tefekkürü temin edense ise bilhassa 'tercüme'dir. Ülkemizde bu fikre ilk önce Tanzimat mütefekkirleri dikkat ettiler."[7]

Farklı milletlerinin medenileşme serüvenine katılarak var ettiği tek bir medeniyet vardır: insanlık medeniyeti. Böyle bir medeniyet, insan topluluklarının kendine has yaratımlarıyla karşılıklı olarak etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin yarattığı yeniliklerle insanlığı daha iyiye doğru yönelterek iyileştirmeyi ifade etmektedir. Bu medeniyet tanımlamasını dikkate alırsak, salt fikirlerin aktarılması ve taklit edilmesi, medeniyeti değil, 'fikir tembelliği' ve medeniyetin ve yaratıcı ilerlemenin düşmanı 'tekrar kültürünü' yaratır. Dolayısıyla taklit, bir toplumda yeni hiçbir şey yaratamayacağı gibi, aynı zamanda söz konusu toplumun geçmişten beri devam edegelen yaratımlarının varlığı için bir tehdit oluşturacaktır.

'Sürekli yürüyüş' olarak medeniyet, Whitehead'e göre de, bir 'oluş süreci'dir. Whitehead'in düşüncesi açısından bu oluş sürecini canlı tutan 'fikirlerin serüvenleridir.' Whitehead için 'fikirlerin serüveni' bir anlamda insanlığın serüvenidir. Buna göre "fikirlerin serüveni, insanlığı yavaş yavaş, aşamalı bir şekilde medeniyete doğru yükselten belli fikirlerin etkisi"[8] anlamına gelmektedir. Bu açıdan, "medeniyet saf tabiatın sıradan bir sonucu değildir; insanoğlunun seçkin faaliyetinin uzun süreli çalışması sonucunda ortaya çıkmaktadır."[9] Diğer bir ifadeyle, medeniyetin daha

[6] Ülken, 2016, 6.
[7] Ülken, 2016, VII.
[8] Whitehead, *Adventures of Ideas*, The Free Press, New York 1967, p. vii.
[9] Whitehead, 1967, 76.

iyi şeylere doğru ilerlemesi, salt tekdüze bir gelişme biçimi değildir, medeniyet bir süreci (*process*) gerektirir. Ayrıca insanlığın medeniyeti varlığa getirmesinde ve onu daha iyiye yönelik idealle devam ettirip ilerletmesi, seçkin faaliyetlerine bağlıdır. Bu seçkin faaliyetlerin başında da tercüme faaliyetleri gelmektedir.

Ancak tercüme faaliyetinin medeniyet üzerindeki yaratıcı etkisini göstermesi için, bir eseri sadece tercüme etmek yeterli değildir. Aklın tüm işlevlerini sergilemesi gerekir. Sadece tercüme ile yetinmek, onu kritize etmeden bırakmak, yeni yaratım ve heyecanlara set çekmektir. Bu durumda tercüme, kendisi vasıtasıyla farklı bir kültür ve düşünce dünyasını öğrenmek dışında bir fayda sunmaz. Hâlbuki yaratıcılık ve yenilikler, öğrenmeden daha fazlasını gerektirir. Nitekim tercüme, 'yalnızca, tanımak ve öğrenmek ihtirasının tatmini için değil; fakat asıl pehlivanları bir meydana toplamak, uzak yerlerden adları işitilen kahramanları dörtyol ağzı üzerinde karşılaştırmak, onların yaratıcı çarpışmalarına zemin hazırlamak içindir.'[10] Dolayısıyla medenileşme yoluna dâhil olmak için, insanın zihniyetinin değişmesi, zihnini yeni fikirlere açması ve alması gerekmektedir. Bu, aynı zamanda insan zihninin farklı dil ve renklerden oluşan zihinlerle buluşmasıdır, etkileşime geçmesidir. Bu ise insanın yaratıcı düşünme gücünü geliştirerek felsefi bir bakış ve yeni fikirler yaratmasını sağlayacaktır. Eğer sadece tercüme ile yetinilirse, tercüme gereksiz görülürse veya gereksiz hale getirilirse, tercümenin bütün bu yaratıcı rolü yok edilmiş olacaktır.

Felsefi bir bakış, hem düşünce hem de yaşam için en temel şeydir. Doğru bir felsefi bakış, doğru düşünceyi ve doğru bir yaşamı var eder. Düşünce ve yaşam arasında ayrılmaz bir bağ vardır. Nasıl düşünüyorsak, öyle yaşıyoruz. Şayet düşüncemiz problemliyse, aynı şekilde yaşamımız da öyledir; şayet yaşamımız problemliyse aynı şekilde düşün-

10 Ülken, 2016, s. 14.

cemiz de öyledir. Sahip olduğumuz felsefi bakış her ne ise hem düşünce ve yaşamımız hem medeniyet biçimimiz ona göre şekillenir. İşte yaratıcı rolü dikkate alınırsa tercüme, medeniyetle birlikte aynı zamanda 'felsefenin beşiği'[11] insan zihnini şekillendirir ve geliştirir. Dolayısıyla medenileşme serüvenimizde 'zihniyet', can alıcı noktayı oluşturmaktadır. Bu durumda daha iyi bir hayata doğru medenileşmemizde yeni zihniyet, yeni bilim ve teknolojiden daha önemlidir. Bu bakımdan medeniyeti, sadece bilim ve teknolojiye indirgemek büyük bir yanlıştır diyebiliriz. Zira medeniyetin bilincini, düşünce oluşturmaktadır. Düşüncenin sürekliliğini, dolayısıyla medeniyetin sürekliliğini sağlayan ise tercümedir. O halde 'sürekli yürüyüşe' katılarak daha iyi bir gelecek yaratmak adına Türk akademisyenler olarak bizlere düşen görev, geçmişte Batı düşüncesinde ve kendi düşünce geleneğimizde olduğu gibi sistemli ve dinamik bir şekilde tercüme faaliyetini canlandırmaktır.

Bir medeniyeti ilk anlarındaki heyecanının yoğunluğuyla ayakta tutmak, öğrenmekten daha fazlasını gerektirir. Eğer öğrenilenler, eylemde görünür değilse, yeni fikirler ve yeni eylemler, ya da medeni tefekkür ve medeni edimler yaratmıyorsa, medenileşme açısından pek de önem taşımaz. Bu bakış açısı aynı şekilde üniversite için de geçerlidir. Nitekim medeniyet ve üniversite birbirine paralel olarak gelişmektedir. Üniversite, şimdinin anlamına odaklanarak rasyonel düşüncenin yaratım yurdudur. Bu yaratımın aleti, Akıl'dır. Çevirisini yaptığımız *Aklın İşlevi*, 'sürekli yürüyüş'ün geçmişten başlayan ve devam edip gelen serüvenini ele almaktadır. Bunu dikkate alırsak üniversitenin görevi, 'geleceği yaratmak'tır. Whitehead'in de vurguladığı gibi,[12] bu, ancak tüm işlevleriyle Akıl ve onun yarattığı medenî tefekkür biçimleri geleceği yaratmaya dâhil olabiliyorsa doğrudur.

[11] Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş*, AÜİFY, Ankara 1963, s. 4.
[12] Whitehead, *Modes of Thought*, The Free Press, New York 1968, s. 171.

Aklın İşlevi, bir bütün olarak Whitehead'in diğer tüm eserleriyle birlikte ele alınmalıdır.[13] Bu eserlerinden *Süreç ve Gerçeklik,* Whitehead'in baş yapıtı olarak bilinmekte ve modern dünyanın en önemli en büyük felsefi çalışmalarından biri olarak kabul edilmektedir. *Süreç ve Gerçeklik,* Whitehead'in spekülatif metafizik sistemini derli toplu olarak ele aldığı eseridir. Aynı yıl yayımlanan *Aklın İşlevi,* bu eserin tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte *Aklın İşlevi, Fikirlerin Serüvenleri* ve *Düşünme Modları* adlı eserleri Whitehead'in felsefesinin kültürel ve toplumsal konulara uygulamalarını ve bu meselelerle ilgili çeşitli konuları ele aldığı eserleridir.

Aklın İşlevi'nde Whitehead, evrim ve kültür sürecinde Aklın rolü ve yerini açıklanmaktadır. Ona göre en genel anlamda Aklın işlevi, 'yaşam sanatını yükseltmektir.' Bu yüzden hayatta kalmak, ya da salt yaşamak yeterli değildir; iyi yaşamak ve daha iyi yaşamak gerekir. Bu, bir anlamda insanoğlunun, tüm işlevleriyle Aklın kendini gerçekleştirmesini engelleyen yaşamın tekdüzeliliğini bir kenara bırakarak daima daha iyinin peşinde olacağı bir serüvenin adıdır. Zira yaşamın anlamı, 'tekdüzeliliğe' karşı 'yeni mükemmellikler arama' anlamında 'serüven'dir. Aynı zamanda 'serüven', Aklın tüm işlevlerini gerçekleştirmesidir. Tüm yönleriyle Aklın işlevlerini yerine getiremediği, yani Serüvensiz bir insan tam bir çürüme içindedir.

[13] Bu anlamda onun en temel çalışmaları arasında *Science and The Modern World* [*Bilim ve Modern Dünya*] (1925), *Religion in the Making* [*Oluşan Din*] (1926), *Process and Reality* [*Süreç ve Gerçeklik*] (1929), *The Function of Reason* [*Aklın İşlevi*] (1929), *Adventures of Ideas* [*Fikirlerin Serüvenleri*] (1933), *Düşünme Modları (Modes of Thougt)* (1938) yer almaktadır.

2

Whitehead'in Spekülatif Akıl Savunması

A. D. Ritchie

Descartes'ın *Meditasyonlar*'ına ve Berkeley'in *İnsan Bilgisinin İlkeleri*'ne rağmen kısa ve okuması kolay olan bir kitabın önemsiz olması gerektiği şeklinde yaygın bir inanç vardır. Belki de bu, felsefesinin büyük bir kısmı onda bulunmasına rağmen, Whitehead'in kitabı *Aklın İşlevi*'yle çok az ilgilenilmesinin nedenidir. Bir filozof hakkında "Bir düşünür olarak görevini nasıl görür?" sorusundan daha önemli bir soru soramazsınız. Birkaç filozof, bu tür soruları Whitehead'in yaptığı gibi dikkatlice ve açıkça cevapladı. Aşağıdakiler, sadece Whitehead'in anlamı ve onun metafiziksel konumuyla ilişkisi olduğuna inandığım şeyden oldukça farklı yönde bir açıklama olarak amaçlanmıştır. Whitehead'in görüşlerinin doğasında var olan belli zorlukları ve alternatiflerinin doğasında olan sabit daha büyük zorlukları ortaya çıkarmaya ve en azından kısmen tartışmaya çalışacağım.

Eğer Akıl, Hume'un tanımladığı gibi, mümkün olan en dar anlamda yorumlanırsa, basitçe mantıksal düzende argümanları hesaplayan veya ortaya çıkaran, yani aslında matematikçinin genelde çalışma saatlerinde yapması gereken ve çok az başka bir şey yapabilecek türden bir şey yapan anlamına gelir. Eğer bu, bilişsel ve düşünümsel varlıklar olarak hayatımızın zirvesi ise, 'Aklın, yalnızca tutkuların kölesi olması gerektiğini ve onlara hizmet etmek ve itaat etmekten başka bir görevi varmış gibi asla davranamayacağını' kabul etmek gerekir. Bu, Sokrates tarafından tasarlandığı ve genellikle o zamandan beri tasarlandığı gibi felsefeye yer bı-

rakmaz. Hume görüşünün sonuçlarını fark etti ve kabul etti. Akıl hakkında aynı görüşü fazlasıyla önemseyenler daha az belirgin başı çekmiş oldular. Hume'un görüşünün sonuçları kesinlikle özeldir. Bizi eyleme iten 'tutkular', bu süreçler, güçler veya her ne ise onlar, bir çokluktur. Onların sözde hükümdarı tahttan indirildiğinde, belki de onların hepsinin özgür, eşit ve sorumlu vatandaşlar olacağı bir cumhuriyet kurmaları beklenebilir. Fakat bu, tutkuların asla yapamayacağı şeydir, çünkü onlar sınırsız bir çokluk, ümitsiz bir karmaşadır, hatta tanınma ya da sayma yeteneğine sahip bireylerden bile oluşmaz. Ayrıca Hume, 'inanç' olarak adlandırılan şeyle sonuçlanan alışkanlık üzerine kurulu özel bir içgüdü türünün, belki de özel bir tutku türünün var olduğunu itiraf etmek zorundadır. Fakat biz bir inançlar çokluğuna sahibiz ve onların arasından birini, hepsinden en açıklanamayanını, "İnançların mantıksal olarak tutarlı olması gerekir." şeklindeki inancı bulduk, bu da bizim diğerlerini onaylarken bazı inançları eleştirmemize ve kınamamıza yol açar, hatta kendimizi tüm inançlarımızın bir sîtemde bir araya getirilebilmesine ve birleştirilmesi gerektiğine dair fanteziye kapılmamıza neden olur. Zira gerçek şu ki, biz tutkuları düzenlemek veya en azından eleştirmek için Akıl tarafında bir 'ilahi hak' olduğu kadar, bazı spekülatif felsefelere önceden bağlılık içeren teorik bir bakış açısı dışında inançları analiz etmeye ve eleştirmeye bile başlayamayız. Hume, bakış açısının içgüdüsel olduğunu ve bunu başka hiçbir felsefi soruşturmanın değiştiremeyeceği gibi, başka felsefi soruşturmanın gereksiz olduğunu söyleyerek kendisini mazur görebilirdi. Mazeret olarak iyi bir mazeret, ama yine de sadece bir mazeret.

O hâlde Akıl kavramının anlamı, genişletilmelidir. Bu, Kant'ın aynı zamanda genel terimin iki tür arasında hiç ortak bir zemine işaret etmediğini söylemeden Pratik Aklın yanı sıra Teorik Aklın var olduğunu kabul etmeye hazır olduğunda, daha geniş ruh hâllerinde yaptığı gibi yapılmalıdır. Eğer o genişletilirse, şüphesiz ki zorluklarla karşı karşı-

ya kalırız. Bu zorluklardan biri, görünüşte farklı faaliyetler arasında ortak zemin bulmadır; diğer zorluk ise bir tarafta *Schwärmerei* [*salt taşkınlık*] ve diğer tarafta salt alçakça kurnazlık gibi istenmeyen asalakları dışlamadır. Ancak bu zorluklar, Hume'un dar kullanımından kaynaklanan sorunlardan başka bir şey değildir.

"Aklın İşlevi, yaşam sanatını yükseltmektir." der Whitehead,[1] Hume 'yükseltmek' kelimesine eklenmiş belli önerilerden ayrı olarak onu kabul etmiş olsa da, bu, istenildiği kadar geniş bir tanımdır. Whitehead'in söylemeye devam ettiği gibi, "Yaşam sanatı, *ilk önce* hayatta olmak, *ikinci olarak* tatmin edici bir şekilde hayatta olmak, *üçüncü olarak* da doyumda bir artış elde etmektir."[2] Sanırım, üç ana vurgu noktası var:

1. Aklın kökleri organik yaşamda olduğu gibi varlığımızın temelinde vardır ve sadece bir çiçeklenme, süper yapı veya dekorasyon değildir.

2. Zıt kutupta o, kavrayabileceğimizden daha yükseğe uzanır; tam değil, ancak her zaman doğmak için mücadele eden bir şey içerir.

3. Olduğu gibi, [bir] yan olarak kabul edilirse Akıl, hayatın sahip olduğu kadar çok yana sahiptir. Buradaki zorluk, Kant'ın Teorik ve Pratik Akıl arasında ayrım yapma eğiliminde olduğu gibi, onları geçilmez uçurumlar yapmadan farklılıklar olduğunu kabul etmektir. Whitehead'in Teorik Aklı, elbette Kant'ın Pratik Aklını içerir; daha doğrusu o, saf bir fenomenal bir dünyayı düşünürken saf bir teorik anlayışı kabul etmez. Böyle bir anlayışın yapacak hiçbir şeyi olmaz, ancak 'boş gerçeklik' hariç hiçbir şey yapamayan tikel kaba olgular arasındaki tekrar türlerini kabul eder. Bu tekrarlar, sadece tikel kişilere yeni bir genel kaba olgular dizisi ekle-

[1] Whitehead, *Function of Reason*, 2.
[2] *Age.*, 5.

yecektir. Kantçı Teorik Akıl, doğası gereği anlamsız ve ilgi çekici olmayan bir sahnede pasif bir seyirci olacaktır.

Yaşam sanatı, 'ilk önce hayatta olmak, ikinci olarak tatmin edici bir şekilde hayatta olmak' olduğuna göre, Aklın sıradan insanın 'pratik'ten anladığı gibi pratik olması gerekir. Bu, Whitehead'in dediği gibi, 'tilkilerle'[3] paylaşılan Odysseus'un Aklıdır. 'Doyumda bir artış elde etmek', yani teorik bir sistemi örneklemesi olarak bu şeylerin teorik gerçekleşmesi veya anlaşılması için üçüncü koşul için daha fazlasına ihtiyaç vardır.[4] Bu, tanrılarla paylaşılan Platon'un Aklıdır. Platon ve Odysseus, tanrılar ve tilkiler bazen birbirleriyle kavgalıdır. Bana kalırsa Whitehead, kesinlikle Platon'un kendisinin de yaptığı gibi, antagonizmi abartıyor ve bu nokta kısaca dikkate alınmalıdır. Fakat Platon'un Aklı ile Yunanca isimlerin sıralandığı gibi, İyon'un Aklı olarak adlandırılabilecek şey arasında bahsedilen başka bir antagonizm vardır, ancak bu Whitehead tarafından belki de yeterince vurgulanmadı. O, genel olarak şiirin ve özellikle de Homeros'un şiirinin bilimsel anlayışına sahip olsa da, ancak Sokrates tarafından aldatılmadığı, hem onun hem de onun yorumladığı şairin, doğrudan şairi ve şair vasıtasıyla dolaylı olarak rapsodiyi anlamadan, ilahi ilhamla hareket ettirildiğini kabul etmek zorunda olduğu hatırlanacaktır. Bu çeşitli isimleri kullanırken ve onlar arasında antagonizmi ileri sürerken, çift kutuplu bir sistemdeki gibi, onlardan herhangi birinin zıt veya karşıt olduğunu fikrine karşı önlem almak önemlidir. Onlar, daha çok müziğin tam sunumu için hepsi gerekli olan bir orkestradaki kontrast enstrümanlar gibidirler. Bu tür şeyler [orkestradaki enstrümanlar] çok gürültülü ise, etkiyi engeller; tempoya aykırıysalar ve akortsuzsalar, sonuç korkunç bir sestir.

İlk olarak Odysseus'u ele alalım, çünkü Whitehead her zaman onun için tam olarak adil değil ve hatta onun Platon'un

3 *Age.*, 7.
4 *Age.*, 6.

gerçek atası olmadığını ima ediyor. Odysseus'a karşı ortaya atılan başlıca iki itham bulunmaktadır: Birincisi, zorunluluk icadın anası değil, sadece nafile kurnazlıkların anasıdır; ikincisi ise pratik problemlerin çözümüne uygulanan akıl, Teorik Akılla, yani 'dünyanın pratik görevleri üstünde tahta oturtulmuş', 'ilgisiz merakla bir dünya anlayışı'[5] arayan akılla yeniden canlandırılmazsa, yöntem olarak ve nihayetinde sadece alışkanlık olarak yozlaşır ve taşlaşır. Bu ikinci itham, inanıyorum ki, tamamen ilk değil. Teorik Akıl, eğer daha çok Epikür'ün Tanrıları gibi, dünyadan çok fazla uzak duruyorsa, tamamen metodolojide değil, aynı zamanda saf formalizmde yozlaşması ve taşlaşması mümkündür. Bildiği şeylerin, açık ve seçik olduğu için kendisine başvuran fikirlerin tefekkürüyle, kendisini tatmin etmekten alıkoyan nedeni ve bilmediği başka bir şeyi ihmal etmesinin nedenini önleyecek hiçbir şey yoktur. Bizi cehaleti kabullenmeye, gizli olan şeylerle ilgilenmeye zorlayan pratik alandaki felaketlerden kaynaklanan kayıtsızlıktan kurtulabiliriz ve başarısızlığın nedenlerini araştırabiliriz. Eğer 'onun [Odysseus'un] arkadaşlarının kemikleri pek çok kayalığa ve adacığa dağılmış'[6] ise, bu, büyük ölçüde onların itibarınadır; yataklarında temiz giyimli ve konforlu bir şekilde ölen Platon'un arkadaşlarına ise bir serzeniştir.

Whitehead, Batı Avrupa'da bilimin yükselişiyle ilgili açıklamasında, övgüye değecek şekilde keşfin teorik ve spekülatif yönünün önemini vurguladı, fakat, sanırım pratik isteklerin teşvik edici etkilerini azımsıyor. 16. ve 17. yüzyılların insanı, denizdeki boylamın belirlenmesinin acil bir pratik sorun olduğunu biliyordu; ayrıca şu şekilde bunun çözülebilir olduğunu da biliyordu: Ay tarafından yıldızların örtülmeleri/okültasyonları gibi belirli astronomik olaylar, yeterli doğrulukla tahmin edilebildiği takdirde, denizci kendi yerel saatine göre

[5] *Age.*, 29.
[6] *Age.*, 8.

onların ne zaman gerçekleştiğini gözlemleyerek Doğu veya Batı Greenwich arasındaki mesafesini belirleyebilirdi.[7] Greklerin Spekülatif Aklı, nispeten yanlış astronomik tahminlerle ve kaba gözlem metotlarıyla yetinmişti. Çünkü onlar daha büyük doğruluğa gerek olmadığını gördüler ve bu nedenle güneş merkezli evren kuramını, yer merkezli evren kuramına tercih etmek için kriterleri yoktu. Derin kaynaklardan pompalayarak su çıkarmanın ve onları havalandırmanın zorlukları, barometreye, hava pompasına ve sonuçta atomik teori ve teorik kimyayı ortaya koyan genel olarak gazlarla ilgili çalışmaya yol açan ilgileri teşvik etti. Bu keşifler, pratik teşvik olmadan gerçekleşmiş olabilir, ancak çok erken de olabilirdi. Esasen boylam bulma, mermilerin yörüngelerini bulma ve ağır silahlar yapmak için büyük metal kütleleri tutma uğruna doğru kronometre yapma sorunları gibi başka örnekler verilebilir. Yıldız haritaları çizme ve metalleri dönüştürme hakkındaki sahte pratik sorunlar da örnek olarak verilebilir.

Kraliyet Topluluğunun kurucuları, kesinlikle bilimsel faaliyetlerinden çıkan pratik meyveleri beklediler ve bu konuda aldanmadılar, ancak bu meyvelerin hızlı ve kolay bir şekilde büyümesini bekledilerse aldandılar. Mekanik icat tekniği öğrenilmek zorundaydı, daha çok özellikle mekanik icadın yapabileceği ve yapamayacağı şeyler ve başarısızlıktan nasıl yararlanılacağı hakkında bilgi edinmeleri gerekiyordu. Bir kronometreyi yapmak için gerekli olan genel teorik bilgi, boylamı bulmak için yeterince doğru olan ilk kronometrenin 1761'de yapılmasından önce yaklaşık olarak yüz yıl boyunca mevcut olmalıdır. Gecikme, sıcaklık dengelemesini sağlamakla birlikte denge çarkının salınımlarını 100.000'de benden daha düşük hatayla sürdürecek olan saat maşası mekanizması için doğru teknik hileyi bulmanın zorluğu gibi

[7] Kıyıdaki yerlerin boylamını belirleme sorunu, elbette daha kolaydır; çünkü hiçbir tahmine gerek yoktur. Aynı astronomik olayı Greenwich'te veya bilinen başka herhangi bir noktada ve saptanacak yerde gözlemlemek ve daha sonra notları karşılaştırmak yeterlidir.

tamamen pratik zorluklarla empoze edilmiş gibi görünmektedir. Bu durumda Platon'un aklı, Odysseus'tan çok önce yapabilecek herkesin, doğru olanı bulmak için onun birçok kurnazlık birikimini detaylı incelediğini söylemişti. Vurgulanması gereken nokta şudur: Onun birçok kurnazlıkları, çokça dayanıklılığının bir sonucudur.

Başkeşiş Mendel, Platon'un bir takipçisiydi, ancak pratik bahçıvan şeklindeki Odysseus [Odysseus'un Aklı] ona bir problem sunmuştu ve ellerine belli bir noktaya kadar yeterli bir teknik koymuştu.[8] Bu durumda Platon [Platon'un Aklı] ve Odysseus'un [Odysseus'un Aklının] işbirliği, aklına hayaline bile gelmeyecek bir şey, sonuncusu için verimli olmuş; ilkine ise en merak uyandırıcı problemlerinden bazılarını vermiştir.

Platon'un kendisi Odysseus'un özel arkadaşı değildi, fakat o zıtlıkların şaşkınlık yarattığını ve şaşkınlığın araştırmayı ürettiğini itiraf eder.[9] Tamamen teorik zıtlığa bazen sırtımızı dönebiliriz, fakat istediğimiz şey ile sahip olduğumuz şey arasındaki zıtlık o kadar kolay göz ardı edilemez. Platon ve Odysseus sık sık kavga edebilir ve eder; buna rağmen onlar birbirleri için gereklidir. Ancak bu, küçük bir noktadır, bir sonraki ise daha önemlidir.

Spekülatif Akıl, der Whitehead:

> Önyargısız/ilgisiz merakla dünyanın bir anlamını arar. Olan hiçbir şey ona yabancı değildir. Mutlak inanç [*faith*] tarafından, tüm tikel gerçeklerin kendi doğasının ve diğer tikel

[8] Johann Gregor Mendel (1822-1884) Alman keşiş ve biyologdur. Kalıtımın ve modern genetiğin kurallarını keşfettiği, yani Genetik biliminin kurucusu olduğu kabul edilir. Çocukluğu boyunca bir bahçıvan olarak çalışan Mendel, canlı bir türün özelliklerinin kendisini izleyen döllere nasıl aktarabildiği sorunu ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu konuyla ilgili deneylere 1858'de başlayan Mendel, 8 yıl sonra sonuca ulaşabilmiştir. Mendel'in araştırma ve çalışmalarında bezelyeleri seçmiş ve onlarla deneyler yapmıştır. (Çev.)

[9] Platon, *Devlet*, VII, 524a.

gerçekler arasındaki statüsünün genel ilkelerini gösterdiği gibi aynen anlaşılabilir olduğu ileri sürülmektedir...[10] Ayrıca anlama/kavrayış eksik olduğu sürece, bu ölçüde doyumsuz kalmaya devam eder. Böylece o, kendisini, iyi hayattan daha iyi hayata dürtü oluşturur.[11]

Yine şöyle der:

Spekülatif Akıl, özünde yöntemle engellenmemiştir. Onun işlevi, sınırlı nedenlerin ötesinde genel nedenlere tesir etmek, sadece bütün yöntemleri aşarak kavranılacak şeylerin doğasında koordineli olarak bütün yöntemleri anlamaktır. Bu sonsuz ideal, insanoğlunun sınırlı zekâsıyla asla elde edilemez.[12]

Alıntılanan bölümleri göz önüne alırsak, Whitehead'in daha önce yapmış olduğu,[13] metodolojinin çıkarlarındaki nihai nedenlerin reddedilmesinin (nihai nedenlerin çoğu zaman sıklıkla kötüye kullanıldığı gerekçesiyle), temel bir hata olduğunu eklemeliyiz. Aklın ilgisizliği, düşündüğü dünyanın ilgisiz olduğu ve bu nedenin 'diğer tikel olgular arasında bir konumu' olmadığı ya da bahsetmeye değmeyeceği anlamına gelmekteydi.

Platon, İyi Formunu [İdeasını] kavradığında, aklın nihai amacı ve amaç için çalışma alanı [propaedeutik] olarak bilimsel düşünceyi seçtiğinde, o, nihai nedenleri inkâr ederek önceden kendisiyle çelişmeyerek Spinoza'nın Tanrı'nın entelektüel sevgisi hakkında söylediği gibi bir şey söylüyordu. Formların [İdeaların] ancak kusursuz bir şekilde somutlaştırıldığı veya gerçekleştiği, zamansal maddi dünyada olduğu gerçeğiyle Platon, belki de haklı olarak, dünyaya karşı bir

[10] *The Function of Reason*, 29.
[11] *Age.*, 30.
[12] *Age.*, 51.
[13] *Age.*, 7 vd.

suçlamada bulunma olarak kabul edildi. Ancak Aristotelesçi anlamda formel nedenlere rağmen, daha çok Epikürcü tanrılar gibi kendi dünyalarında yaşayan, 'insanlığın dikkatsizce, kendi özlerini ötesinden yer alan' bu Formların kendilerine karşı çıkan bir suçlama olduğunu düşünmedi. Bir Kötülük Formu olduğunu varsaymak için eşit gerekçeli olmayan bir İyilik Formu olduğunu varsayalım.

Dikkatsiz bir idealizmi arapsaçına çeviren bir yanılgı söz konusu, şayet ideal olan ezeliyse ve tek gerçeklikse, her şeyden rahatsız olmanın nedeni nedir? Her şey yolunda değil mi? Cevaplanabilir bir soru da var. Mutlak veya ideal bir İyi varsa, neden mutlak veya ideal bir Kötü olmasın? Descartes, dünyanın, kötü niyetli bir cin tarafından yönetilebileceğini öne sürdü, buna göre de gerçek için ne kadar çaba sarf edersek, o kadar çok aldatılıyoruz ve daha büyük yanlışlarımızı doğru yapmak için o kadar çaba sarf ediyoruz. Bu ve benzeri rüyalar, doğal terimlerle ortadan kaldırılamaz. İdealler Aklın ürünüdür ve Aklın kendisi, doğduğu ve beslendiği maddi ve maddi olmayan, çevrelediği dünyanın çocukluk hâlidir. Tabiat Ana, bu şımarık yaratığın kaprislerinde sık sık şaşkınlığa uğrayabilir ve onun değişmekte olduğundan şüphe duyabilir. Yine de tabiat ananın etiyle ve kanıyla o hâlini hiç değiştirmez veya tabiat ana onu asla besleyememiştir. Akıl, kendisinin de hâlden hâle geçebilir olduğunu düşünebilir ve Hesperidlerin müthiş Bahçesinde rahat bir yaşam sürdürebilir, ancak tüm Tabiatın kuluçkadan çıkan yavrularının bir yaşam için çalışmak için dışarı çıkması da gerekir. Şayet evren tamamen kötülük ya da tamamen kayıtsızlık yeri olsaydı, o zaman insan arzuları gerçekten de kaderin boşuna meydan okumaları olurdu, ama aynı zamanda açıklanamaz ve saf bir mucize olurdu. Şüphesiz yeni zorluk, Naturalistik Yanılgı, insanın değer ve ideallerinin çevresindeki topraktan kaynaklandığını ve henüz daha toprağın kendisinin kokusunu düşünmeden onunla beslendiği, onunla tam olarak yapıldığı tezekten gelişip büyüdüğünü hafif bir tiksintiyle kabul

ettiğini ileri süren başarıya engel olmaktadır. Oluşum sürecini kabul eden evrim sözcüleri bu yanılgıdan kaçındılar, fakat tarihsel art arda gelişte, bir şeyin ya da başkalarının kesinlikle var olmadığı bir zamanın var olduğu kaba olguyu (doğal dindarlıkla kabul edilebilecek olan) bir dereceye kadar ifade ettiler ve o var olduğunda da bunun bir mucize olarak değil, fakat doğal bir süreç olarak düşünülmesi gerektiğini ve aslında evrimle kastettikleri şeyi de ekleyerek sonraki bir zamanın var olduğunu ifade ettiler. Bu 'epigenetik evrim'[14] görüşünün kabulü, 17. yüzyılı derinden sarstı, ancak bu durum kaçınılmazdı. Bu öğreti, metafiziksel bir ilk ilke olarak *ex nihilo nihil fit* [*Hiçlikten hiçbir şey çıkmaz.*] öğretisini reddetmenin önemli bir sonucudur. (Doktrin, bilimsel araştırma için hâlâ faydalı bir yöntem sağlamaktadır.) Yaratılışı bir olgu olarak kabul ettikten sonra, onu bir ilke olarak anlamaya çalışmak gibi başka bir görevdir. Whitehead'in Aklı tartışması bu yönde bir adımdır.

Tarihsel süreç için diyalektik süreç denilen şeyin yerine geçirilmek istenen idealist çaba, bir başarısızlık gibi görünüyor. Analitik, kısıtlayıcı ve eleştirel olan sıradan mantığı geçersiz kılmak için yaratıcı olan bir hiper-mantık üretme girişimi ise, bu bir sahtekârlıktır. Şayet insan düşüncesinin gerçekte nasıl gelişme eğiliminde olduğunu açıklamak için bir çaba ise, çok düşündürücü ve değerlidir, ancak bu bir psikolojidir ve aşırı basitleştirilmiş bir psikolojidir. Her

[14] Epigenetik terimi biyolojide, canlının genetiğinde var olan koda bağlı kalmadan ortaya çıkan değişimler için kullanılır. Diğer bir ifadeyle DNA dizisindeki değişikliklerden kaynaklanmayan, ama aynı zamanda kalıtımsal olan, gen ifadesi değişikliklerini, yani kalıtımsal olup genetik olmayan fenotipik varyasyonları ifade eder. Epigenetik sözcüğü 1942'de, ilk kez bir bilim dalı anlamıyla, Conrad Waddington (1905-1975) tarafından kullanılmıştır. Waddington'ın daha çok, embriyolojik bir anlam ile oluşturduğu 'epigenetik' terimi, moleküler tekniklerin gelişmesiyle, daha moleküler seviyeye indirilmiş ve de kalıtımsal anlam eklenmiştir. Bu anlamda, epigenetiğin bugün en çok kullanılan ve de kabul gören tanımı, DNA dizisindeki değişikliklerle açıklanamayan, mitoz bölünme veya mayoz bölünme yoluyla kalıtılan gen ekspresyonu değişikliklerini inceleyen bilim dalı şeklindedir. (Çev.)

hâlükârda diyalektik, istediği şeyi yapmaz. Bununla birlikte, Hegelciler, düşüncenin her zaman eksik olduğu, ancak her zaman tamamlanmayı hedeflediği hayati bir noktada olduğunda ısrar etmişlerdir ve bu, onu başka bir şey değil düşünce yapan şeydir. Ancak bu, 'zamanı ciddiye alanlar' tarafından eşit derecede iyi söylenebilir ve kendisi salt düşünce olmayan somut tarihsel bir süreçte bir aşama olarak sergilemekle ilgilidir.

Bu ön hazırlıklardan sonra, benim için Whitehead'in en önemli ifadesi olarak görünen yeri aktarmama izin verin:

> Fakat zihniyet yüksek düzeyde çalıştığında, o zihinsel tecrübenin arzularında yenilik meydana getirir. Bu fonksiyonda, saf bir anarşi unsuru vardır. Fakat zihniyet artık kendi kendinin düzenleyicisi olur. O, kendi faaliyetlerini kendi yargılarıyla yönlendirir. Kendi anarşik ürünleri arasında ayrım yapan daha yüksek bir arzu sunar. Akıl ortaya çıkar. O, bu nedenle düşünülen, yani bu tartışmanın konusu olan Akıldır. Anarşinin ortaya çıkmasını, anarşiden gelen isyanı, anarşinin kullanımını ve anarşinin düzenini düşünmek zorundayız. Akıl, anarşik arzunun kaba gücünü medenileştirir. Anarşik arzu dışında doğa, hiçliğe doğru düşüşü/çöküşü yavaşlatmaya mahkûmdur. Salt tekrarlayan tecrübe, unsurdan sonra gelen unsuru aşamalı olarak ortadan kaldırır ve boşluğa doğru kaybolur. Salt anarşik arzu, tekrar tarafından yavaş şekilde ulaşılan aynı sonucu hızlı şekilde gerçekleştirir. Akıl, dünyayı kurtaran disiplinli karşı-faaliyetin bizdeki özel somut örneğidir.[15]

Anarşik aşama,[16] Ion'un Aklıdır. O hâlâ bir tür akıldır, ancak anarşi yüzünden, düşünce her zaman yanlış gidebilir ve sık sık bu yanlışı yapar. Gerçek peygamberler, sahte peygamberlerden çok daha azdır. Güvenliğin ilk düşünce

[15] *Age.*, 27 vd.

[16] Anarşi tam bir düzen bozuculuk ve karıştırıcılık anlamında kullanılmadığı için kelimeyi aynen bıraktık. İleride açıklaması gelecektir. (Çev.)

olduğu varsayılırsa, 'belki de onları merhametli bir şekilde taşlamak daha güvenlidir.'[17]

Açıkça bir anarşi aşaması olmadan yenilik olamaz ve yenilik olmadan da, Hume'un mantıksal alışkanlığı duygusu dışında, Akıl olamaz. Mantıksal alışkanlık, Aklın bir parçasıdır, ancak vurgulu bir şekilde Aklın bütünü değil, sadece düzenli olan başka bir şey gibi, sadece tekrarlamadır. Burada amaçlanan anlamda anarşi kelimesi, düzensizlik veya bozulmuş bir düzen değil, yeni düzenin doğabileceği ve farklı düzen türlerine hoşgörülü olan biçimsizliği ifade eder. 18. yüzyıldan günümüze kadar pek çok görüş, anarşik arzuyu Akıldan ayırmaya ve Akıl lehine onu yüceltmek için destekler dile getirmiştir. Bu, en azından Shaftesbury, Hutcheson ve Hume'da, açıkça Rousseau tarafından, edebiyatta Romantik hareket liderleri ile ve 18. ve 19. yüzyılın başındaki dinî hareketlerin bazıları tarafından ilan edilen tutumdur. Son zamanlarda Bergson felsefe adına yeni bir dönüş gerçekleştirdi. (Pragmatizmi aynı kategoriye dâhil etmekte tereddüt ediyorum. Pierce ve Pragmatizmin buraya kesinlikle dâhil edilmemesi gerekiyor.) Genelde anarşinin destekçileri, şayet Aklı genelde yerinden edecek olan itibarsız parazitleri teşvik etmemişlerse, seçkin bir gruptur ve daha da seçkin görünürler. Bununla birlikte kendileri için söyleyecek hiçbir şeyi olmayan parazitleri göz ardı edersek, anarşist arzu iddialarının tüm bu savunucuları şunu ileri sürerler: 'Salt tekrarlayan tecrübe, aşamalı olarak her bir unsuru ortadan kaldırır ve boşluğa doğru kaybolur,' fakat 'salt anarşist arzu, çabukça aynı sona ulaştığını' anlamada başarısız kalır. Şüphesiz protestoları, bürokratik görüş olarak adlandırılabilecek bir protesto olduğu sürece, anarşist unsur, basitçe ortadan kaldırılması gereken bir ayrıntı olacaktır. Bürokratik görüş insan işlerinde her zaman güçlüdür ve muhtemelen bildiğim kadarıyla Parmenides'in bunu savunmasından bu

[17] *Age.*, 53.

yana, saygın bir filozof kehanette bulunmamıştır. Bazı itirazlara ihtiyaç duyulduğu dikkate alınırsa, en önemlisi, antagonisttik ya da tamamen ayrı bir şey olarak akıldan ayrı hiçbir anarşist unsur olmamasıdır. Whitehead'in ifadesinin değeri şudur: Böyle bir ayrım doğru değildir, fakat anarşiyi, anarşinin kontrolünü içeren tam bir süreçte olmada bir aşama olarak ele alır.

Aşırı septikler hariç tüm filozoflar, nasıl olursa olsun, 'fikirlerin düzen ve bağlantısallığının, şeylerin düzen ve bağlantısallığıyla aynı olduğuna' inanıyordu. Onların birbirlerinden fazlasıyla ayrıldıkları nokta, fikir ve idelerin özellikleri ile onlar arasındaki bağlantının özellikleri hakkında söylemek zorunda oldukları şey üzerindedir, ancak bunun hakkında ciddi bir şekilde ayrı düşmezler. Şayet bu konuda olmasaydı, filozofun düşünce, akıl ya da genelde zihin hayatı hakkında söylemek zorunda kaldığı bir şey, kadın romancıların kahramanlarının karmaşık duyguları hakkında söyledikleri şeyler gibi, tamamen duygusal bir ilgi olacaktı. Bu yüzden Whitehead'in Akıl görüşü, bu genel metafizik kavramın bir parçası ya da bölümü olarak ele alınmalıdır ve ayrıntılandırmadan ve özellikle özel teknik terminolojisini kullanmadan *Aklın İşlevi*'nde bunu ifade ettiği şekilde yapmıştır. İlk bakışta, Aklın, Whitehead'in görüşüne göre, tüm gerçekliğin özelliğinin, yani somut ya da reel varlık adını almayı hak eden herhangi bir şeyin, kendi doğasına göre düzenlediği ve sonra da kendi kişisel damgasıyla yeniden düzenlediği, kendi çevresiyle ilgili her şeyi içine alması nedeniyle, insan için bilinen en yüksek düzeyle somutlaştırdığı açıktır. Sürecin yeni bir şey ürettiği her yerde ve sadece tekrarlayıcı olmadığı yerde, Akıl için ayırt edilebilir bir şekilde benzer bir şey vardır.

Aklın evrende oynayacak bir rolü olduğu kabul edildiğinde, konum ve gerçek olaylarla ilgili iki açık kuram biçimi vardır: 1) Süpernaturalizm, 2) Naturalizm. Müteveffa Prof.

A. A. Bowman[18] üçüncü bir alternatiften bahsetmiştir, ancak muhtemelen onu burada ele alamayacağız ve meseleyi bu iki kurama göre düşünmeye çalışacağız:

(1) Ya Akıl, bir düzen ve değer üreten arketiptir ve *vera causa*dır [*gerçek neden*]. Ancak bu görüşe göre Akıl zamansız bir tümeldir ve *universalia ante rem* [*Tümeller tikellerden öncedir.*][19] öğretisini ima etmektedir. Bu durumda, zamansal gerçeklikler yarı gerçek veya hatta yanılsama seviyesine düşer, sıradan anlamında gerçekte hiçbir etkin nedensellik var olmaz, sadece Formel ve Nihai Nedenler varolur, buna göre de varoluş zamansal olmayan tümellerin varoluşu anlamına gelir.

(2) Ya da Akıl, tarihsel bir uzam-zamansal süreçte gerçekleşen ve kısmen de etkin nedenlerde olan ilk örneklere sahip olan bil-fiil varolanlardır. Formel ya da nihai nedenler, *univer-*

[18] In *A Sacramental Universe* (Princeton and Oxford,1939).

[19] Ortaçağ Hristiyan felsefesinin, özellikle Skolastik dönemin en büyük felsefi tartışması, 'tümeller tartışması'dır. Tümelller tartışması, esas olarak tümellerin var olup olmadığına ilişkin değil, nesnel gerçekliklerinin olup olmadığına ilişkin bir felsefi tartışmadır. Platon'un yolundan giden Augustinus, Anselmus gibi filozoflar, tümellerin nesnelerden/tikellerden bağımsız olarak var olduğunu, yani tümellerin gerçek varlıklar ve tikellerin özü olduğunu iddia ediyorlardı. Bu iddialarıyla tümellerin varoluşunu *universalia ante rem* [*Tümeller tikellerden öncedir.*] şeklinde ifade etmişlerdir. Onların bu görüşüne *kavram realizmi* adı verilmektedir. Aristoteles'in yolundan giden Abalerdus, Albertus Magnus, Thomas Aquinas gibi filozoflar, tümellerin var olduğunu ama nesnelerin/tikellerin içinde ve onlara bağımlı olduğunu iddia ediyorlardı. Bu filozoflar, tümellerin varoluşunu *tümeller universalia in re* [*tikellerin içinde*] şeklinde ifade etmişlerdir. Onların bu görüşü de *konseptüalizm* olarak adlandırılır. Bu iki görüş *realizm* adı altında yer almaktadır. Zira her iki görüş de tümellerin şu veya bu biçimde gerçekten varolduğunu kabul etmektedir. Ancak birincisi *radikal realizm*, ikincisi ise *ılımlı realizm* olarak nitelendirilir. John Duns Scotus, Ockhamlı William, Roscelinus gibi filozoflar ise sadece nesnelerin/tikellerin varolduğunu, tümellerin ise benzer nesnelere vermiş olduğumuz adlardan ibaret olduğunu iddia ediyorlardı. Bu iddialarıyla tümellerin varoluşunu *universalia post rem* [*Tümeller tikellerden sonradır.*] şeklinde ifade etmişlerdir. Onların bu görüşü *nominalizm* olarak adlandırılır. Dolayısıyla nominalizme göre sadece tikeller gerçek varoluşa sahipken, tümellerin gerçek varoluşları bulunmaz. Tümeller tartışması tüm Hristiyan Ortaçağ felsefesi dönemi boyunca sürmüş ve bu dönemin sonlarına doğru önde gelen nominalistlerden Ockhamlı William'ın etkisiyle nominalistlerin lehine sonuçlanmıştır. (Çev.)

salia in re [*tümeller tikellerin içinde*] olsalar da, bil-fiil varolan varlıklar değildir, çünkü onlar zaman dışıdır. Diğer bir ifadeyle (1) zaman dışı, ezeli, tümel ve tikel tüm gerçeklikler (2) hem bil-fiil zamansal varolanlardır hem de ezeli formlardır.

Orijinal bir üçüncü yol var olsun ya da olmasın, bana göre küçük bir argüman, tümelleri başka anlam vererek açıklayan nominalist ve konseptüalist teorilerin dışarıda tutulması gerekmektedir. Gerçekte Platon'un *Parmenides*'inde (MÖ. 132) zamansız bir dışarıda bırakma yeterli olacaktı, şayet daha fazlasına gereksinim duyulursa, üç argümana kısaca işaret edilmelidir:

(1) Tümeller olmadan bilgi imkânsızdır, zira bilgi, *Theaetetus*'un göstermeye çalıştığı gibi tümellerin bilgisidir.

(2) Bay Russell'ın işaret ettiği gibi, tümellerin kelimeler ve düşünceler olduğunu söylemek çözüm değildir, çünkü kelime veya düşüncelerin kendileri tümellerin özel türleridir, tikellerin değil.

(3) Kelime ya da düşüncelerden oluşan cümlelerin kullanımı, değeri, doğruluk ya da yanlışlığı başka bir şeye (muhtemelen başka cümle veya düşüncelere) atıfta bulunmalarına bağlıdır ve bu bir ilişkidir ve bu yüzden de tümellerdir.

Tümeller, 'sadece hiçbir şey' olarak değil, kendileriyle çelişmeden tikel olarak düşünülen başka bir şeyi açıklayamaz. Onlarla ilgili sorun, tikellerle ilişkilerinde onlara bir yer bulmak ve ilişkiyi ifade etmektir. Bu muhtemelen felsefeyi sıkıntıya sokan bir durumdur. Bana göre geleneksel isimler Formlar [İdealar] veya Özleri, sınıfların kuşkulu olarak dâhil edildiği ve basit anlamda muhtemelen nitelikleri dışarıda bırakan tam anlamıyla tümellerin doğrular, örnekler ya da idealar olduğuna işaret olarak kullanmak uygundur. Kesinlikle, tipik tümeller olarak, mesela renklerin duyusal niteliklerini ele alarak yapılan tartışmada birçok yanlış ortaya çıkmıştır, hâlbuki mühendislik anlamında 'betimleme' tipik bir tümeldir.

Tümellerin konumu hakkında ortaya çıkan problemler, 'Platonik' geleneğin dâhil edildiği bir şeyle içinden çıkılmaz

bir hâl almıştır. Burada 'Platonik' ifadesi Platon'un kendisini ima etmemek için kullandığım bir kavramdır. Bu birinin kekini yemek ve ona sahip olmak isteyen doğal insan arzusunun bir sonucudur ve bu 'ebedî' ve 'sonsuzluğun' belirsiz kullanımına dönüşür. Formlara uygulanan bu terimler, zaman boyunca art arda, değişmeyle veya süreklilikle hiçbir ilgisi olmayan kesin anlamına gelir. Ancak, bu terimler, çok uzun bir süre değişime rağmen veya tahsis edilmiş herhangi bir sınırlı zaman süresinden daha uzun bir süre boyunca bile devam edip geldiği ya da kalıcı olduğu anlamına gelir. Sanki mekânsal olmayan, devredilebilir herhangi bir büyüklükten daha büyük bir anlam ifade etmişti. Zaman içinde uzun süre kalıcı olan doğruların ve ideallerin zamansal olmayan karakterini tanımlamaktan kaynaklanan, ruhun ölümsüzlüğü ve töz kavramının altında yatan uzun zamandır devam eden kafa karışıklıkları mevcuttur. Tanımlama, değer verdiğimiz herhangi bir bil-fiil varolanın, mümkünse sonsuz bir şekilde, çok uzun bir süre devam edeceğine inanmak uğruna yapılır. Var olan veya yaşayan her şeyin bir başlangıcı ve aynı şekilde bir sonu vardır. Sadece herhangi bir şekilde neden varolmasına son vermesinin uygun bulunmamasının ya da değerinin neden devam edip gelen –ancak ölçülebilecek olsa da– zaman boyunca herhangi bir ilişkiye sahip olması gerektiğinin bir nedeni yok gibi görünüyor. Her hâlükârda, her yaşam süresi, daha uzun bir ömre göre kısa ve daha kısa bir süreye göre uzundur, böylece değer ve uzunluk, birbirleriyle herhangi bir basit ilişkiyi zar zor taşıyabilir.

Bazı insanlar, trajediye acı çekmenin dâhil edilmesi, kahramanın ölmesi gerçeğine dayanır, hâlbuki kahramanın içsel olarak doğru seçimi yapabilecek bir kişi olduğu gerçeğinde ya da kontrolü dâhilinde veya kontrolü dışındaki nedenlerden dolayı, elverişli durum geldiğinde yanlış olanı seçer ve hatasından dolayı acı çeker. Bir yaşamda fırsat bir kez gelir ve bir daha asla gelmez ve geçmiş geri döndürülemez. Kahraman doğru olanı seçerse ölümü trajedi değildir.

Kahraman başka bir hayatta tekrar yaşasaydı, trajedi hafifletilebilir mi? Öyle olsaydı, ya yaşamlar hafızanın sürekliliği ile bağlantılı olacaktı ya da olmayacaktı. Olmazsa, o zaman bir sonraki yaşamda ya aynı tür insan için benzer nedenlerin benzer etkileri olacağı ya da aksi takdirde başaramazsa, Kraliçe Elizabeth'in *Ark Royal*'i ile aynı adlı şimdideki gemi arasında olduğundan iki hayat arasında daha gerçek bir bağlantı olmadığı ortaya çıkacaktır. Şayet hayatlar, hafızanın sürekliliği ile bağlantılıysa, o zaman ikisi de gerçekten bir yaşamdır ve ileri sürülen fikir, kaderin önlendiği anlamına gelir, fırsat iki kere gelir ve geçmiş geri alınamaz. Aslında, oyunu bozan ama zenginlik getiren geleneksel 'mutlu son'. (Platon'un *Devlet*'in Onuncu Kitabında yer alan mitte [Er mitinde] hafızanın sürekliliği ve süreksizliğinin ustaca birleştirilmesi çok zekicedir.)

Bu konularda popüler düşünme biçimi, (en azından niyette) erdemli olduğumuz, ancak hayatlarımızda mutsuz olduğumuz ve bu nedenle bir miktar telafi etme fırsatını hak ettiğimiz inancına bağlı görünüyor. İnandığım hiç kimse, kendisini hak ettiğinden daha mutlu olarak düşünmedi bile ve bu nedenle, bundan böyle telafi edici bir mutsuzluğa gereksinim duyuyordu. Bu argüman her zaman başkaları için saklanılmıştır. Bu nedenle tamamen geçersiz olarak atılabilir ve başka bir yaşam adına bunu telafi etmek için tüm argümanları ciddi bir şüphe içine atar. Sonunda biri, "Hayatlarımızın 'yalnız, fakir, iğrenç ve acımasız' olduğu doğruysa, onlar uzun süreli olmasa da şanslı değil mi?" diye sorar.

Şüphesiz hayatın en önemli özelliği, her birinin yalnızca farklı bir insan olması değil, aynı zamanda yaşamın sadece bir kez yaşadığı ve daha sonra bittiği anlamına her bir hayatın biricik olduğudur. Eğer ölümsüzlük veya ebedî hayat, olması gerektiği gibi ciddiye alınacaksa, hayatın tekrarlandığı veya devam ettirildiği anlamına gelmez, bu sadece hakikatle yüzleşmekten ve zorluklara karşı gelmekten kaçınmak anlamına gelir. Ölümsüzlükten kastedilen, belli bir nitelik veya yoğunluk, derinlik veya yükseklik veya yeni bir yaşam

boyutudur, fakat kaçınılmaz olarak zamansal olmayan bir şeydir. Spinoza bunu açıkça ifade etti ve Platon'un da söylemeye niyet ettiğine, ancak düşüncesini geleneksel inanca dayanan mitlerle karıştırdığına inanıyorum.

Konudan uzaklaşmış gibi göründükten sonra Whitehead'e dönmek için bu konuda, muhtemelen gerekli anlaşmazlığın olmadığı birkaç noktadan biri olsa da, Spinoza ile aynı fikirde olduğunu söylemiyorum. Asıl mesele, Aklın hayatının, herhangi bir düzeyde yaşam gibi, zamansal bir süreç olduğudur; belirli bir zamanda belirli şartlar altında çalışıp koşullara bağlı olarak çalışmasıdır, ancak işlevin en yüksek bir seviyesine süreçleri yükseltir. İşlev seviyesinin yüksekliği Form veya Öz'e göre yargılanır, bunlar ise zamansal olmayan ancak formsuz olanı tanımlayan ya da zamansal süreçte somutlaştıran ve gerçeklik kazandıran şeylerdir. Zamansal olmayan ve bil-fiil süreçler veya olaylar arasındaki formlar ilişki, ancak normalde mekânsal ve zamansal ilişkileri gösteren fiillerle metaforik olarak ifade edilebilir. Bu nedenle metaforlar, ciddiye alındığında yanıltıcı olur. İlişki, muhtemelen en doğrusunu zamansal sürecin, ebedî özün 'bilgilendiren' 'madde' olduğunu söyleyerek Aristotelesçi dilde ortaya konulmuştur. Her durumda, bu herhangi bir teori için, belki de tamamen sözlü, belki de zor bir zorluktur. Her hâlükârda, bu zor bir durumdur, muhtemelen saf biçimde kelimesi kelimesinedir ya da muhtemelen öyle değildir, zaman içinde orijinal süreci ve aynı derecede orijinal ancak oldukça farklı form gerçekliğini kabul eden herhangi bir teori için durum budur. Aradaki fark, yalnızca olayların var olduğunu, işgal ettikleri yer ve zaman nedeniyle sergiledikleri karakterlere sahip olduklarını ve hem dış hem de iç ilişkilere sahip olduğunu söyleyerek ifade edilebilir. Bu nedenle, eğer onlar varsa, formların varoluşu olayların onlar tarafından ne zaman ve nerede bilgilendirildiğidir. Tek olası alternatif, formların var olduğunu ve başka hiçbir şey olmadığını, zamanın yanılsamasının ya da zamanın basit olmadığını söy-

lemek gibi görünüyor. Bu, orada olmayan bir şey hakkında nasıl konuştuğumuzu açıklamaya bırakıyor. (Sonsuzluk hakkında bildiğimiz tek gerçek hareketsiz olan şeyse, zaman nasıl 'sonsuzluğun hareketli görüntüsü' olabilir?)

Dikkate alınması gereken en önemli sorun, Formel ve Nihai Nedenlerin (Şu an için bunları ayırmaya gerek yoktur.) herhangi bir anlamda *verae causae* [*gerçek nedenler*] olup olamayacağıdır. Nihai nedenler bazen, gelecekten geçmişe tersine çalışan özel bir etkin nedenmiş gibi düşünülmüştür. Bu görüş, zamanın gerçekliğine inanan herhangi biri tarafından reddedilmesi gerektiği gibi ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Zamanı, değişimi ve süreci inkâr eden ve bu nedenle sıradan anlamda etkin nedeni inkâr eden, yani değişimi tarihsel silsileye yönlendirenler için elbette büyük bir zorluk söz konusu değildir. Bu görüşe göre, geçmiş, şimdi ve gelecek dediğimiz şey sonsuza dek bir arada var olur. Bu şekilde adlanan nedensel ilişkiler, eğer bir şey ise, mantıksal ilişkilerdir ve her yönden farklı şekilde işlev görürler.

Başka bir teoride, nihai nedenlerin gelecekten geçmişe işlediğini varsaymanın sonuçları aşağıdaki gibi gösterilebilir. Wellington, zafer uğruna Waterloo savaşında yer aldı,[20] bu onun sonuydu ve savaştığı sırada gelecekteki bir olayla temsil edildi. Gelecekteki olay, zafer, savaş sırasında mevcut olayları bir şekilde etkiliyorsa, karşıt son nedenini, yani savaş anında zıt (veya aynı şekilde) yolu da açık tutan yenilgiye uğramayı da varsaymalıyız. Yine, eğer gelecek, şimdiyi değiştirebilirse, şimdiki geçmişi değiştirebilir ve yakın

[20] I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanmış son kesin sonuçlu ve büyük savaş olan Waterloo Savaşı, tarihe yön veren bir savaştır. Waterloo Savaşı, 18 Haziran 1815'de Belçika'nın Waterloo kasabası yakınlarında, Napolyon Bonapart'ın komutasındaki Fransız ordusu ile İngiltere'nin Wellington dükü Arthur Wellesley ve Beyaz Rusya'dan General Blücher tarafından komuta edilen (İngiltere-Prusya) ittifak güçleri arasında gerçekleşmiş ve Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart'ın mutlak yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Savaştan bir gün önce Waterloo'da kalan Wellington dükü Arthur Wellesley'in, savaştan bir gün önce kaldığı yerin ismini savaş ismi yapma alışkanlığı vardı. (Çev.)

geçmiş daha önceki geçmişi değiştirebilir. Geçmiş daha sonra sabit ve geri alınamaz hale gelmeyecek, ancak gerçekten etkili bir nedenselliği reddetmek ve geçmişi bilinmez kılmak kadar hayali bir şey olmayacaktı. Etkin nedensellik kavramı, daha önce olanlar yüzünden olduğu ve daha önce olanların kendi gerçek olaylarında olduğu ve değiştirilemez olduğu gibi bilfiil olgu olay olarak her ne var oluyorsa onu ifade eder. Geçmişteki olaylar ve onlar hakkındaki görüşlerimizin değişebileceği doğrudur, ancak, yalnızca o olayları bilip bilmememizle değiştirilmez oldukları için onlar hakkında bilgi sahibi olabiliriz. 1815 Haziran'ından sonraki olaylar, Waterloo Savaşı hakkındaki bilgilerimizi değiştirebilir, ancak yalnızca olayın kendisi, orada hakkında bilinendir, yani, değiştirilemez olandır. Şüphesiz Wellington savaştan önce ve savaş sırasında (Napolyon'da olduğu gibi) aklında bir plan vardı ve bu planlar olaylara kadar olayların seyrini belirleyen etkin nedenler anlamında kısmen sebep oldular. Bu anlamda, formel bir neden olarak düşünülebilecek plan, aynı zamanda özel bir etkin neden olarak da düşünülebilir. Burada paradoksal veya saçma bir şey yoktur, ancak bir plan olsa da, bir insanın aklındaki bir düşüncenin (veya tercih ederseniz beyninde olan bir şeyin) olabileceği ve aslında kesinlikle bir tür etkin neden olabileceği gibi, yani fiziksel olarak ilgili bir neden türü hakkında bilgimizle mukayese edilemez olan hakkında çok az şey bildiğimiz talihsiz bir durum vardır. Etkin nedenlerle ilgili bilgimizi mümkün olduğunca kullanmaktayız ve kullanmalıyız, ancak sağladığı bilgileri önemsiz bulduğumuzda anlamak için başka bir yere çevirmeliyiz. Bazen etkin nedenlerin fiziksel bilgisi ile sağlanan bilgiler, ilgili gerçeklerin veya ilkelerin önemsenmemesinden dolayı, ancak her zaman değil, önemsizdir. Fizik bilimi ve etkin nedenler açısından, keman çalmak, ölü atın kuyruğundan kıllarıyla ölü koyunun bağırsaklarını düğümlemekten oluşur ve düğümleme ve bağırsakların uzunluk ve gerginliğin niteliksel değişkenlerinden ayrı, sönebilecek hiç-

bir şey yoktur. Genelde fizik bilgisinin ve özelde bağırsaklar ve kılların özelliklerinin makul bir uzunluğu, bir şekilde eşitlenmesi önemsiz detaylar eklemekten daha fazlasını yapamaz. Buradaki önemsizlik, önem vermemeden kaynaklı bir sonuç değildir. Eğer bir kişi keman çalmakla ilgili önemli bir şey söyleyecekse, formel ve nihai nedenlere göre yani, hangi müziğin çalındığı ve ne kadar iyi çalındığı hakkında bir şey söylemelidir. Bu tür bir ifade, etkin ve maddi nedenler hakkında hiçbir ifadenin veremeyeceği bir anlama yetisi türü verir ve formel ve nihai nedenlerin *verae causae* [*gerçek nedenler*] olmaları bu anlak nedeniyledir.

Geçmişin sonuçlarından kaçamayız; bu, maddi ve etkin nedenselliğin ne anlama geldiğiyle ilgilidir, ancak bazen ve bazı şekillerde geçmişten araçlar ve bunun dışında yeni bir şey yapmak için bir fırsat olarak miras aldıklarımızı kullanabiliriz. Eğer öyleyse, gelecekteki olayların ilkece öngörülemeyen bazı yönleri olmalıdır, çünkü öngörü tekrarlamaya dayanır ve sadece tekrarlanan şeylerle ilgilenebilir. Meseleyi teolojik dille söylersek, Tanrı geleceği geçmişten ve daha da öteden yaratmaktadır. O gerçekleşene kadar gerçekleşecek olan her şeyi bilmiyor.

Bu tartışmadan doğal olarak ortaya çıkan bir sorun vardır ve ben bununla ilgilenmiyorum. Tüm varoluş zamansal ise, uzamsal-zamansal da mı zamansaldır? [Samuel] Alexander, cesaretle öyle olduğunu ve böyle yaptığı için ciddi bir şekilde eleştirildiğini iddia etti. Bu noktadaki tartışmayı benden daha yetkin başkalarına bırakmayı tercih etmeliyim ve tüm olayların uzam-zamansal olduğunu ya da bazı olayların zamansal, diğerlerinin her ikisi olan uzamsal olmadığını söyleyerek yalnızca paradoksal sonuçlardan iki alternatiften birini takip etmeliyim. Karar vermenin *a priori* bir yolu yoktur. Ampirik olarak maddi süreçlerin uzamsal ilişkilerinin önemli olduğu, ancak şayet varsa, zihinsel süreçlerin uzamsal ilişkilerinin önemsiz olduğu açık olarak görünüyor. Başka bir deyişle zihinsel yaşamın uzamsal kapsamı çok kü-

çüktür veya gözlemlenmesi çok zordur ve bir kural olarak dikkate alınması gerekmez.

Sonuç olarak Natüralizm ile Süpernaturalizm arasındaki ayrım konusunda bir soru sormak istiyorum. Bana göre bu ayrım, daha ziyade benzer ve daha kullanışlı olandan, fakat daha muğlak olan Realizm ve İdealizmden biri, daha önemli olur. İkincisi sadece akademik kullanımında muğlak olmakla kalmaz, aynı zamanda bu terimler, haşlanmış ve yarı-pişmiş arasındaki farka dikkat çekmek için sokaktaki insan (veya gazete bürosundaki insan) tarafından kullanılmasından daha fazla etkilenir.

Natüralist, tüm deneyim parçalarının bir bütünün parçası olduğunu ve o bütünün Doğa olduğunu ve ilk görevinin de Doğayı hem kendi bölümlerinde hem de bütün ile olan ilişkilerinde anlamaya çalışmak olan olduğunu kabul eden kişidir. Bu görüşte olan kişi, tüm parçaların eşit öneme sahip veya değere sahip olduğuna karar verebilir, bu da değerler karşılaştırılabilir olduğundan hiçbirinin önemi veya değerinin olmayacağı anlamına gelir. Gerçekten de, hiçbir seçim ilkesi olmadan, Laplace'nin hesap cetveli konumunda olmadıkça, başka bir zamanda tüm durumu verili hâle getiren herhangi bir zamanda bütün evrenin durumunu hesaplayarak hemen hemen hiç ilerleyemezdi. Fakat bundan sonra başlangıç noktası olarak muhtemelen kesin olmayan bir bilgiyi, başka bir şeyden ziyade bir veriyi kabul etmenin hiçbir nedenine sahip olmayacaktı, zamanı ister ileriye ister geriye doğru hesaplasın, kesinlikle geriye doğru hesaplamadan ziyade ileriye doğru hesaplamayı seçmenin hiçbir nedeni olmayacaktı. Aslında hesap cetvelinin tesadüfen işlememesi için de bir neden varken, çalışmaya başlaması için bir neden yoktur. Yani doğrudan geçmişinden başlamayı ve ileriye doğru hesaplamayı seçmesi talihsiz bir durum olsa da, kendi hesaplamalarını hesaplamak zorunda kalacak ve kafası karışacaktı. Bu tür sıkıntılardan uzak durmak için Naturalist, her şeye aynı yöntemle yaklaşmayacaktır. [Naturalist] neyin daha değerli ve ihmal edil-

mesi gerektiğini veya en azından ikincil değerde neyin daha az değerli olduğunu seçecektir, bununla birlikte o Doğa'nın değerlerinin özel ölçütünü belirlemeden ziyade Doğa'nın kendisi için bir değer ölçütü oluşturması açısından elinden geleni de yapacaktır. Her hâlükârda, değerlerin kendisi tarafından değerli olduğuna karar verilen şeylere itiraz edilmesi durumunda, bizzat kendisi herhangi başka bir şey gibi doğal nesne olduğunu ve birden fazla olmasa da bir tanesini sayabildiğini söyleyerek cevap verebilecektir.

Hâlâ bir zorluk var: Naturalist, kendisinin daha az ve çok değerli olanı ayırt etme lüksüne izin verdikten sonra, kendisiyle çelişiyor ve tüm gerçekleri içten kabul ettiği başlangıç noktasının bariz netliğini tamamen terk etmiş görünüyor. Kipling'in[21] hikâyesinde Bir Başına Dolaşan Kedi'ye benziyor. Kedi, tüm yerlerin kendisine benzer olduğu konusunda ısrar ediyor, ancak yerini ateş ve süt tabağıyla değiştirmek istediğinde, vahşi ıslak ormanları terk etmeyi seçti.

Naturalist'e karşı Süpernaturalist, kendi başına değerli olan değerler alanı ile kendinde değeri olmayan salt tarih ve salt olgunun yabancı alanına ya da ikincil olan arasındaki köklü ayrımla başlar. Her ne kadar Süpernaturalist tarafından tutarsız olmakla suçlanan Naturalist, *tu quoque*[22] cevap verebilir, mevcut amaç için aynısıyla cevap verme doğru olsa bile, nokta mesabesindedir. Soru şudur: "Bir Naturalist tutarlı olabilir mi?" Soruyu sorarken, tabii ki, Whitehead'in bir Naturalist olduğunu varsayıyorum, yine Naturalizm ve Süpernaturalizmin tezi ve antitezi arasında gerçek bir sentezin var olmadığına dair daha şüpheli bir varsayımda bulunuyorum.

[21] Joseph Rudyard Kipling (1865-1936), İngiliz romancı, şair ve öykü yazarıdır. Daha çok çocuklar için yazdığı öyküleriyle tanınır. (Çev.)

[22] Mantık hatalarından biri olan 'sen de safsatası'dır. Bir tezi savunurken, karşı tarafın yaptığı bir hatayı söyleyerek kendi yaptığını rasyonelize etme durumudur. Diğer bir ifadeyle kendi haklılığını kanıtlamak için başkasının benzer bir yanlışını ileri sürmektir ya da bir iddiaya cevap vermek yerine, iddia sahibinin sözlerinin ve davranışlarının tutarlılık içinde olmadığı savıyla karşı iddiada bulunmaktır. (Çev.)

DİZİN

I. Dünya Savaşı 21, 23, 110
10. yüzyıl 56, 57
13. yüzyıl 56, 57
14. ve 15. yüzyıllar 57
17. yüzyıl 57, 66
19. yüzyıl 19, 20, 58

A
ahlak 80; ~ kuralları 80
akademik çalışmalar 85
Akıl 15, 29, 30, 34, 35, 36, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 64, 67, 68, 79, 80, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105; ~ın aşağıdan evrimi 39; ~ın doğası 30; ~ın faaliyet alanı 30; ~ın faaliyetleri 29; ~ın gerçek işlevi 30; ~ın İşlevi [The Function of Reason] 31, 34, 51, 82, 90, 91, 92, 94, 104; İyon'un ~ı 95; lon'un ~ı 102; ; Platon'un ~ı 35, 95, 98
aktif ilgi 40
Akyıldız 70
Alexander, [Samuel] 112
amaç 39
Amerika Birleşik Devletleri 37
ampirizm 30, 40
anarşi 50, 102
anarşik: ~ arzu 50, 102; ~ aşama 102
anlak 112
anti-ampirik dogmatizm 38
aristokratlar 20
Aristoteles 26, 79, 105
Aristotelesçiler 57
aritmetik 59
Arnold, Thomas 18
arzu (iştah) 42, 43, 50, 82, 102, 103; salt anarşik ~ 50, 102, 103;
Asya önsezileri 53
Avrupa 54, 55, 56, 58, 59, 74, 78, 96
Ay 96

B
Bacon, Francis 35, 45
Başkeşiş Mendel 98
Başpiskopos Tait 15, 16
Batesons, William 21
Becket 16
Beden ve Zihin 47
bedensel hareketler 38
Bergson 47, 103
Berkeley 65, 92
bilgi 24, 26, 57, 58, 66, 71, 97, 106, 111
bilim 20, 24, 25, 32, 35, 36, 39, 46, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 90, 91, 96, 101; ~in en büyük genellemeleri 32; ~ insanları 20, 25, 36, 39, 55, 64, 65
bilimsel kuruluşlar 77
bilinç 49, 74
bilmesinlercilik (obskürantizm) 54, 58
bitkisel yaşam çeşitleri 32
biyografi 62
Bowman, A. A. 105
bozulmaya doğru fiziksel eğilim 48
böcekler 32

C
Cambridge 21, 22, 23, 24, 25, 26; ~ Üniversitesi 18, 19, 20, 59, 62
canlı varlıklar 32; ~ın türlerinin alanı 32
Chaucer 21

Cicero 21
Comte 66

D
Darwin, Charles 72
Desargues 73
Descartes 47, 48, 73, 81, 92, 100
determinizm 79
Dickinson, Lowes 19
din 15, 19, 54, 55
disiplin ihtiyacı 77
diyalektik 101, 102; ~ süreç 101
dogmatizm 30
doğa 29,35,41, 47, 50, 53, 55, 57, 59,60, 62, 65, 66, 71, 72, 77, 78, 102, 113, 114; ~bilim tarihi 36; ~nın düzeni 65
doğruluk koşulları 61
Doğu Afrika 21
Dünya 21, 23, 82, 91, 110
düşünce 52, 67, 77, 89; ~ özgürlüğü 52, 67

E
edebiyat 19, 20, 25, 79
eğitim 15, 18, 20
Einstein 61
ekonomik insan 73
élan vital [hayat hamlesi] 47
elektronlar 44
en iyi uyum sağlayanın hayatta kalması [the survival of the fittest] 31
enerji 29, 44, 46, 72; ~nin korunumu 36, 37
entelektüel tecrübenin daha yüksek formları 49
Epikür 96
erek 37
etkin ve nihai nedensellik 46
evren 34, 45, 46, 48
evrensel çekim yasası 60
evrim 31, 32, 33, 38, 41, 46, 53, 91, 101; ~ öğretisi 32
evrimsel formüller 82

F
felsefe 11, 19, 23, 26, 30, 55, 56, 59, 65, 66, 79, 81, 103; skolastik ~ 56
feraset eksikliği [lack of penetration] 57
fikir 38, 56, 59, 70, 71, 72, 73, 77, 81, 88, 96, 104; ~ tembelliği 88
filozoflar 30, 36, 64, 65, 81, 104, 105
fizik 46, 73, 111, 112;
fiziksel: ~ doğanın yavaş yavaş bozulması 29; ~ (karşılıklı) bağlantılar 45; ~ tecrübe 49
fizyologlar 35, 38, 39, 45
fizyoloji 34, 35, 66
fizyolojik faaliyetler 38
formel nedenler 100
formlar 38, 49, 75, 106, 107, 109
formül 64; salt matematiksel ~ 63
Fox, George 15
Fransa 17, 21, 22, 110

G
Galileo 57, 72
geçicilik: 41, 42; ~ Yolu 41, 42
geleneksel fizyolojik öğreti 45
geometri 22, 59, 72
gerçeklik [actuality] 48
gözlemlenen 61, 64
Grassmann, Herman 21, 22
Greenwich 97; ~ Gözlemevi 58
Grek 53, 56, 68, 74, 78, 79; ~ edebiyatı 56; ~ mantığı 68; ~ sanatı, matematiği, bilimi 56
Grekler 35, 53, 56, 68, 69, 70, 72, 74, 97
Güney Amerika kıtası 37

H
hafıza 42, 74
hakikat 59, 75
Halévy, Élie 22
Hardie, Keir 26
Harvard 26, 56
hayat 40,43,44,47,51,52,108; ~ın Ritmi 43; ~ta kalma gücü [survival power] 31
hayvan 33,39,67, 72; ~ bedeni (animal body) 34, 36, 38, 44, 82
Head, Henry 19
Hegel 19
Hegelciler 66, 102; yeni-~ 66

Herodot 18
Hobbes 65
Homeros 95
Hristiyan 39, 55, 58, 105; ~ bakış açısı 35
Hume 92, 93, 94, 103
Hutcheson 103
hücre topluluğu 32

I
ırk 41, 67

İ
idealizm 113
ilgisiz [tarafsız] merakla bir dünya anlayışı 96
iman 30, 34
imgelem 30, 34, 82
inanç 93
İncil 16, 18
İngiliz: ~ ampirizmi 79; ~ yeni-Kantçılar 66
İngiltere 15, 16, 17, 20, 21, 22, 25, 58, 110; 19. yüzyıl ~'si 20
insan 20, 25, 36, 39, 53, 55, 57, 61, 64, 65, 67, 68, 76 ~ın iç hayatı 53; 13. yüzyıl ~ı 56; 10. yüzyıl ~ı 56; 9. yüzyıl ve 10. yüzyıl ~ı 56; ~ların inançları ve amaçları arasında ortaya çıkan anlaşmazlık 80
insani tecrübe 43
insanlık 36, 52, 75, 77, 81, 88, 89, 100
insanoğlu 33, 60, 67, 88, 91, 99
İsa 72
İskender 79
İşçi Partisi 25
iyi: ~ hayat 40, 43; mutlak veya ideal ~ 100
İyilik Formu 100

J
Jackson, Henry 20

K
kaçamak yol (dodge) 40
kâhinler 67, 68
kahraman 106
Kant 19, 65, 66, 93, 94
Kardinal Nicolaus Cusanus 58
karşı-faaliyet [counter-agency] 45
Kepler 73
keşif mantığı 68
kiliseler 77
kimyasal reaksiyonlar 36
Kipling, Joseph Rudyard 114
kozmoloji 46, 65, 74, 79, 80, 81, 82
körlük 41, 42; ~ Yolu 41, 42
Kötülük Formu 100
Kraliyet Topluluğu 23, 97
Ksenophon 18

L
Laplace 113
Latince 17, 18
Leibniz 22
Léon, Xavier 22
Liberal Parti 25
Livy 18
Llewellen Davies kardeşler 19

M
madde parçacıkları 60
maddi: ~ evren 44; ~ tözler 47
Maitland 20
Malthus 32, 72; ~çu şema 72
mantık 20, 22, 11; ~ın soyut metodolojisi 71
matematik 18, 22, 23, 24, 59, 72, 73
matematikçiler 36
matematiksel: ~ fizik 73; ~ fiziğin gelişim öyküsü 72; ~ formüller 64; ~ Mantık 22
medeniyet 53, 56, 71, 73, 87, 88, 89, 90; ~ bilinci 90; ~ tarihi 53, 71; Hint ve Çin ~leri 53; Asya ~i 72; Büyük Asya ~leri 53
mekânsal-zamansal olayların spekülatif tanımı 63
merakın ürünü olan fikirler sermayesi 72
mesleki dernekler 77
metafizik 48, 58, 59, 61, 62, 65, 66, 78, 91, 104; ~in bilim içine girmesi 59
metafizikçiler 58
metafiziksel dogmatizm 58

metodik olan Akıl 67
metodoloji 35, 36, 40, 46, 55, 64, 70, 79, 99
Mısır 72
Mill 21, 78, 79; ~'in determinizmi 78
modern: hayat 24; ~ medeniyet dönemi 73; ~ medeniyet tarihi 71; ~ müziğin yükselişi 53; ~ bilimin kurucuları 57; ~ bilimler 57
moleküller 44
Montefiore, Sir Moses 16
muhafazakârlar 25
mutlak inanç 51, 98
mutlu son 108
mutluluk 41

N
naturalizm 104, 113, 114
nedensellik 34, 35, 37, 39, 45, 46, 48, 61, 82, 105, 111
Newton 59, 60, 61, 72, 73; ~ fiziğinin ezelî düşmanı 60
Newtoncu: ~ fiziğin zaferi 58; ~ materyalizm 59
nihai nedenler 39, 48, 99; formel nedenler ve ~ 105, 110
Norman mimarisi 16
nüksetme 42, 44, 47

O
obskürantistler 74
Ockhamlı William 105
Odysseus 35, 36, 47, 51, 95, 96, 98; ~'un Aklı 35, 98
organik türler 33
Ortaçağ 16, 17, 49, 55, 56, 57, 58, 69, 105; ~ düşünürleri 69; ~ felsefesi 55, 58, 105; ~ tümelleri 49
otorite 30, 34, 52
Oxford 24, 105

Ö
önerme 36, 70

P
pagan 55
peygamberler 67, 68, 102
Platon 20, 35, 36, 51, 78, 79, 95, 96, 98, 99, 105, 106, 108, 109
Platonik: ~ formlar 49; ~ idealar 49
politik ekonomi 73
politika 19, 37
pozitivizm 66
pragmatik öğreti 46
pragmatizm 46, 103
pratik hayat 81
Princeton Üniversitesi 37
protonlar 44
psikoloji 66
Pugin ailesi 16

R
rahipler 36
rasyonalizm 60; nihai ~ 66
realizm 113
Ritim Yolu 41, 42
Roma İmparatorluğu 54
Roma taş işçiliği 16
Romalılar 16, 17
Rousseau 103
Rönesans: 26; ~ insanı 56; erken ~ insanı 57
Russell, Bertrand 22, 23, 106

S
Saksonlar 16, 17
Sallust 18
sanat 20, 53
Sandwich 16
sayı fikri 71
seçim 41
septisizm 30
Septuaginta 18
sezgi 30
Shaftesbury 103
Sicilya 78
Sidgwick 20
sistemler 55
Skolastikler 55
Sokrates 92, 95
sonsuzluk 110
Sorley 19
soyut: ~ morfoloji 72; ~ müzik teorisi 73; ~ para teorisi 73; ~ spekülasyon 74
spektral çizgilerin kayması 70
spekülasyon 68, 72, 74
spekülatif: ~ Akıl 36, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 64, 66, 67, 68, 70,

71, 73, 77, 79, 98, 99; ~ Aklın sanatı 73; ~ düşünce 76; ~ kavrayış 52
Spinoza 99, 109
Stephen, Jim 19
Stoacılar 67
Süleyman'ın rüyası 52; ~ndaki vaadi 71
süpernaturalizm 104, 113, 114
süreçler 93, 109
sürekli yürüyüş 87, 90; ~ olarak medeniyet 88
süreklilik sanatı 31

Ş
şema 60, 68, 70, 73; ~nın önemi 70; morfolojinin soyut ~ları 72; kozmolojik ~ 60, 74, 80; bilimsel ~ 70
şeylerin [things] metafiziksel doğası 46

T
Tacitus 18
tanıklık (testimony) 35
tanımlama 107
Tanrı 48, 65, 71, 99, 112
tanrılar ve tilkiler 95
Tanzimat mütefekkirleri 88
tarih 29, 74
tarihsel süreç 101
Taylor, Henry Osborn 56
tecrübe 34, 42, 43, 48, 49, 50, 75, 76, 79, 80, 82, 102, 103; ~nin belirsiz boşlukları 74; salt tekrarlayan ~ 50, 102, 103
teknik 58, 74, 77, 81, 97, 98, 104
teknoloji 53, 57
tekrar 43
Tennyson 20
teorik Akıl 95, 96
tercüme 85, 86, 87, 88, 89, 90
Thanet Adası 15
Thompson, d'Arcy 19
Thucydides 18
tikeller 105, 106
Trinity College 18
tutkular 92, 93
tümdengelim mantığının yapıcı gücü 71
tümeller 48, 105, 106; ~in konumu 106
türler 32, 41, 52, 53, 74; ~in birbiriyle genetik ilişkisi 32; ~in kökeni 31

U
uyum gücü 31

Ü
üniversiteler 77

V
var olma mücadelesi 82; ~ öğretisi 32
varoluş 105, 112
Verrall 20

W
Wade, Evelyn Willoughby 20
Waterloo Savaşı 110, 111
Wedd, Nat 19
Wellington 110, 111
Whitehead 11, 15, 26, 34, 36, 56, 65, 66, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 104, 109
Whitehead, Alfred 15
Whitehead, Thomas 15

Y
yaratıcılık 89
yaşam sanatı [the Art of Life] 31, 33, 94, 95
yaşamak 33
yaşam: ~ın en küçük mikroskobik formları 32; ~-sıkıcılığı [life-tedium] 41
yıldız: ~ haritaları 97; ~lı gökyüzü 65
yok olma 32
yorgunluk [fatigue] 43
yöntem(ler) 19, 36, 38, 43, 51, 52, 53, 54, 67, 68, 99, 113; Grek ~i 53; tümevarımsal bilim ~i 78; düzenli ~ 68
yukarıya doğru eğilim 33, 48, 77
Yunanca 17, 18, 95

Z
zaman 110
zihin 47, 49
zihinsel tözler 47
zihniyet 49, 50, 90, 102

Alfred North Whitehead'in başyapıtı *Süreç ve Gerçeklik* ile aynı yıl yayımladığı ve onun tamamlayıcısı olan *Aklın İşlevi*, evrim ve kültür sürecinde Aklın rolü ve yerini sorguluyor.
Elinizdeki eserinde Whitehead, en genel anlamda Aklın İşlevinin, 'Yaşam Sanatını Yükseltmek' olduğunu; bu yüzden hayatta kalmanın ya da salt yaşamanın yeterli olmadığını, iyi yaşamak ve daha iyi yaşamak gerektiğini söyler. Bu, bir anlamda insanın, tüm işlevleriyle Aklın kendini gerçekleştirmesini engelleyen yaşamın tekdüzeliğini bir kenara bırakarak daima daha iyinin peşinde olacağı bir serüvenin adıdır. Zira yaşamın anlamı, 'tekdüzeliğe' karşı 'yeni mükemmellikler arama' anlamında bir 'serüven'dir. Aynı zamanda bu 'serüven', Aklın tüm işlevlerini gerçekleştirmesi demektir. Tüm yönleriyle Aklın işlevlerini yerine getiremediği, yani serüvensiz bir insan, tam bir çürüme içindedir.

A. N. Whitehead'in 'Otobiyografi'si, A. D. Ritchie'nin 'Spekülatif Akıl Savunması' ile birlikte çevirmen Kevser Çelik'in 'Tercüme, Medeniyet ve Aklın İşlevi' yazılarını da içeren eser, Whitehead felsefesini ve Aklın İşlevini anlamada okura kılavuzluğa taliptir.

ISBN 978-605-69643-0-5
9 786056 964305